

ԴԷՊՈՒ ՆՈՐ ՀԱԶԱՐԱՄԵԱԿ - 3

ՄԿՐՏԻՉ ՄԱԼԽԱՍԵԱՆ

**ՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԵՐԱԿԵՐՏՈՒՄԻ
ԱՌԱՋԱՐԿՆԵՐ**

- Գ -

ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ՄԱԼԽԱՍԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ
ՄՈՆԹՐԷԱԼ

1997

ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ
ECONOMY

Կողքին՝ գծանկար Արթուր Չաքմաքանեանի:

ԴԷՊՈՒ ՆՈՐ ՀԱԶԱՐԱՄԵԱԿ - 3

ՄԿՐՏԻՉ ՄԱԼԽԱՍԵԱՆ

**ՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԵՐԱԿԵՐՏՈՒՄԻ
ԱՌԱՋԱՐԿՆԵՐ**

- Գ -

ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՀՐԱՏԱՐ ԱԿՈՒԹԻՒՆ ՄԱԼԽԱՍԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ
ՄՈՆԹՐԷԱԼ
1997

Malkhassian, Megrditch
Armenian National Paradigms: Economy

Copyright © 1999 by Malkhassian Foundation.
All rights reserved under international and Pan-American Copyright
Conventions.
No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form or
by any means, electronic or mechanical, including any information storage
retrieval system, without written permission from the author.

MAYRENI PUBLISHING 1997

Մալխասեան Հիմնարկութեան Տնօրէններու Խորհուրդին համար պատրաստուած այս ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ հետագօտութիւնը անվճար պիտի բաժնուի Հայաստանի Հանրապետութեան և Սփիւռքի ուսումնական հաստատութիւններուն, կրթական-հասարակական գործիչներուն և պաշտօնավարներու՝ տեսակէտներ և առաջարկներ ստանալու ակնկալութեամբ:

Ընթերցողէն կը խնդրուի իր տեսակէտը փոխանցել հետեւի հասցէին՝

The Malkhassian Foundation
1922 ouest, Ste-Catherine
Montréal, Qué. H3H 1M4

Կանխաւ շնորհակալութիւն՝ թէ՛ խրախուսելիք և թէ՛ ընդդիմախօսելիք բարեկամներու:

Նաև շնորհակալութիւն՝ տիկնոջս՝ Ծաքէին, և թանկագին բարեկամիս՝ Զարեհ Մելքոնեանին, որուն աշխատանքը այս գործին սկզբնական խմբագրութեան մէջ անգնահատելի է:

Մ.Մ.

ՆԵՐԱԾԱԿԱՆ

1997-ի նախօրեակին, Նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսեանը ամանորեան իր ճառին մէջ կը նշէր թէ Հայաստանը 1997-ին պետք է դիմագրաւէ երկու գլխաւոր մարտահրաւերներ՝

ա.- վերջ դնել Թուրքիոյ և Ատրպէյճանի կողմէ պարտադրուած շրջափակման,

բ.- դիմադրաձել Լեռնային Ղարաբաղի կապակցութեամբ միաջգգային ճնշումներուն:

Այս յառաջադրանքները իրագործելու իբրև միջոց Լևոն Տեր-Պետրոսեանը կը մատնանշէր երկու նախապայման.- Հայաստանի կայունութիւնը, և ժողովուրդին միաբանութիւնը: Այնուհետև, նախագահը կը նախատեսէր տնտեսական վերաշխուժացում և կենսամակարդակի բարելաւում 1997 տարուան համար:

Ի՞նչ կը հետևի այս տեղեկատուութենէն: Այն՝ որ Հայաստանը պիտի հակազդէ (react) շրջափակման և պիտի հակազդէ միջազգային ճնշման: Խօսք չկայ կանխազդելու (proaction) մասին:

Մենք ի՞նչ պիտի ուզէինք լսած ըլլալ Հայաստանի Նախագահէն կամ իր տնտեսական գծով ներկայացուցիչէն:

• • •

Գիտենք թէ առաջին հինգ տարիները մեր նորաստեղծ հանրապետութեան՝ եղան հակազդեցութեամբ գործելու տարիներ: Որպէսզի կառավարութիւնը այսուհետև չզբաղի միայն տագնապներ տնօրինելով (crisis management), հարկ է սահմանել այն մարզերը, որոնց մէջ կառավարութիւնը ի վիճակի պիտի ըլլար կանխազդելու:

Նման բան մը նախ պիտի առաջնորդէր մշակումին՝

ա.- Ազգային Վերակերտումի Ծրագրի մը.

բ.- Ազգային Կրթական Ծրագրի մը.

գ.- Ազգային Տնտեսական Ծրագրի մը.

յիշեալներուն առընթեր որդեգրելով համահայկական չափանիշով մեթոտ մը, որպէսզի մշակուած ծրագրերը գործադրուին տեղական և սփիւռեան ուժերով՝ համագործակցաբար:

Այլ խօսքով, 1997-ին մեր ժողովուրդին դիմագրաւելիք գլխաւոր մարտահրաւերը հետևեալը պիտի ըլլար.-

«Ութը միլիոն» հայութիւն կարողութիւնը ունի՞ մշակելու ծրագրեր և անոնց իրագործման նպատակով յառաջացնելու գործակ-

ցութիւն՝ որպէսզի հաշոց հացին թթխմորը չներածուի դուրսէն և անկիւնաքարը դրուի հաշ տնտեսական ինքնաքաւութեան:¹

• • •

Ներկայ ուսումնասիրութիւնը պատրաստած ենք Մալխասեան Հիմնարկութեան համար 1986 թուականին:

Անոր հիմնական կմախքը այժմէական մնալով հանդերձ, հարկը կը զգանք հակիրճ ակնարկ մը նետելու Հայաստանի Հանրապետութեան հոշակումէն հինգ տարի առաջ և հինգ տարի ետք մեր տնտեսական կեանքին մէջ արձանագրուած փոփոխութիւններուն վրայ:

Մօտէն դիտող մը պիտի նշմարէ, առաջին առիթով, թէ հակառակ ազատ շուկայական դրութեան բերումով մոր մարզերու և կարելիութիւններու առկայութեան (առևտուր, դրամատուններ, հողի սեփականութիւն), Հայաստանի տնտեսութիւնը աւանդական բոլոր մարզերուն մէջ արձանագրած է սարսափելի ընկրկում մը: Ինչո՞ւ:

Թողունք որ պատմաբանը ուսումնասիրէ անցեալը, իսկ քաղաքագէտը յանձն առնէ ներկան քաջատրելու տաղտուկը: Հարցին մօտենանք ապագան կերտողի աչքերով, առարկայօրէն վերլուծելու համար տնտեսութեան հարցը: Ինչպիսի՞ ապագայ պէտք է կերտենք մեր ազգային տնտեսութեան համար:

Եւ որպէսզի Հայ Ազգային Վերակերտումի Առաջարկներու գծով 1986-ին սկսած այս գործը մեր և ընթերցողին միջև ստեղծէ հասարակաց մտածումի գետին մը, անհրաժեշտ է որ նշենք թէ փոփոխութեան առաջին մասին (էջ 1-33) հիմնական նպատակն է

1 Ահաւասիկ պերճախօս նկարագրական մը Հայաստանի տնտեսութեան արտադրող վիճակին մասին: Մոնթրէալի The Gazette օրաթերթին թղթակիցը՝ Մօ Ֆիօրիթօ, 1996-ի Դեկտեմբեր 28-30-ին, յօդուածաշարքով մը կը ներկայացնէ Ղարաբաղի նախագահական ընտրութիւններու շրջանին իր Հայաստան և Ղարաբաղ այցը: Ենթագլուխ մը նուիրուած է հացագործ Վալերի Ծատուրեանի մը՝ Loaves Leavered with Turkish Yeast խորագրով: Թղթակիցը կը պատմէ. «Գետինը կային փաթեթներ՝ իւրաքանչիւրը դրոշմուած որպէս թրքական արտադրութիւն: Թթխմորը բերուած է Իրանէն և առաքուած հիսիս՝ շրջանցելով շրջափակումը»: Թղթակիցը զարմանքով կը հարցնէ. «Հայկական հացին մէջ թրքական թթխմոր»: Հայ փոստպանը կը պատասխանէ. «Պէտք է ուտենք»: (The Gazette, 28 Դեկտ. 1996):

Ամփոփապէս ճշդենք թէ կարևոր չէ ո՞ր երկրէն թթխմորին ներածուած ըլլալը. կարևորը ա՛յն է՝ թէ հանապազօրէայ հացին համար թթխմորը ներածե՛լ է պէտք: Ի՞նչպէս պիտի հասնինք տնտեսական ինքնաքաւութեան՝ առանց ծրագրի և համապատասխան քաղաքականութեան մը, որ քաջալերէ տեղական արտադրութիւնները: Եւ դե՛ռ՝ ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ հաշ գործարար մը, այլ թէ կի՛ն, չէ գտնուած այս պակասը դարմանելու համար: Ազգային չափանիշով՝ աններելի թերացում:

ծանոթացնել ընթերցողը ԱԶԳԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԵԱՆ կարևորությունն և յստակացնել թե ի՛նչ կը հասկնանք տնտեսությունը ըսելով:

Յաջորդող հատումածը (34-49)՝ մշակուած 1994-1995 թուականներուն, ցոյց պիտի տայ այն ցանկալի մակարդակը, որուն հասած պէտք է ըլլայինք իրերու ներկայ դրութեամբ: Այս հատումին հիմնական միտք բանին այն է՝ թէ մեր գործունէութեան դաշտը և մեր ապագայ կացութեանը կախեալ է մեր ազգային ծրագիրներէն: Առանց ազգային ծրագրի կեդրոնաձիգ փարոսին (որուն լոյսը չենք տեսած և չի տեսնուիր տակաւին)՝ մեր քայլերը պիտի ըլլան խաւարին մէջ նետուած խաբխափումներ՝ միշտ խառակներուն զարմուելով խորտակուելու վտանգին ենթակայ, յոսերնիս դնելով ասուպներու պատահական ու կարճատև փայլատակումներուն վրայ: Եթէ մենք խորապէս համոզուած ենք թէ մեր կենսամակարդակը, իբրև ազգ, այսօր կը համապատասխանէ մեր հաւաքական ցանկութիւններուն, տնտեսութեան մասին ըսելիք չի՛ մնար մեզի: Կրնանք մոռնալ ազգային ծրագրի ու ազգային տնտեսութիւն: Իսկ եթէ համոզուած ենք որ մեր ազգային տնտեսական վիճակը համապատասխան է պարզապէս «ձեռքէ բերան» անճախանձելի կացութեան (և է՛ ցաւօք), ուրեմն շա՛տ խօսելիք և մասնաւորապէս ընելիք ունինք:

Վերջին մասը (էջ 50 և անդին) փորձ մըն է եզրափակումի՝ որոշ ցուցմունքներով մէկտեղ: Հո՛ր է որ կը բիրտեղանայ Ազգային Տնտեսութիւնը համայն ազգին մտահոգութիւնն ու գործը դարձնելու գաղափարը: Բոլորս, ազգովի՛ն, ո՛ր ալ գտնուինք, մասնագիտական ի՛նչ մարզի մէջ ալ որ հմտացած ըլլանք, պարտինք մասնակից դառնալ մեր առողջ ապագայի կերտումին՝ այսօրուան մեր աննպաստ պայմանները վերածելով վաղուան մեր յաջողութիւններու կրտաններուն:

Ծրագրուած տնտեսական զարգացում մը, անտարակոյս, օգտակար կրնայ ըլլալ մեր բովանդակ ժողովուրդին հաւաքաբար, և իրաքանչիւր հայ անհատի առանձնապէս:

Զարգացնել մեր տնտեսութիւնը, պահպանել նուաճուած դիրքերը և յարատւօրէն բարելաւել տնտեսութիւնը՝ իրաքանչիւրիս պարտականութիւնն է. բայց հայկական կառավարութիւնը ևս ունի պարտականութիւն մը.՝ ծրագրել այդ բոլորը և մա՛նաւանդ կանխատեսել ու տնօրինել (manage) զանոնք:

Կանխատեսումը կը պահանջէ ծրագրաւորում: Մեր ուսումնասիրութեան մէջ առած ենք 30 տարուան ժամկէտ մը, և մեր հարցադրումներն ու առաջարկները կը միտին 2025 թուականին նախապատրաստութեան՝ իբրև առաջին հանգրուան մեր նորանկախ հանրապետութեան և մեր ժողովուրդին համար:

Ծրագրումի համար սկսինք առաջին հարցադրումով, որ բանալի

նշանակություն ունի.– Ի՞նչ պիտի ըլլայ Հայաստանի բնակչության թիւը 2025 թուականին (նկատի առնելու է թէ, վիճակագրական ներկայ տուեալներու համաձայն, ամէն երեսուն տարի կը կրկնապատկուի բնակչութիւնը սահմանակից Իրանի և Թուրքիոյ, որոնք 2025-ին հասած պիտի ըլլան 100-ական միլիոնի սահմանին):¹

Ապա շարադրենք միւս հարցադրումները.–

– Ի՞նչ պէտք է ըլլայ Հայաստանի ազգային համախառն արտադրութիւնը (GNP) 2025-ին.

– Ի՞նչ պէտք է ըլլայ անձի մը տարեկան եկամուտը նոյն թուականին.

– Ի՞նչ մարզերու վրայ պէտք է կեդրոնացուի տնտեսական զարգացումի ծրագիրը, ևլն.:

Ընթերցողը կրնայ հարց տալ թէ Ինչո՞ւ Մալխասեան մը կամ Մալխասեաններ ունին այս մտահոգութիւնները՝ երբ կայ պետութիւն ու նախարարութիւն, որոնց գործն է ծրագրաւորել:

Բացատրե՛նք: Հիմա որ թևակոխած ենք անկախութեան երկրորդ հնգամեակը, համոզուած ենք թէ յաջողող հինգ տարիները ճակատագրական նշանակություն պիտի ունենան մեր ժողովուրդին համար, որովհետև մեր այս հանգրուանի դիրքորոշումներուն հիման վրայ պիտի որոշուի թէ սերունդ մը ետք, այսինքն՝ 2025 թուականին, հայութիւնը ինքզինք պիտի գտնէ 10 միլիոն հայաստանաբնակներով ազգային պատկանելի հանրապետութեա՞ն մը դէմ-յանդիման, թէ՞ 3.5 միլիոննոց բնակչութեամբ ողորմելի միջասահմանային (պուֆերային) ճորտի մը:

Օրէ օր կը սաստկանայ մեր անձկութիւնը քաղաքական, տնտեսական, հոգեկան և բարոյական մեր կացութեան ի տես, մանաւանդ երբ նկատի կ'առնենք թէ համաշխարհայնացումի (globalization) մրրիկին դէմ-յանդիման մենք մեզ տակաւին չենք պաշտպանած համահայկական իրատես ծրագրով մը:

Հիմա ընթերցողին հարցումին հարցումով մը պատասխանենք.– Ի՞նչ են մեր ընտրութիւնները, մեր թիրախները, և հայ անհատին ու ազգին ճակատագիրը հակակշռելու մեր միջոցները:

Պատասխա՞նը.– Հայ Ազգային Ծրագիր մը իր զանազան ենթաբաժանումներով, որոնց շարքին՝ Հայ Ազգային Կրթական Ծրագիր և Հայ Ազգային Տնտեսական Քաղաքականութիւն:

Այս հարցերը միայն այս հատորին մէջ չէ՛ որ կ'արծարծուին: Թօշափած ենք զանոնք Հայաստանի պետական ներկայացուցիչներու հետ ևս:

1995-ի ամրան, երբ այդ օրերու տնտեսական նախարարին

1 Այս մասին տեսնել մեր «Թուաքանակ» հետազօտութիւնը:

հարց տուինք թե կա՞նք արդեօք մշակուած Հայ Ազգային Տնտեսական Ծրագիր և համապատասխան քաղաքականություն, համարեա վիրավորուած պատասխանեց. «Ի՞նչ ծրագիր. հայուն գործ տուէք որ աշխատի»: Այլ խօսքով՝ բանեցուցէք խորհրդային շրջանին ստեղծուած արդիւնաբերական ցանցը և վե՛րջ...:

Բայց բոլորիս ծանօթ է թէ նման բան մը նախկին խորհրդային ո՛չ մէկ հանրապետութեան մէջ իրագործելի է:

Արդեօ՞ք հասած ենք պահու մը, ուր միականի մը անգամ չունինք՝ կոյրերու թագաւորութեան մէջ զինք թագաւոր կարգելու համար...:

Եթէ կ'ուզենք իրա՛պէս բան մը բարեփոխել՝ պարտինք ըլլալ նոր-անսովոր-գործնական: Մոռնա՛նք հինը նորին հետ պատշաճեցնելը, որովհետև մեր հարցերուն լուծում չի բերուիր այդպիսով: Նոր աշխարհ մը նո՛ր մօտեցումներ կը պահանջէ: Փորձենք գտնել թէ ո՞ր եմ մեր մրցակցական առաւելութիւնները (competitive advantages) մեր անմիջական միջավայրին և ընդհանրապէս աշխարհի մէջ:

Կը յուսանք որ Հայաստանի մէջ պետական պատասխանատուներ ընթերցեն այս գիրքը և հաւանին այս կարևոր նիւթին շուրջ հրաւիրել խորհրդակցաժողով մը (think tank)՝ հայրենաբնակներու կողքին ունենալով «ներքին» և «արտաքին» սփիւռքներու ներկայացուցիչներ ևս, որպէսզի ջանան արմատական փոփոխութիւններ բերելու նպաստել հայ կեանքէն ներս:¹

Նոյնպէս, կը յուսանք որ Հայ Ազգային Վերակերտումի Առա-

1 Էվրեքա՛: Մամուլէն տեղեկացանք թէ Հայաստանի իշխանութիւնները պիտի հրաւիրեն երկու նիստեր՝ ուսումնասիրելու Հայաստան-Սփիւռք յարաբերութիւններու հարցը: Առաջինին իբրև մասնակից պիտի հրաւիրուին միայն հայրենաբնակներ. մինչ երկրորդին մասնակցութիւն պիտի բերեն նաև սփիւռքահայեր: Յապաղած այս նախաձեռնութիւնը գնահատելի է. ժամ է որ իրարմէ բոլորովին տարբեր մտապատկերներ ունեցող հայաստանաբնակներ և սփիւռքահայեր ճանչնան զիրար, և զիրար ճանչնալով գործեն միասին: Բայց որո՞նք և ի՞նչ միջավայրերէ պիտի հրաւիրուին. ո՞վ պիտի ներկայացնէ զանոնք իրարու. ո՞վ պիտի համադրէ ժողովին արդիւնքները, և ի՞նչ նպատակի պիտի ծառայեցնէ զանոնք:

Մոնթելալի մէջ հաւաքի մը աւարտին, Ակադեմիկոս Աբէլ Աղանբեկեանը առիթով մը զինք շրջապատող ոռա խօսակիցներուն հետ իր տաք զրոյցը ընդհատելով և բոլորին հասկնալի ըլլալու բացայայտ ճիգով՝ անգլերէնով յայտարարեց. «Ասոնք բոլորը Պետական Անվտանգութեան Գրասենեակի (K.G.B.) մարդիկ էին և են: Ինչպէս անցեալին, հիմա ևս իրենց պաշտօնն է տեղեկագրել իրենց լսածն ու տեսածը: տարբերութիւնն այն է՝ որ անցեալին գիտէին ՈՐՈՒ ուղարկել իրենց տեղեկագիրը, մինչ

շարկներու գծով Ազգային Տնտեսութեան զարգացման և վերակերտումին յատկացուած այս հետազօտութիւնը ծառայէ իբրև բնատիպը համահայկական սերտ գործակցութեան մը իրականացումին՝ միշտ նոյն մարզին մէջ:

Հասնելու համար հոն, նախ հարկ է ընդունիլ՝ թէ **կա՛յ ազգային տնտեսութիւն, թէ ազգային տնտեսութիւնը ազգի՛ն գործն է, և թէ ժողովուրդ ու կառավարութիւն պարտին միասի՛ն գործել՝ ստանալու համար ամբողջական արդիւնք**: Այլ խօսքով, հարկ է պատրաստել հասարակաց մտածումի գետին մը՝ հասարակաց ջանքերով հասնիլ փորձելու նախասահմանեալ թիրախներու:

Սկսինք «վերակերտում» բառով: Վերակերտում՝ կը նշանակէ յաւերժ շարժման մէջ գտնուող փոփոխման վիճակ: Այսինքն՝ որդեգրել նոր ձևեր, որոնք տարբեր են արդէն իսկ կիրարկուողներէն և երբեմն նոյնիսկ հակադիր անոնց: Այսինքն՝ ամէն ինչի նայիլ քննական ակնոցով. ամէն բան կարելի է բարելաւել՝ առանց խտիրի ու բացառութեան: Այսինքն՝ պատրաստ ըլլալ բաց միտքով հրաժարելու մեզի ընտանի սովորութիւններէ և որդեգրելու հակադիր ուղիներ: Եւ այս կէտը կարևոր է, որովհետև հասարակաց նկարագրի վերածուած է մեր ժողովուրդին համար՝ «լոել, աղմուկ չհանել, սիրտ չնեղել, բոլորին հետ միշտ լաւ ըլլալ»: Ասոր եթէ բարդեմք, հայաստանաբնակներու պարագային մանաւանդ, համայնավարութեան օրերէն մնացած աւանդ մը՝ որ քուէարկելը պարտաւորութիւն կը նկատէր և քննադատել կամ առաջնորդ փոխելը՝ յանցանք, առաւել ևս պարզ կը դառնայ պատկերը:

Մէկ խօսքով, «վերակերտում» բառով պէտք է հասկնանք՝ առնել որևէ վիճակ, ուսումնասիրել զայն, վերամշակել, բարելաւել և միշտ ու միշտ պատշաճեցնել մեր ներկայի ազգային կարիքներուն և շահերուն՝ **փայլուն ապագայ մը ապահովելու ի խնդիր**:

Հետևաբար, անհրաժեշտ կը դառնայ դասակարգել աշխարհաբնակ մեր ազգակիցները, որոնց թիւը Հայաստանի թէ ներքին ու արտաքին սփիւռքներու մէջ կ'ըստի թէ կը հասնի 8 միլիոնի:

Տնտեսական վերակազմութեան պահանջքներու դիտանկիւնով կը տեսնենք երեք խումբ.–

1– Վերակերտումին մասնակցիլ ուզողներ (ուզողներ).

այսօր այդ բանը չե՛ն գիտեր»:

Մաղթենք որ այս անգամ սխալ դուրս գայ յաճախ իր ճշգրտութիւնը ապացուցած ֆրանսական առածը. «Որքա՛ն փոխուի՝ այնքա՛ն նո՛յնը կը մնայ»:

Մենք տեղեկատուութեան փոխարէն պիտի փափաքինք գիտնալ թէ ի՞նչ պիտի ըլլայ այդ ժողովներուն ներգործութիւնը մեր տնտեսական հաշուեկշիռին վրայ: Ի՞նչ պիտի ըլլայ վերջնագոյն արդիւնքը (bottom line):

2- Վերակերտումին մասնակցիլ չուգողներ (չուգողներ)։

3- Վերակերտումի մասին սորվիլ ուգողներ (սորվողներ)։

Այս խումբերէն առաջինը կը կարօտի քաջակերանքի և վստահելի առաջնորդի մը։ Յստակ ծրագիրներ կը դիւրացնեն գործը անհամեմատօրէն։ Այս խումբը կը կազմէ 5 տոկոսը 8 միլիոնին։

Երկրորդ խումբը լուրջ և յարատև աշխատանքէ բացի՝ կը կարօտի խանդավառ և ներշնչող առաջնորդի, որպէսզի դրան սեմին գտնուող ոտքը բերէ դուռէն ներս։ ալլապէս՝ այս խումբը, որ կը կազմէ 25 տոկոսը 8 միլիոնին, ընդմիշտ պիտի մնայ դուռէն դուրս՝ կորո՛ւստ մեր ազգային տնտեսութեան տեսանկիւնով։

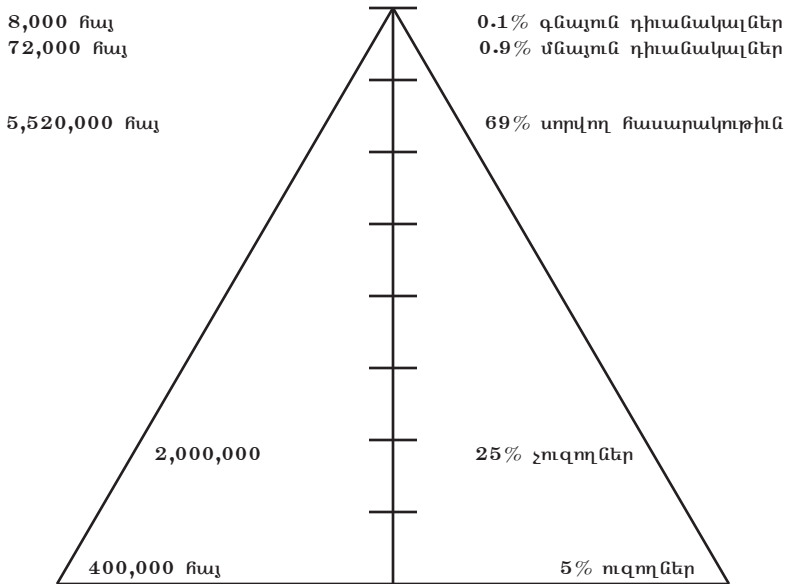
Երրորդ խումբը՝ 70 տոկոսը 8 միլիոնին, կը բաժնուի երկու թւերու։- 69 տոկոս ներկայացնող մեծամասնութիւնը՝ որ կը կարօտի լուրջ տեղեկատուութեամբ վերադաստիարակուելու՝ եթէ կ'ուզենք զայն օգտակար գործօնի վերածել, և 1 տոկոս կազմող «փոքր ածու»ն՝ կառավարող դիւանակալութիւնը (bureaucracy), որ երևոյթներ շրջելու գործնական ուժը ի ձեռին կեդրոնացուցած ըլլալով՝ ամենավտանգաւոր խաւը կը ներկայացնէ։ Մեր չար բախտէն՝ դիւանակալներու ներկայ սերունդը չէ՛ դաստիարակուած Հայ Ազգային Հոգի կոփող օճախներու մէջ և չէ՛ մարգուած Հայ Ազգային Ծրագրի մը հիմամբ մտածելու։ Այս դիւանակալները կը կարծեն գիտնալ, բայց իրենց համար իսկ յստակ չէ թէ ի՞նչ ուղղութեամբ և ի՞նչ ձևով պիտի կատարեն իրենց գործը։

Այս վերջին՝ դիւանակալներու խումբը ինք իր մէջ կը բաժնուի երկու ենթախումբի։-

ա.- մնայուն թւը, որ ներկայ դրութեամբ կ'աշխատի նուազագոյն ամսավճարով, ունի՝ նուիրումի ոգի, բայց դժգոհ է իր վիճակէն և ամսական տասը տոլարով ի վիճակի չէ ապրեցնելու ընտանիք։ Ասոնք ասպարէզով (career) դիւանակալներ են և կը կազմեն շուրջ 0.9 տոկոսը 8 միլիոնին։

բ.- Ընտրովի կամ նշանակովի թւը, որուն գործունէութիւնը կախեալ է կառավարութեան գլուխը գտնուող կուսակցութեան դիրքէն։ Ասոնք ասուպի նման կը փայլին՝ առանց մնայուն հետք ձգելու, բացի այն պարագայէն՝ երբ իրենց շարժածիրին (trajectory) վրայ գտնուիք և ուղղակի բաղխում (impact) պատահելով՝ փոսեր (craters) տարածումին հոս ու հոն։ Այս «նոսնեքլաթուրա»ն 0.1 տոկոսը կը կազմէ 8 միլիոնին։

Մինչև հոս ըստածներուն և Մոնթրէալի գաղութին տուեալներուն վրայ հիմնուելով՝ փորձենք արտայայտուիլ գծանկարով մը։-

Ծանօթ.–

- 1- Նկատի առնուած է 8 միլիոն հայութիւն.
- 2- իրաքանչիւր գծիկ կը համապատասխանէ մէկ միլիոնի.
- 3- Ստոյգ տեղեկութիւն չկայ. տուեալները արդիւնք են մեր արժևորումին:

Մեր տնտեսական բուրգը ունի՝ հինգ տոկոսանի խարխա մը, որ գործնապէս արտադրող է. մէկ տոկոսանի գազաթ մը, որ կոշտած է գործնապէս աշխատանքը տնօրինելու. 94 տոկոսանի օդային զանգուած մը, որուն կոշտմը անորոշ է:

Գէթ ա՛յս է պատկերը՝ սփիւռքէն դիտելով: Հաւանաբար նոյն-պիսի կամ մօտիկ պատկեր մը պիտի պարզուի Հայաստանէն դիտելու պարագային՝ տրուած ըլլալով որ մէկ կողմէ ստուերային տնտեսութիւնը (shadow economy) շատ զօրաւոր է, իսկ միւս կողմէ մեծամասնութեան մասնակցական կարողականութիւնը (potential) շատ տկար է՝ միջոցներու անբաւարարութեան բերումով:

Հետևաբար, շատ չենք սխալիր՝ վերի համեմատութիւններէն մեկնելով եզրակացութիւններու յանգելու ժամանակ:

Առնե՛նք, օրինակ, Մոնթրէալի հալ գաղութը և զայն միջին հաշուով նկատենք 35,000: Գաղութը Պալուճա-Ստեփանակերտ ջրատարին շինութեան ծախսը ստանձնած ըլլալով՝ Հայաստան Համահայկական Հիմնադրամին անուան տակ երեք տարիներու

ընթացքին հանգանակած է 360,000 ամերիկեան տոլար և ուղարկած՝ Հայաստան:

Պարզ վիճակագրական մօտեցումով՝ 35,000-նոց գաղութը իր մասնակցությունը բերած է անձ գլուխ նուիրելով 10 տոլար: Իրականությունը աչքի առաջ ունենալով, սակայն, ի յայտ կու գայ թե՛ գաղութին 2.57 տոկոսը միայն, այսինքն՝ 900 անձեր գոյացուցած են յիշեալ գումարը, մինչ 34,100 անձ մնացած է ձեռնպահ (տուեալը առնուած է Հ.Հ.Հ.-ի գրասենեակէն):

Հարցը հետևեալն է.- Ի՞նչպէս ակնարկուած 900 անձերուն մօտ հետաքրքրությունը վառ պահել, և ի՞նչ եղանակով 34,100 ձեռնպահներուն մօտ հետաքրքրություն արթնցնել, որպէսզի դառնան գործօն մասնակիցներ Հայ Ազգային Տնտեսութեան վերակերտումի ճիգին:

Երբ 1996-ի Դեկտեմբերի տուեալներով նայինք ազատ շուկային ու գործի աշխարհին, հոն կը տեսնենք 12 մոնթրէալահայեր միայն՝ Հայաստանի կապակցութեամբ դրամական ներդրումներու, գործարքներու մասնակցելու, հաշիւ տալ և ստանալու մարզին մէջ: Այս մէկը՝ վստահաբա՛ր, որովհետև այդ անձերէն եօթը Մալխասեան Ընտանիքի Խորհուրդին անդամ են, իսկ մնացեալ հինգը՝ Խորհուրդին անմիջական բարեկամներ: Այլ խօսքով՝ գաղութին 0.03 տոկոսը:

Այս թիւէն բացի՝ կան տասը անձեր, որոնք Էջմիածնի միջոցով կ'օգնեն եկեղեցիին, վանքերու նորոգութեան, ևս: Այլ խօսքով՝ 0.02 տոկոսը գաղութին:

• • •

Մինչև այս կէտը, մենք յաջողեցանք երկու քալ առնել միասնաբար.-

1- Ընկալել «վերակերտում» բառը նոյն բովանդակութեամբ.

2- Ծանշնալ գործակիցներու դասակարգումը, դիմագիծն ու թուաքանակը:

Հիմա մեզի կը մնայ գիտնալ փորձել թե՛ ի՞նչ բան կրնայ վերակերտումի աշխատանքին մասնակցիլ փափաքողներու մօտ հետաքրքրությունը պահել արծարծ, և դեռ նոր հետաքրքրողներ ձեռք բերել: Եւ ընելո՛ւ համար այդ՝ նա՛խ գրոյցի նստինք մեր ազգային տնտեսութեան կարիքներուն մասին, կեդրոնանալով ա՛յն ոլորտներուն վրայ, որոնք կը բացակային գրադարաններու կամ համալսարաններու մէջ, նո՛յնիսկ Ինթըրնէթ-ի ցանցին վրայ վխտացող տնտեսագիտական դասագիրքերու և գրականութեան մէջ: Այսինքն՝ խօսինք մեր զո՛ւտ ազգային շահին և ազգային պահանջներուն վերաբերող տնտեսական երևոյթներու մասին:

Կասկած չկայ թե՛ որևէ դասագիրքի մէջ, այսօր, պիտի չկա-

րենանք պատասխաններ գտնել մեր հետևեալ հարցումներուն.–

- Ի՞նչ է Հայ Ազգային Տնտեսական Քաղաքականութիւնը.
- Ի՞նչ է Հայ Ազգային Տնտեսական Ծրագիրը.
- Ի՞նչպէս հասնելու ենք Հայ Ազգային Տնտեսական Ինքնա-

բաւութեան:

Հայաստանի Հանրապետութեան բարձրաստիճան պաշտօնա-տարի մը հետ 12 Յունուար 1997-ին Ուոթըրթաունի մէջ կը կա-տարուէր այսպիսի հարցազրոյց մը:

Հարցում.– Ի՞նչ են ձեր առաջնահերթ խնդիրները:

Պատասխան.– *Ռամկավարութի՛ւն, ռամկավարութի՛ւն, և տնտեսութեան զօրացո՛ւմ:*

Հետևութիւն.– Տնտեսական ինքնաբաւութիւն, քաղաքականու-թիւն և ծրագիր տակաւին օդաւակախ բաներ են:

Հարց տանք մենք մեզի՝ թէ ի՛նչպէս կ'ըլլայ որ հինգ տոկոսէն վար կը մնայ թիւը Հ.Հ.Հ.–ին մասնակցութիւն բերողներուն. ի՛նչպէս կ'ըլլայ որ գոյութիւն չունի մասնակցութիւն բերելու զօրաւոր պա-հանջք. ի՛նչպէս կ'ըլլայ որ մասնակցութեան ալլևալլ ձևեր ու ոճեր ծանօթ չեն մեզի. ի՛նչպէս կ'ըլլայ որ մնայուն և վճարունակ գործեր հայթայթող ազատ շուկան կը մնայ անտեսուած վիճակի մէջ:

Փորձենք, դա՛րձեալ, պատասխաններ գտնել նոյն պաշտօնա-տարէն, իր վերոյիշեալ հարցազրոյցի ընթացքին:

Հարցում.– Սիւիտքը ինչո՞վ կրնայ օգտակար ըլլալ Հա-յաստանի:

Պատասխան.– *Թո՛ղ Սիւիտքը ըսէ թէ ի՛նչ կրնայ ընել Հայաս-տանի համար:*

Սիւիտքին ըսելիքը տեսա՛նք.–

0.03 տոկոս շուկայական ներդրումի մասնակից

0.02 տոկոս եկեղեցատէր

2.57 տոկոս Հ.Հ.Հ.–ի դրամահաւաքին մասնակից:

• • •

1945-ին, Համաշխարհային Բ. Պատերազմի աւարտին, Եւրո-պան քարտքանդ էր ռազմական գործողութիւններու հետևանքով: Այդ ատեն George C. Mrshall-ը ներկայացուց ծրագիր մը, որ հռչակաւոր պիտի դառնար իբրև Marshall Plan կամ European Recovery Pogram (Եւրոպայի Վերականգնումի Ծրագիր):

Եւրոպան տրամադրեց իր լաւագոյն մարդուժն ու կազմա-կերպչական կարողութիւնները, իսկ ԱՄՆ-ը յատկացուց հսկայ գումարներ, և ընդամենը քսանամեակի մը ընթացքին Եւրոպան

վերականգնեցաւ ու այսօր հաւաքաբար կը ներկայացնէ աշխարհի ամենախոշոր տնտեսութիւնը: Դա՛սը.– **Այդ բոլորը կատարուեցաւ ծրագրի մը շնորհիւ:**

Հայաստանը, այսօր, աւելի՛ քարտեզանդ վիճակի մէջ է՝ քան Եւրոպան էր 1945–ին: Երկրաշարժ, պատերազմ, գաղթականներ, 70 տարուայ համայնավարութիւն, տնտեսական կառոյցներու և եւ–թակառոյցներու անբաւարարութիւն, նոր կառոյցներ ղեկավարող–ներու անբաւարարութիւն, մա՛նաւանդ մշակոյթի տարբերութիւն (մշակո՛յթը, որ ունինք, և մշակո՛յթը, որ պիտի ուզէինք ունենալ՝ ովկիանոսի մը վրայ նետուելիք կամորջով մը մերձենալու պէտք ունին...): Իրատես ըլլալով՝ Հայաստանն իր ամբողջութեամբ աղէտի գօտիէ մը (disaster area) տարբեր պատկեր չի պարզեր:

Կասկած չկայ թէ իւրաքանչիւր սրտցաւ հայորդի կ'ուզէ մաս–նակից ըլլալ մեր ժողովուրդի ամբողջական վերակերտումի աշխա–տանքին. բայց քաջ նետելէ առաջ՝ հարկ է ճշդել թէ զարգացման ո՞ր սանդխամաստին վրայ կը գտնուինք այսօր, և ո՞ր սանդխամա–տին վրայ կ'ուզենք գտնուիլ յաջորդ քսանամեակին կամ երես–նամեակին: Այլապէս՝ բոլորովին անգործնական պիտի ըլլայ խօսիլ միջոցներու և գործեակերպերու մասին:

Կրկին կու գանք ծրագրի մը ունենալու անհրաժեշտութեան, և մ'եր ծրագրիրը, մե'ր «Մարշըլ Փլան»ը ունենալու կենսականութեան: ԾՐԱԳԻՐ, ԾՐԱԳԻՐ, ԾՐԱԳԻՐ:

Իսկ ծրագրի կը նշանակէ՝ շարունակականութիւն նպատակի, մտածումի, գործի և նոյնիսկ երազի:

• • •

Ի՞նչ ցոյց կու տան անցնող հինգ տարիները:

Ծիշդ հակառա՛կը.– Անշարունակականութիւն, ՀԱԿԱՆԱՐՈՆԱ–կականութիւն:

Երեք, եթէ ո՛չ աւելի, տնտեսական ու կրթական նախարար փոխուած է անցնող երեք տարիներուն: Նախարարնե՛ր՝ որոնց կա–տարածը անբաւարար, անգոհացուցիչ և ապարդիւն կարելի է միայն որակել: Տարբեր չէր կրնար ըլլալ թերևս, քանի որ մեր մօտէ՛ն ճանճցած նախարարներուն մօտ չէինք գտած մեր ժողովուրդին ներկայ և ապագայ կարիքներուն համապատասխան պատրաս–տութիւն ու տեսիլք:

Կա՛մ զիրենք պաշտօնի կոշող մարմինը սխալ արժևորած է նախարարներուն կարողութիւնը. կա՛մ այդ հրաւիրող մարմինը ի՛նք չէ գիտցած ի՞նչ ակնկալել նախարարներէն և ի՞նչպէս. և կա՛մ քուլիսային քաղաքականութիւն մը իր առաջնադաս ազդեցութիւնն ունեցած է նախարարներու նշանակումին վրայ:

Մեր համեստ կարծիքով՝ Հայաստանի Հանրապետության նախագահն ու իր անմիջական շրջապատի մարդիկ, հակառակ քանի մը տարիներու կարճ ժամանակամիջոցի ընթացքին իրենց ձեռք բերած փորձառության, կը մնան քաղաքականության ուսանողներ:

Մտաբերենք ուսական առած մը, որ կը հաստատուէ. «Խելօքը ուրիշներու սխալներէն կը սորվի. իսկ անխելքը ինք ի՛ր սխալներէն», և անմիջապէս աւելցնենք.–

Քանի որ մեզի համար սխալիլը մահացու կրնայ ըլլալ, քանի որ չե՛նք կրնար սխալելու պերճանքը ունենալ, անչետաճգելիօրէն պարտինք պահանջել ծրագի՛ր և համապատասխան արդիւնք, պարտինք ունենա՛լ ծրագիր և համապատասխան արդիւնք:

Միջո՞ցը այս մէկն ունենալու.– Մեր կացութեան քաջածանօթ արհեստավարժ (professional) մասնագէտներ:

• • •

Մեր ժողովուրդի վերակերտումի աշխատանքներուն մասնակցիլ ուզողներուն մօտ հետաքրքրութիւնը արծարծ պահելու և անոնց շարքին նորեր աւելցնելու գլխաւոր միջոցը մենք կը գտնենք դաստիարակութեա՛ն մէջ:

Հիմգերորդ դարուն մեր ժողովուրդի վերակերտումի կարիքը ծնունդ տուաւ Վոսմշապուհի մը, Սահակ Պարթևի մը և Մեսրոպ Մաշտոցի մը: Պատմութիւնը այսօր մեզ բերած է նման կարիքի մը դէմ–յանդիման, և մեր ժամանակներու ամենազարգացած երկիրներուն հետ քաջ պահելու համար քսանմէկերորդ դարուն՝ պէտքը ունինք նոր երրորդութեան մը: Ահաւասիկ այդ երրորդութիւնը՝ անուններու պարզ փոփոխութեամբ.–

Վոսմշապուհ արքայ – նախագահ

Սահակ Պարթև – տնտեսութեան նախարար

Մեսրոպ Մաշտոց – կրթութեան նախարար

Մատնանշած եղանք գլխաւոր երեք պատասխանատուները Ազգային Ծրագրի գործադրութեան:

Նախագահ՝ պատասխանատու բնակչութեան թուաքանակին. Տնտեսութեան նախարար՝ պատասխանատու կեանքի որա–կին.

Կրթութեան նախարար՝ պատասխանատու մշակոյթի որակին:

Անուրանալի է որ մեր հայրենիքին և մեր ժողովուրդին ապա–գան կախեալ են այս երեքին գործունէութենէն: Եւ անուրանալի է որ կրթութի՛ւնն է հիմքը հիմքերուն:

Մեր գոյապահպանումը ապահովող և մեզ մշակութային–քա–ղաքակրթական նոր մակարդակի բարձրացնող հիմնական աշ–խատանքը կատարուեցաւ Մաշտոցին հիմնած դպրոցին շնորհիւ:

Մենք, մեր կարգին, այսօր պիտի պահանջենք և ՕԳՆԵՆՔ որ կրթութեան նախարարութեան հովանաւորութեամբ Հայաստանի Համալսարանին մէջ հիմնուի մնայուն աթոռ մը, որուն կրթական ծրագիրն ըլլայ ԱՐՄԷՆԻԶՄԸ (տե՛ս մեր ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ հատորը):

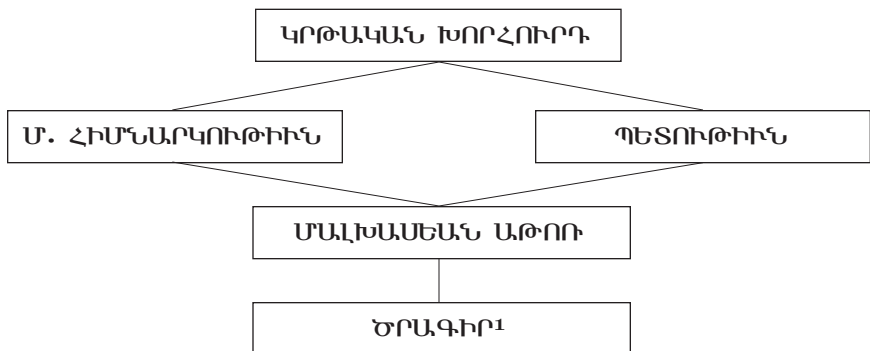
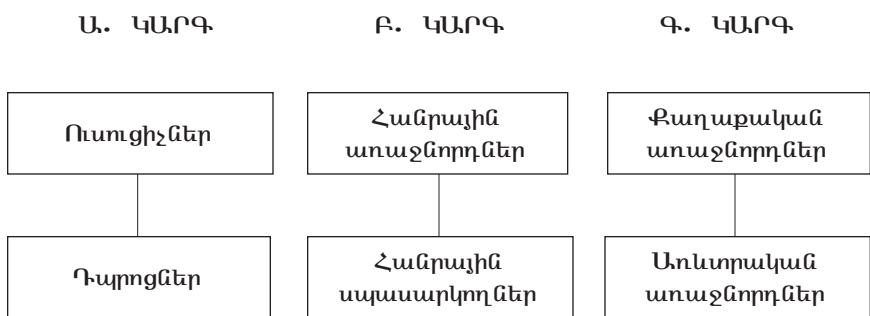
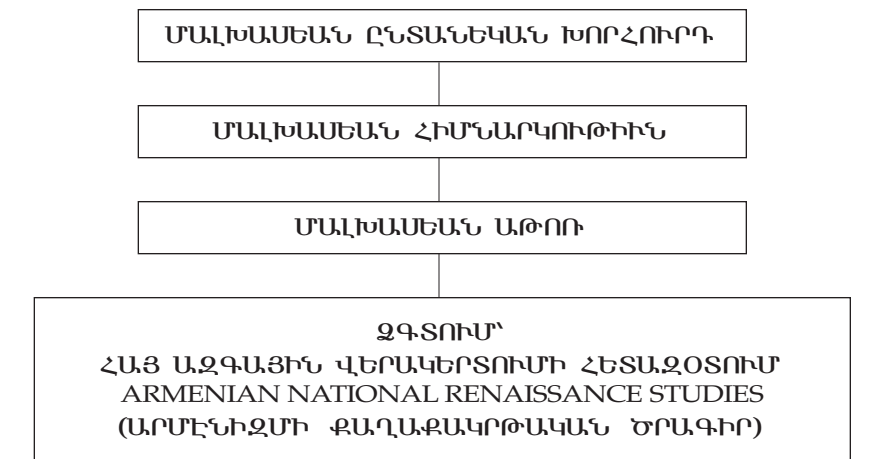
Մեր բաղձանքն է որ այդ աթոռէն շրջանաւարտ ըլլայ այն-պիսի ընտրանի մը, որ հինն ու նորը խորապէս ուսումնասիրած ըլլալով մէկտեղ՝ հաւանական ապագայի կերտումը դարձնէ իր գլխաւոր թիրախը:

Մեր բաղձանքն է որ աշխարհական թէ եկեղեցական բարձրագոյն պաշտօններ գրաւելու համար եմթականներ անցած ըլլան համապատասխան պատրաստութեան մը բովէն և ունենան՝

ԱԶԳԱՅԻՆ ՏԵՍԻՒՔ ՈՒ ԹՈՒԶՔ:

Եւ գործը միացնելով խօսքին ու բաղձանքին՝ պատրաստակամութիւնը կը յայտնենք հիմնելու վերոնշեալ աթոռը՝ կողքի էջով տրուող պատկերացումով:

ՄԿՐՏԻԶ ՄԱԼԽԱՍԵԱՆ

1 Մանրամասնությունները տեսնել մեր «Կրթություն» հատորին մեջ:

ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՀԻՄՆ
ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ԻՆՔՆԱԲԱԻՈՒԹԵԱՆ ՈՒԺՆ Է.
ՏՆՏԵՍԱԿԱՆԸ ԱՅՆ ԳԼԽԱԻՈՐ
ԽԱՐԻՍԽՆ Է, ՈՐՈՒՆ ՎՐԱՅ ԿԸ
ԿԱՆԳՆԻՆ ՄԻԻՍ ՈՒԺԵՐԸ.
ԻՍԿ ՄԻԻՍ ՈՒԺԵՐՈՒՆ
ՎԵՐՋՆԱԳՈՅՆ ՆՊԱՏԱԿԸ
ՏՆՏԵՍԱԿԱՆՆ Է.
ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՈՒԺԸ ԿՌՈՒԱՆՆ
Է ՄԱ՛ՆԱԻԱՆԴ ՓՈՔՐ
ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐՈՒՆ:

ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԸՆԾԱՅԱԿԱՆ

«Տնտեսություն» հետազոտությունը գնահատանքով կ'ընծայեմ հայ հօր և իտալացի մօր զաւակ, Մխիթարեան սան, Յակոբիկ Մանուկեանին (Քոմօ-Իտալիա), որ ստուերի մէջ մնացած իսկական հերոս մըն է: Ա'ն էր որ իր գործարանը աւանդ դնելով և անձնական ջանքերով յաջողեցաւ դրամատուներու ճիրանէն ազատել Մխիթարեան Միաբանութիւնն ու անոր յանձանձած ազգային հարստութիւնները:

Մ.Մ.

I- ՍԱՀՄԱՆՈՒՄ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ (Economy)

1.- «Երկրի մը՝ իր նիւթական, դրամական և մարդկային ուժի աղբիւրները օգտագործելու դրութիւնը. այդ աղբիւրներուն կազմակերպումը».

2.- «Իր նիւթական թէ ալ տրամադրելի միջոցներէն առաւելագոյն արդիւնքը ստանալու կերպերուն համադրութիւնը»:

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ (Economics)

1.- «Հարստութեան արտադրումը վարող օրէնքներուն գիտական ուսումնասիրութիւնը».

2.- «Գիտութիւնը, որ կը զբաղի հարստութեան արտադրումով, բաշխումով և սպառումով»:

ՀԱՄԱՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ (Macroeconomics)

Տնտեսագիտութեան մէկ ճիւղն է, որ կը զբաղի տնտեսութեան մը խոշոր և ընդհանուր երևոյթներով, ինչպիսին է, օրինակ, փոխ-յարաբերութիւնը ընդմէջ ամբողջ երկրի մը եկամուտին և շահարկումներուն:

ՄԱՆՐԱՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ (Microeconomics)

Տնտեսագիտութեան այն ճիւղն է, որ կը զբաղի տնտեսութեան մը վրայ ներգործութիւն ունեցող մասնաշատուկ ազդակներով, ինչպէս, օրինակ, փոխ-յարաբերութիւնը ընդմէջ ապրանքներու արժեքինին և վաճառումի գինին. կամ՝ անհատ գնորդներու մօտեցումի ձևը ապրանքներու նկատմամբ. կամ՝ շուկայադրումը (marketing) որոշ ապրանքներու:

II- ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԻ ԾԻՐԵՐ (ԴԱՐԱՇՐՋԱՆՆԵՐ)

Տնտեսության զարգացումը կրնանք բաժնել ութը գլխաւոր ծիրերու, որոնք են.–

ա.– Որսորդական.

բ.– Խաշնարածային.

գ.– Հողատնտեսական.

դ.– Արդիւնաբերական (նարտարարտեսական – industrial).

ե.– Տեղեկութային-հաղորդակցական (communication).

զ.– Կենսաբանական (biological).

է.– Հոգեբանական (psychological).

ը.– Արհեստական խելքի (artificial intelligence):

Հայերս ալ, ուրիշ հին ժողովուրդներու նման, անցած ենք տնտեսական կեանքի առաջին երեք շրջաններէն. բայց կանգ առած ենք չորրորդին՝ Արդիւնաբերականին վրայ, զոր կերտելու աշխատանքը յառաջ կը տարուի Հայաստանի մէջ:

Ասիկա դժբախտութիւն մըն է, որովհետեւ աշխարհի արդիականացած երկիրները՝ ԱՄՆ, Ժաքոն ու եւրոպական երկիրներ, արդէն մուտք գործելու վրայ են յաջորդ՝ Յետ-Արդիւնաբերական (post-industrial) փուլէն ներս, որ է՝ Տեղեկութային-հաղորդակցական տնտեսութիւնը:

Եթէ այս թափով շարունակուի այդ զարգացած երկիրներու յառաջընթացը, անոնք կրնան շուտով թեւակոխել յաջորդ երեք շրջաններէն ներս ալ, որոնք են՝

- Կենսաբանական տնտեսության ընկերութիւնը.
- Հոգեբանականը.
- Արհեստական խելքի տնտեսութիւնը:

III- ՏՆՏԵՍՈՒԹԵԱՆ ԳԼԽԱՒՈՐ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆԵՐԸ

Առանց այս կամ այն մտածումի հոսանքին տառացիորեն հետևելու՝ փորձենք Տնտեսությունը բաժնել գլխաւոր մասերու և ենթամասերու, որպէսզի աւելի դիւրին ըլլայ տեսնել ընդհանուր պատկերը: Գործածած ենք քանատական տնտեսութեան տուեալները՝ նկատի ունենալով որ Քանատայի տնտեսությունը բազմաճիւղ է, և կ'ընդգրկէ գրեթէ ամբողջությունը կարելի մարգերուն:

Ա.- Առաջնադաս (primary)- 14.6 առ հարիւր

Հողագործութիւն և ձկնորսութիւն
Անտառաբուծութիւն և ասաղձեղէն
Բուսախիւս (pulp), թուղթ, տպագրութիւն
Քարիւղ, կազ, հանքածուխ
Հանքագործութիւն-հանածոներ
Ոչ-մետաղային քիմիագործութիւն
Պողպատ և մետաղագործութիւն

Բ.- Երկրորդական արդիւնագործումներ (manufacturing)-

13.1 առ հարիւր

Ուտեստեղէն և խմիչքներ
Հիւսուածեղէններ և զգեստներ
Ծարժակաւոքեր (motor vehicles)
Ելեքտրական արտադրանքներ
Քիմիանիւթեր և գտարաններ

Գ.- Ծինանիւթեր-շինութիւններ - 6.2 առ հարիւր

Դ.- Պիտանելիքներ (utilities) - 3.2 առ հարիւր

Ենթագումար՝

(ապրանք արտադրող արդիւնաբերություններու)՝ 37.1 առ հարիւր

Ե.- Սպասարկութիւններ (ծառայութիւններ - services) -

62.9 առ հարիւր

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳՈՒՄԱՐ՝

100 առ հարիւր

Պատկերը գրեթէ նոյնն է բոլոր ճարտարարուեստական երկիրներուն մէջ:

Այս բաժանումները ցույց կու տան խոշոր կարևորությունը **սպասարկություններու** մարզին, և հաւանական ուղղությունը տնտեսություններու ապագայ զարգացումին:

IV- ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

Հիմա քանի մը երկիրներու օրինակները վեր առնելով, փորձենք մէկտեղել մօտեցումներու շարք մը՝ տնտեսական հարցերու մասին, ու ջանանք գծել տեսանելի մէկ պատկերը աշխարհի տնտեսութիւնը շահագրգռող խնդիրներուն: Կարծիքները և տեղեկութիւնները կը վերաբերին 1980–1988 ժամանակաշրջանին, որուն առաջին կէտը կը յատկանշուէր միջազգային շուկային վրայ տեղի ունեցող զօրաւոր տնտեսական ընկրկումով (recession), և անգործութեան աճումով, որ հետևանք էր մաս դրամաճին (inflation): Երկրորդ կէտը կը յատկանշուէր առաւել կամ մուազ թափով յառաջ տարուող վերականգնումի ճիգերով, և կատարուած իրագործումներով:

Հարկ է մասնաւորապէս շեշտել թէ հետագայ միջոց իբրև գլխաւոր առանցք ունի երկիրներու խիստ ստիպողական հետևեալ քանի մը մտահոգութիւնները.– կասեցնել դրամաճը. հսկակշռել տնտեսական ընկրկումը. մուազեցնել անգործութիւնը. աւելի շահաբեր դարձնել արտադրութիւնն ու արտածումը. աւելցնել հազուագիստ դրամանիշի պաշարը:

Ա.– Քանատա

Պետութեան մօտեցումը.–

Հակառակ ներածումներու վրայ դրուած սեղմումներուն (import restrictions), երկիրը չէ յաջողած ձեռք բերել ակնկալուած արդիւնքը, հետևաբար՝ կը մտածուի զօրացնել արտաքին առևտուրը, որպէսզի զօրանայ երկրին տնտեսութիւնը: Փոխանակ ամէն ճիղի մէջ ուրիշ երկիրներու հաւասարիլ փորձելու՝ պէտք է աւելի՛ ևս զարգացնել ու զօրացնել տնտեսութեան ա՛յն մարզերը, որ Քանատան զօրաւոր է արդէն: Բացաչապա ըլլալով կապը առևտուրին և գործի կարելիութիւններուն միջև, լուծում մը ապահովուած կ'ըլլայ մասն անգործութեան խնդրին: Յաջողութեան գաղտնիքը համաշխարհային շուկային վրայ դրապէս մրցիլ կրցող արդիւնաբերութեան մը տիրանալն է:

Առանց միջազգային մրցակցականութեան (competitiveness)՝ անկարելի պիտի ըլլայ պայքարիլ մաս դրամաճի վերասպառնացող

վտանգին դեմ:

Հարկ է, հետևաբար, աելցնել թիւը ապրանք արտաժող տեղական ընկերութիւններուն, ալլև գտնել միջազգային նոր շուկաներ՝ պահելով և զարգացնելով հիներն ալ:

Ամփոփ՝ Քանատայի տնտեսութեան զարգացման համար հարկաւոր են՝ **որակի բարելաւում, արտաժումի յաւելում, միջազգային հրապարակի վրայ յաջող մրցակցութիւն:**

Միջազգային Դրամատան ներկայացուցիչին մօտեցումը.-

Քանատայի մէջ տնտեսական ծաւալումի թափը դանդաղած է նկատելիօրէն՝ 1983-ի վերջերէն սկսեալ. պատճառը անբաւարարութիւնն է հին ու նոր շահարկումներուն, ինչպէս նաև արտաժումի մարզին մէջ արձանագրուած անգոհացուցիչ աճումը: Ասոնց հետևանքով՝ արտադրուած ապրանքները ունին համեմատաբար բարձր արժեքին. իսկ երկրին արդիւնաբերական կարողութիւններուն օգտագործումը՝ սահմանափակ արդիւնք:

Բնականաբար կարելի պիտի ըլլար աւելի խոստմնալից ապագայ մը նախատեսել Քանատայի համար՝ եթէ մեղմանար Միացեալ Նահանգներու ֆինանսական շուկային ճնշումը, նուազէին տոկոսային սակերը երկրին մէջ, և պետութիւնն իրագործէր աւելի հաւասարակշռուած տնտեսական պիտոճէ մը:

Բ.- Արևմտեան Եւրոպա

Եւրոպան, որ երկու հազար տարի ամբողջ տիրապետող ուժն էր համաշխարհային պատմութեան՝ ցոյց կու տայ լճացումի նշաններ՝ հաւասարապէս տնտեսական, գիտական, թեքնոլոգիք և առևտրական մարզերուն մէջ, առաջնորդութիւնը զիջելով ԱՄՆ-ի և Ճաբոնի: «Եթէ կարելի չըլլայ վերակենդանացնել **Միացեալ Եւրոպայի** մը գաղափարը՝ կարելի պիտի չըլլայ փրկել եւրոպական մշակոյթը, և անշուշտ նաև տնտեսութիւնը»¹:

Եւրոպայի տնտեսական վատթարացումին ցուցանիշները բազում են,- 20 անձէն մէկը անգործ է: Սպանիոյ և Հոլանտայի անգործութեան համեմատութիւնը աւելի՛ ևս խոշոր է: Մեծն Բրիտանիոյ մէջ 10 հոգիէն մէկը գործազուրկ է: Մտահոգիչ իրականութիւնը ա՛յն է, որ անգործութեան թոշակները յարաճուն և հսկայական բեռեր են պետական պիտոճէներուն վրայ, որոնց բացը կ'աճի անընդհատ...: Կայ տնտեսապէս ծանրակշիռ պարագայ մը ևս,- եւրոպացի գործաւորներու աշխատավարձերը անհամեմատօրէն աւելի բարձր են՝ բաղդատած հարաւարեւելեան Ասիոյ ճարտա-

1 Մէջբերում ֆրանսացի պատմաբան Ֆերնան Պրանտլէ:

րարունեստականացող երկիրներում բանուորություն: Ու մասն ալետք չէ՝ մոռնալ որ կրոպական աշխատատրական ուժը աշխարհի ամէնէն «անշարժական» ուժն է.- գործարանին մէջ՝ գրեթէ անկարելի է բանուոր մը գործէ արձակել. ու եթէ երկարաձգուի ներկայիս տիրող տնտեսական կայունացումը՝ պետութիւններուն համար անկարելի պիտի ըլլայ նոյն առատ յատկացումները ընել աշխատատրներուն:

Կարելի պիտի ըլլա՛ր լուծել այս հարցերը՝ եթէ Եւրոպան ի վիճակի դառնար վերստին իրագործելու և պահպանելու տնտեսական աճումի իր բարձր մակարդակը:

Եւրոպական տնտեսութիւնները ծանրաբեռնուած են և կլանուած քայքայող արդիւնաբերութիւններով, որոնք պէտք ունին ծանրագին յատկացում-նպաստներու, ծախսալից վերակազմումի:

Աւելի՛ն՝ Եւրոպայի գործատէրերը չկրցան գործօն մասնակցութիւն բերել 1970-ական թուականներու յեղափոխութիւններուն՝ մանրաբեկորներու (microchips) և այլ թեքնոլոգիք յառաջդիմութիւններու օգտագործումի մարզին մէջ: Եւրոպան չյաջողեցաւ միացեալ տնտեսական մեծ ուժի մը վերածուիլ՝ դիմագրաւել կարենալու համար համշխարհային առևտրական շուկային յարաճուն փոփոխութիւններն ու կատարող թեքնիք նոր յառաջդիմութիւններուն ստեղծած պահանջքները:

Եւրոպայի բուն հարցը՝ տնտեսական ծաւալումի անբարարութիւնն է: 1963-էն 1973՝ Եւրոպական Տնտեսական Համայնքին աճումի տարեկան սակը 4.6 էր. բայց յաջորդ տասը տարիներուն, քարիղի գինին անհամեմատօրէն բարձրացումին պատճառով՝ այս աճը իջաւ 2 առ հարիւրի, իսկ 1980-ի սկիզբները պարզապէս կանգ առաւ:

ՕՓԵՔ-ը խախտած էր կրոպական տնտեսութեան հենքը:

Վերականգնումի լաւագոյն պատեհութիւնը կը թուի գտնուիլ նոր զարգացող թեքնոլոգիի մարզին մէջ,- լէզըրը, մանրակենսաբանութիւն (microbiology) և լուսագիտական մետրոպթէլեր (fiber optics):

Հո՛ւս ևս, սակայն, Եւրոպայի բաժինը ելեքտրական և ելեքտրոնիք արտադրութիւններու համաշխարհային շուկային մէջ 30 առ հարիւրէն ինկած է 20 առ հարիւրի:

Եւրոպական երկիրներու անմիաբանութեան և անգործակցութեան հետևանքները ցաւալիօրէն բացայայտ են մամաւաւանդ հեռահաղորդակցութիւններու (telecommunication) կալուածին մէջ: Այս մարզին բոլոր ճիւղերուն մէջ գրեթէ՝ կրոպական գործարանները բաւարարօրէն մեծ չեն մրցիլ կարենալու համար ամերիկեան հսկաներուն հետ:

Եւրոպայի ճարտարարունեստական և թեքնոլոգիք խնդիրները

բազմազգային մակարդակի վրայ միայն կրնան լուծուիլ:

Ամեն պարագայի, սխալ պիտի ըլլայ եզրակացնել որ Արև-մտեան Եւրոպան կը գտնուի իր փուլովու մի նախօրեակին:

Պատմականօրէն իրապաշտ ակնարկ մը ցոյց կու տայ որ, թէև կրոնական երկիրներու տնտեսութիւններուն աճումը դանդաղած է մեծապէս, անոնք այսօր կը գտնուին մակարդակի մը վրայ, զոր երազելն իսկ անկարելի պիտի ըլլար 50 տարի առաջ:

Ծաբոնական մարտահրաւերը ուղղուած Եւրոպայի՝ իրակա՛ն է. այստեղանդերձ, կարգ մը կրոնական երկիրներ տակաւին կը վայելեն Ծաբոնի ժողովուրդէն աւելի բարձր նիւթական բարօրութիւն:

Գ.- Իսրայէլ

Զբօսաշրջիկութիւնը հազուագիւտ դրամանիշի խոշորագոյն աղբիւրներէն մէկն է: 1983-ին շուրջ 1.3 միլիոն զբօսաշրջիկներ այցելած են Իսրայէլ. թիւ մը՝ որ 17 առ հարիւր աւելի է նախորդ տարուան գումարէն: «Ծամբորդական առևտուր»ին եկամուտը հասած է մէկ միլիար ամերիկեան տոլարի:

Զբօսաշրջիկութիւնը գործի կարելիութիւններ ստեղծող մարզ մըն է, անկախ՝ եկամտի և հազուագիւտ դրամանիշ ապահովելու առաւելութենէն: Արդարև, ամերիկեան և կրոնական ընկերութիւններ Իսրայէլի մէջ կառուցած են շարք մը ամբողջ առաջնակարգ պանդոկներու, ու հիմա ընդհանուր ձգտումն է անոնց՝ հաստատել զբօսաշրջիկութեան հետ աղերս ունեցող յաւելեալ սպասարկութիւններ և դիւրութիւններ, ինչպիսին են զուարճապարակները (amusement parks) և աժանագիւտ իջևանները:

Իսրայէլ-Քանատա տնտեսական կապերը շարունակական զարգացման մէջ են: Իսրայէլը Քանատայի չորրորդ խոշորագոյն շուկան է Միջին Արևելքի մէջ. անոր ներածումներուն 60 առ հարիւր կը բաղկանայ ֆոսֆորէ, ալիւմինեքմէ և ճարտարարտեսական մեքենաներէ: Փոխարէնը՝ Իսրայէլը Քանատային կը ծախէ նրբարդիական սարքեր, մեքենաներ և գործիքներ, օրինակ՝ բժշկագիտական-թեքնոլոգիք ճիւղին հետ կապ ունեցող մարզերու յատուկ:

Իսրայէլ լաւագոյնս կ'օգտագործէ արտասահմանի հրեայ ընկերութիւնները: Աշխարհի զանազան երկիրներու մէջ Իսրայէլի հետ առևտուրը զօրացնելու աշխատանքին ետին գործող գլխաւոր ուժը կազմուած է հրեական ընկերութիւններէն: Օրինակ, «Քանատա-Իսրայէլ Հիմնարկութիւնը» գլխաւոր լծակն է երկրին մէջ յառաջ տարուող աշխատանքին՝ ի նպաստ Իսրայէլ-Քանատա առևտուրին և տնտեսական կապերուն ամրապնդումին ու ընդարձակումին: Քանատայի և Իսրայէլի կողմէ տրամադրուած 200,000-ական տոլարի մեկնարկայատկացումները (seed money)՝ երեք

տարիի վրայ տարածող՝ «Քանատա-Իսրայել Հիմնարկության» կողմէ կը գործածուին քաջալերելու միացեալ առևտրական ձեռնարկները: Գոյութիւն ունի Քանատա-Իսրայել Առևտրական Գրասենեակ մը (Chamber of Commerce), որ կը վարէ Հիմնարկութիւնը, և որուն չորս քանատացի տնօրէնները համաքանատական տարողութեամբ անձնաւորութիւններ են:

Իսրայէլի՝ **Ամերիկայէն ստացած ալլևալլ օժանդակութիւններուն մէջ** կարևորագոյն տեղը կը գրաւէ զինուորականը: Մանաւանդ որպէս գերադասական զէնքերու արտադրիչ՝ Իսրայէլը կը վայելէ Միացեալ Նահանգներու մեծագումար օգնութիւնը:

Անցնող տասնամեակին, Իսրայէլի՝ Ամերիկայէն ստացած զինուորական օգնութիւնը եղած է որևէ ալլ երկրի տրուածէն աւելի՝, 5.5 միլիարդ որպէս յատկացում, և 8.2 միլիարդ՝ որպէս երկարատև փոխատուութիւն: 1982-ին Իսրայէլ ստացած էր մէկ երրորդը ամերիկեան զինուորական ընդհանուր օժանդակութեան՝ 1.5 միլիարդ տոլար, Եգիպտոսը՝ 900 միլիոն, իսկ աշխարհի մնացեալ երկիրները միասնաբար՝ 1.7 միլիարդ:¹

Բացայայտ է զինուորական թեքնոլոգիին կշռող կարևորութիւնը ճարտարարուեստի մարզին մէջ, և ա՛յս խողովակով է որ Իսրայէլ կը ջանայ նաև զօրացնել իր համաշխարհային դիրքը: Արդարև, Իսրայէլի մէջ արտադրուած զինուորական գերադասական սարքերը տիրացած են միջազգային բարձր վարկի: Այսօր ուրիշ երկիրներ Իսրայէլի կը նային որպէս ռազմական սարքերու և մեքենաներու բարձրորակ արտադրիչի մը: Օրինակ, Israel Aircraft Investment-ը և Tadiran-ը միասնաբար ձեռնարկած են արտադրութեանը «հեռաղեկ» (remotely piloted) օդանաւերու, որոնց կարիքը կ'աճի անընդհատ համաշխարհային շուկային վրայ: Անջատաբար՝ անոնք մշակած են «անսաւառնորդ» փոքր օդանաւերու արտադրութիւնը. այս իրատեսակ օդանաւերը օգտագործելի են բազմապիսի լրտեսային և գաղտնախուզական առաքելութիւններու համար: Երկու ընկերութիւններն ալ մեծագումար յատկացումներ կը ստանան Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներէն:

Գ.- Խորհրդային Միութիւնն ու անոր ժառանգորդները

Ակադեմիկոս Ադանքեկեանը, Խորհրդային Միութեան ամէնէն ականաւոր տնտեսագէտներէն մէկը, Նովոսիբիրսկի Տնտեսական Հիմնարկը գլխաւորած շրջանին «Թրուտ» օրաթերթին մէջ ստո-

1 Այս գումարները 1982-էն ի վեր աճած են անշուշտ: Կարևորը, սակայն, այն է որ «փոքր» ժողովուրդ մը, որ ունի խոշոր և ուժեղ սփիւռք մը, յաջողած է ինքզինք անհրաժեշտ դարձնել:

րագրած է յօդուած մը երկրին տնտեսութեան մասին: Ստորև՝ այդ յօդուածին մէջ արտայայտուած քանի մը մտածում-մատնանշումներ և կարգ մը խորհրդածութիւններ:

1981-85 հնգամեակին Խ. Միութեան տնտեսութեան աճը ինկած է 10 առ հարիւրի՝ նախորդ հնգամեակի 32 առ հարիւրէն. և որպէսզի Խ. Միութեան տարեկան ազգային ընդհանուր եկամուտը աւելնայ 4 առ հարիւրով՝ տնտեսութեան արտադրողականութիւնը պէտք է աւելնայ 2.5-էն 3 առ հարիւր համեմատութեամբ: Նման աճ մը չի թուիր հաւանական ըլլալ:

Այդ կենսական աճը կարելի դարձնելու համար անհրաժեշտ է աւելի՛ ինքնավարութիւն տալ գործարաններուն, աւելի՛ անհատական պատասխանատւութիւն՝ անոնց տնօրէններուն, և աւելի՛ միջոցաւ ու բարոյական վարձատրութիւն՝ աշխատատեղերուն:

Ձեռնարկութիւններուն տուած արդիւնքները, և գործատրներուն ու պաշտօնէութեան ստացած վճարումները պէտք է ուղիղ համեմատուին իրարու հետ, պէտք է առընչուա՛ծ ըլլան իրարու. այլապէս վատնումը կը դառնայ անխուսափելի և կը նուազի արտադրողականութիւնը:

Ակադեմիկոսը այնուհետև մատնանշած է պարագայ մը, որ արժանի է ուշադրութեան և տնտեսագիտականօրէն դիտուած՝ մեծապէս մտահոգիչ: Խորհրդային Միութիւնը բաղկացնող երկիրներու, հետևաբար և Հայաստանի աշխատաւորութեան թուային աճումը զգալապէս նուազած է. 1976-80 հնգամեակին աշխատաւորութեան թիւը աւելցած է 11 միլիոնով, մինչ յաջորդ հնգամեակին՝ միայն 3 միլիոնով: Այս նուազումին գլխաւոր պատճառը, - պէտք է խորհիլ, - գործաւորին, գործին և գործարանին միջև գոյութիւն ունեցող փոխ-յարաբերութեան «անբնականութիւնն» է, այդ փոխ-յարաբերութեան անբնականութիւնն է, շահակցութեան չգոյութիւնն է այդ երեքին միջև:

Ակադեմիկոս Աղանբեկեանը դիտել տուած է նաև որ Խ. Միութեան մէջ, որոշ ճարտարարուեստներու կարգ մը մարզերէն ներս նշմարելի բարելաւումը ստացուած է աւելի կարգապահակա՛ն (իմա՝ պատժական) խստութիւններու որպէս հետևանք՝ քան անհատ բանուորներու աշխատանքային որակին բարձրացման որպէս բերում: Հետևաբար, առաջարկած է որ Խ. Միութեան ճարտարարուեստներուն մէջ տիրող ուժանիթի, հումքի և ժամանակի մսխումէն և չարաչար գործածումէն բխող կորուստներէն ա՛նձնապէս տուժեն նաև բանուորները: Անշուշտ, իր հասկացողութիւնն այն է, որ այդ նոյն բանուորները պէտք է անհատապէս օգտուին գործարաններուն կողմէ իրագործուած միջոցական շահերէն՝ որպէս «բաժնետէրեր»:

Կարելի է կարծել թէ այս գաղափարները կը պատկանին արևմտեան-դրամատիրական կարգուսարքին հաւատացող անհատի մը:

Խորհրդային ակադեմիկոսին իսկ խոստովանութեամբ ակնյայտ է որ ձախողած է տնտեսութեան մարքսեան տեսակէտը և Խ. Միութիւնը կը գտնուի նոր, բայց վտանգաւոր դարաշրջանի մը սեմին:¹

Խ. Միութեան մէջ, կուսակցական-պետական առաջնորդութիւն ձեռք անցնող ամէն քաղաքական դէմքի առաջին գործերէն մէկը եղած է պայքար շղթայագերծել ընդդէմ երկրին տնտեսական արտադրողականութիւնն ու յառաջդիմութիւնը ջլատող երկոյցներուն,- կաշառակերութիւն, ալքոլամոլութիւն, ծուլութիւն, գողութիւն, աշխատանքէ բացակայութիւն, նիւթէղէններու, հումքի և մեքենաներու չարաչար գործածում, պորտաբուծութիւն (parasitism), և այլն:

Խ. Միութեան բոլոր նոր ղեկավարները, Խրուշչէն մինչև Անտոնով ու Կորպաչով, ձեռնարկած են բարեկարգումի աշխատանքներու՝ յատկապէս չորս գլխաւոր մտահոգութիւններով,- ա.) Պատժել թերացումները, բ.) Վարձատրել ժրաշանութիւնը, գ.) Կապ մը հաստատել ռոճիկներուն և գործարաններուն բերելիք նիւթական շահին միջև, և դ.) Կատարել իշխանութեան ապակեդրոնացում ու քաջալերել անհատական նախաձեռնութիւնը:

Պէտք է նշել որ մինչև 1970-ական թուականները խորհրդային տնտեսութիւնը յաջողած է բարձրացնել ժողովուրդին կենսամակարդակը: Բայց 1975-էն ետք տնտեսական աճը արձանագած է անկում.- խորհրդային գործաւորներուն արտադրողականութիւնը 55 առ հարիւրը եղած է ամերիկեանին՝ ճարտարարուեստի կալուածին մէջ, մինչ միայն 10 առ հարիւրը՝ երկրագործութեան մէջ:

Խ. Միութեան տնտեսական աճը արդիւնք էր միլիոնաւոր հողագործական բանուորներու տեղաշարժին դէպի ճարտարարուեստական կեդրոններ, ուր աշխատավարձը անհամեմատօրէն աւելի բարձր էր:

Խորհրդային տնտեսութեան ղեկավարներուն ամէնէն լուրջ հարցերէն մէկը եղած է թուային նուազումը իրենց կրտսերական (առուելաբար ռուսական) բնակչութեան, որ գործարանային շրջաններուն ամէնէն մօտ բնակող հաւաքականութիւնն է. հետևաբար, պակսող աշխատատեղական ուժը ակնկալուած է ասիական ու կովկասեան հանրապետութիւններէն (նաև՝ Հայաստանէն). բայց ոչ-ռուս ժողովուրդներու բաղիտումները ռուսերու հետ՝ զգալիօրէն դժուարացուցած են բանուորական այդ տեղափոխութիւնը:

Ամէն պարագայի, Խ. Միութիւնը տակաւին քարիւղի աշխարհի ամենախոշոր արտադրիչն է, թէև 1984-ին, առաջին անգամ ըլլալով Բ. Համաշխարհային Պատերազմէն ի վեր, քարիւղի իր

1 Պէտք է նկատի առնել թէ այս աշխատութիւնը պատրաստուած է 1988-89 թուականին, երբ տակաւին փոլ չէր եկած Խորհրդային Միութիւնը:

արտադրությունը սկսած էր նուազելու:

Ուրիշ կէտ մըն է այն պարագան, որ խորհրդային տնտեսական դրությունը չէր յառաջացներ խաչձր ուժանիւթ (energy) մթերելու, և երկիրը հագուագիւտ դրամանիշ գոյացնելու համար ստիպուած կ'ըլլար ուժանիւթ (քարիւղ, կաշի) ծախելու արտասահմանին՝ որպէսզի կարենար իր տնտեսական զարգացումը շարունակել: Խ. Միութեան մէջ զետեղուած նոր մէքենաներուն 35 առ հարիւրը դուրսէն կու գային՝ կէսը՝ արևմտեան երկիրներէ, միւս կէսը՝ Արևելեան Եւրոպայէն:

Բարելաւելու համար երկրին տնտեսական կացութիւնը՝ Խ. Միութեան պետական դրամատունները 1979-էն սկսեալ ստիպուած կ'ըլլային դրամական նկատառելի «ներարկումներ» ընելու շատ մը ձեռնարկներու՝ որպէսզի անոնք կարենան կանգուն մնալ, և հրապարակին վրայ կ'անէր շրջանառութեան մէջ եղող դրամին քանակը. դրամ, որ բնականաբար պիտի գործածուէր գնելու ա՛յն ապրանքները, որոնք հագուագիւտ էին. այսինքն՝ ապրանքները ապօրինի՝ ընդհատակեայ տնտեսութեան ու առևտուրին. և ասիկա՝ կը քաջալերէր որ պետական պաշտօնատարները դէպի սև շուկայ հոսեցնեն պետական գործարաններուն ու հաստատութիւններուն արտադրութիւնները. հետևանքը կ'ըլլար՝ աղքատներուն աւելի աղքատանալը, իսկ ունեւորներուն աւելի հարստանալը:

Հայաստանը անմասն չէր մնար Խ. Միութեան ներքին դժուարութիւններէն: Անկախաբար իր ներքին տնտեսական սահմանափակումներէն, Հայաստանը կը հարկադրուէր դիմագրաւելու երկու լուրջ խնդիրներ,՝ ճարտարարտեսականացումը իր յետամնաց երկրագործութեան, և արգիլումը իր բանուորական ուժին մեկնումին դէպի Խ. Միութեան ճարտարարտեսական շրջանները. այս պարագային՝ առաւելաբար Ռուսիոյ արդիւնաբերական կեդրոնները, որ աշխատավարձքը բարձր էր:

Կասկած չկայ որ բարեկարգումի ճիգերուն տուած արդիւնքին անբաւարարութեան գլխաւոր պատճառներէն մէկը ա՛յն էր, որ աշխատատեղերուն ռոճիկները շատ ցած էին, և ջանասիրութեան շնորհիւ ձեռք ձգուելիք նիւթական առաւելութիւնները այնքան չնչին՝ որ անձի մը եկամտոյին վրայ որևէ զգալի բարելաւում չէին կրնար արձանագրել:

Ամէն պարագայի, վերականգնումի փորձերը յախողեցան, որովհետև Խ. Միութիւնը, որպէս ամբողջութիւն, ունէր ՆՈՐ ԳԼՈՒԽ մը (Կորպաշով), բաց ՀԻՆ մարմին մը, որմէ ներս իրենց անդրադարձը չէին գտներ Գլուխէն եկած հրահանգները:

Եւ եղաւ անսպասելիւն.՝ Խ. Միութիւնը կործանեցաւ, ու զայն բաղկացնող հանրապետութիւնները,՝ ներառեալ՝ Հայաստանը,՝ մնացին միմակ:

Ե.- Ծաբոն

Թէև յարաբերաբար փոքր երկիր մը՝ իր գերարդիական ճարտարարուեստովը, ֆինանսական յարաճուն ուժովը, գերազանց արտադրողականութեամբը իր տնտեսութեան, և վաճառականական անտվոր ծաւալումովը՝ ան այսօր կը մրցի նոյնիսկ Միացեալ Նահանգներուն հետ:

Ծաբոնին օրինակը, սակայն, կրնայ շփոթութեան և անճիշդ եզրակացութիւններու առաջնորդել: Ծաբոնը, նախ, միատարր երկիր մըն է ազգային-ցեղային տեսակէտէ, և ճաբոնական ընկերութիւնը կը բնորոշուի իր ցուցաբերած միասնականութեամբ, որ արդիւնք է նաև հաւաքական համատեղ աշխատանքի աւանդական կարիքին: Արդարև, օրինակ, բրինձի մշակումը, որ եկամտի կարևորագոյն աղբիւրներէն մէկը եղած է ճաբոնցիներուն և կը պահանջէ արագութիւն ու կախեալ է խումբին ամբողջական գործակցութենէն՝ պատճառ եղած է որ մրցակցութեան ոգին աւելի՛ ուժով ըլլայ խումբերո՛ւն միջև՝ քան անհատներուն:

Ծաբոնցիին համար ԳՈՐԾ-ը միայն իր եկամտի աղբիւրը չէ՛, այլ նաև այն աշխարհն է, որմէ կը ստանայ իր ինքնութիւնը և ընկերային կարևորութիւնը: Մինչ արևմտեան երկիրներու մէջ այս կապը՝ անհատին և առաւելաբար իր ընտանիքի՛ն միջև է:

Ծաբոնցիին համար եթէ գոյութիւն ունի գերակշռող «հաւատք» մը՝ աստիկա հաւատքն է դէպի Կոմիիկիոսի աշխատանքի բարոյականութիւնը, որ հիմնուած է անհատական յարաբերութիւններու ներդաշնակութեան և դասակարգային մոտիւրակետութեան (hierarchy of class) հանդէպ յարգանքի սկզբունքին վրայ:

Որո՞վ հետև աշխարհ մեծաթիւ բնակչութիւն մը ստիպուած եղած է ապրելու քանի մը փոքր կղզիներու մէջ՝ ինքնակարգապահութիւնը (self-discipline) և ինքնամշակումը առանցքն են ճաբոնական նկարագրին:

Ծաբոնի ընկերային կայունութեան աղբիւրը՝ դասակարգերուն միջև գոյութիւն ունեցող լարուածութեան խիստ չըլլալն է: Ինչ որ կարևորագոյն ազդակն է գործի ասպարէզ մտնելու ատեն, դասակարգային պատկանելիութենէն շա՛տ աւելի՛ ենթակային ուսումն ու պատրաստութի՛ւնն է:

Ծաբոնական դրամատունները արագօրէն միջազգայնանալու վրայ են թէ՛ իրենց գործառնութիւններով և թէ՛ բանումի դրութեամբ: Մօտ 100,000 ճաբոնցի գործակատարներ կան Հիսիսային Ամերիկայի մէջ՝ հետամուտ ճաբոնական արտադրութիւններու վաճառումին, մինչ ԱՄՆ-ը և Քանատան միայն 8,000 առևտրական ներկայացուցիչ ունին Ծաբոնի մէջ: Անգլերէն լեզուն պարտաւորիչ

է ճաքոնական դպրոցներուն մէջ՝ եօթներորդ դասարանէն սկսեալ, մինչ շատ փոքր է թիւը ճաքոններէն խօսող օտարներուն՝ աշխարհի վրայ:

Ներկայիս՝ Ճաքոնը աշխարհի երկու կամ երեք տնտեսական հսկաներէն մէկն է: Գլխաւոր գաղտնիքներէն մէկը այս վիթխարի իրագործումին՝ կը կայանայ այն իրողութեան մէջ, որ թէ՛ հանրութիւնը և թէ՛ գործատէրերը կը ճանչնան կարևորութիւնը այն դերին, որ պետութիւնը կրնայ խաղալ՝ երկրին տնտեսութեան կառոյցէն ներս մտցնելով անհրաժեշտ փոփոխութիւններն ու նորութիւնները:

Ամէն պարագայի, ճաքոնական դրամատիրական կարգերուն ուժեղագոյն յատկանիշն ու իրագործումը՝ ՕՐԻՆԱԿԵԼՈՒ ԸՆԴՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆ Է: Արդարև, գրեթէ ոչ մէկը ճաքոնական տնտեսական յաջողութիւններէն՝ արդիւնք է տեղական հետազօտութիւններու և գիտերու:

Վճռական ուրիշ առաւելութիւն մը, որ ճաքոնցիները ունին իրենց արևմտեան մրցակիցներուն վրայ, ա՛յն է՝ որ իրենց ճարտարարուեստին ֆինանսաւորումը մեծ մասով կը կատարուի դրամատուններէն ստացուած երկարապայման (long term) փոխառութիւններու միջոցով և ո՛չ թէ՛ իրենց բաժնէթողութեան գալիք անմիջական շահին հետամուտ բաժնետէրերէ: Ճաքոնի մէջ, արագ շահէն աւելի՝ կարևոր է ձեռնարկի մը և շահարկումի մը հաստատուն և տևական ըլլալը. երկարատև գործերու ծրագրումը մտասկեռում մըն է ճաքոնական տնտեսութեան համար:

Իրականութեան մէջ, ճաքոնական տնտեսութիւնը դիմելու սկսած է դէպի զարգացումի յետ-ճարտարարուեստական փուլը: Արդարև, իր սպասարկութիւններու (services) բաժանմունքը այնքա՛ն արագօրէն մեծնալու վրայ է, որ արդէն կ'ընդգրկէ շուրջ 60 առ հարիւրը երկրին ընդհանուր աշխատատեղական ուժին:

Բո՛ւն հիմը ճաքոնական իրագործումներուն՝ հաստատուած է, անշուշտ, ճաքոնցի աշխատատեղութեան և ժողովուրդին վրայ:

Ճաքոնցի գործաւորին «անսովոր» բժախնդրութիւնը, պարտաճանաչութիւնը և ջանասիրութիւնը ծանօթ են բոլորին:

Հիսիսային Ամերիկայի մէջ 59.9 ժամ կ'առնէ շինումը փոքր ինքնաշարժի մը, մինչ Ճաքոնի մէջ՝ միայն 30.8 ժամ. այլ խօսքով՝ կը պահանջէ կրկին թիւը գործաւորներու:

Ուրիշ տարբերութիւն մը, որ գոյութիւն ունի ճաքոնական և արևմտեան գործարաններուն և աշխատատեղներուն միջև՝ Բանուորական Միութիւններու (Unions) կեցածքն է հանդէպ գործատէրերուն և աշխատանքային հարցերուն: Օրինակ, երբ 1953-ին հիմնուած է Նիսանի Բանուորական Միութիւնը՝ իր նշանաբանը եղած է. «Ան որ իրապէ՛ս կը սիրէ իր Բանուորական Միութիւնը՝ կը սիրէ իր գործարանը (գործատէր ընկերութիւնը)». ոռճիկի յաւելումը կը

բղխի արտադրութեան անումէն...»:

Արևմուտքիցներուն համար «նորություն» են մասնաբաժնի գործադրներուն և պաշտօնեաներուն ժողով-հանդիպումները՝ իրենց արտադրողականությունը բարելավելու առընչութեամբ կարծիքներու փոխանակություն ունենալու համար: Ու բուն «տարօրինակը» ա՛յն է, որ այս հաւաքները տեղի կ'ունենան շաբաթը առ նուազն երկու անգամ, և աշխատատեղերը իրենց ազա՛տ ժամերը անվճա՛ր կը յատկացնեն այս խորհրդակցական ժողովներուն, որովհետև համոզուած են որ գործարանին շահը իրե՛նց շահն ալ է:

Անշուշտ, այս ենթահողը, որ կարելի կը դարձնէ նման խոշոր իրագործում մը գործատիրոջ և գործադրներուն միջև՝ մասնաբաժնի անհատին անձնական պատասխանատուութեան գիտակցությունն է, այդ անհատը ըլլայ պա՛րզ աշխատատեղ թէ բարձրաստիճան գործավար: Եւ այս իրականությունը ո՛չ մէկ բան այնքան յստակօրէն ցոյց կու տայ, որքան պարագան այն ատելի քան 80 խոշորագոյն հաստատություններու նախագահներուն, որոնք կամովին հրաժարեցան իրենց պաշտօններէն 1983-ի առաջին եռամսեակին. անոնք համոզուած էին որ չէին կրցած արդարացնել իրենց վրայ դրուած ակնկալությունները՝ տնտեսական ընկրկումի (recession) շրջանին, և ուրեմն՝ նոր ու երիտասարդ ուժեր պէտք է գային իրենց աթոռները գրաւելու:

Ի հակադրություն մասնականին, օրինակ, Քանատայի առևտրի հաստատությունները փո՛րձ իսկ չեն ըրած իրենք-զիրենք նորոգելու՝ տնտեսական ընկրկումէն ետք, և Քանատան մոտք կը գործէ այս անկայուն և հարցականներով լեցուն տասնամեակէն մերս՝ իր տնտեսութեան ղեկը ձգած մոյն գործավարներուն:

Ծառերը մաքրման խոշոր ընկերություններէն՝ երբ գործի կ'առնեն իրենց աշխատատեղերը՝ ցկեա՛նս է. բան մը՝ որ կը նշանակէ թէ պաշտօնեան մնայուն մէկ անդամն է զինք գործի կոշող հաստատութեան, և ուրեմն՝ անոր շահը ի՛րն ալ է, և ինք ո՛չ մէկ պատճառ ունի ընդդիմանալու թեքնոլոգիք փոփոխություններուն:

Ծառմանական գործարանները հետամուտ են գերարդիական սարքերու, գործիքներու և իրերու արտադրութեան: Ապագա՛ն է գլխաւոր շուկան մաքրմանական արտադրություններուն:

Համակարգիչներու (computers) ճիւղին մէջ Ծառերը արդէն մտած է «հինգերորդ սերունդ» կոշուող տիպերու (models) արտադրութեան փուլէն մերս, և առաջին անգամ ըլլալով պիտի շինուին մեքենաներ, որոնք պիտի ունենան «զգալու» որոշ կարողություն:

Ամէնէն ուշագրաւ յառաջդիմությունը մաքրմանական մարտարաններին՝ մարդամեքենաներու (robots) մարզին մէջ է: Այս «պող-պատ-օձիքով» (steel-collar) աշխատատեղերն են որ պիտի բանեցնեն վաղուան գործարանները: Այսօր, չորս-հինգերորդը

աշխարհի մարդամեքենաներում կ'արտադրուի Ճաբոնի մէջ. պետութիւնը նիւթական մասնաւոր դիրութիւններ ընծայած է անոնց արտադրութեան համար: Նախատեսութիւնը այն է, որ 1990-ին ճաբոնական արդիւնաբերութիւնը պիտի օգտագործէ մէկ միլիոն մարդամեքենաներ:

Ճաբոնը հաւաքական աշխատանքի, կազմակերպութեան և համարձակ ծրագրումի հայրենիքն է: Ֆինանսական խմբաւորումներն (conglomerats) են կազմակերպիչները արդիւնաբերութիւններուն, և անոնք այնքա՛ն համերաշխօրէն կ'աշխատին թէ՛ պաշտօնէութեան և թէ՛ պետութեան հետ՝ որ հակա-թրասթ օրէնքներ գրեթէ գոյութիւն չունին:

Քաղութիւք շատ դաս կայ մեզի՝ հայերու համար, Ճաբոնի օրինակէն:

2.- Միացեալ Նահանգներ

ԱՄՆ-ը, անկասկած, աշխարհի թիւ մէկ տնտեսական տիտանն է. ու թէև 1970-ական թուականներուն անցաւ տնտեսական ընկրկումի մտահոգիչ շրջանէ մը՝ այսօր կը գտնուի դէպի վերականգնում դիմող յառաջընթացի մը մէջ:

Բարելաւումին առաջին ցուցանիշը արտադրողականութեան յաւելումն է, և անշուշտ անգործութեան նուազումը:

Երկրագործութիւնը և կենդանաբուծութիւնը տնտեսական կարևորագոյն ուժերէն են Ամերիկայի, և ա՛յդ կալուածներուն մէջ մանաւանդ պէտք է փնտռել վերականգնումի կարելիութիւնները:

Ապասարկութիւններու մարզին մէջ՝ բառակերտիչ սարքերը (word-processors) և համակարգիչները սկսած են փոխարինելու գրասենեակային և վաճառումի պաշտօնեաները. բազմաթիւ դրամատոմներ արդէն ունին ինքնագործ մեքենայ վճարիչներ (tellers):

Կասկածէ դուրս է որ կարևո՛ր են վերոյիշեալ բոլոր փոփոխութիւններն ալ, բայց բո՛ւն կարևորը՝ փոփոխութիւններ մտցնելն է տնտեսութեան ընդհանուր կառոյցին մէջ, ու մանաւանդ՝ մարդոց կեցումաձքի՛ն:

Ամերիկայի տնտեսութեան առողջութիւնը կապուած է մանաւանդ իր արտածումներուն քանակին, և այդ քանակին աճումին. այլ խօսքով՝ կապուած է աշխարհի ընդհանուր տնտեսական կացութեան:

Ըիշդ է՝ շահարկումներն ալ, կատարուած արտասահմանի մէջ, կը նպաստեն Ամերիկայի տնտեսութեան զօրացումին՝ ապահովելով դրամական եկամուտ: Օրինակ, բազմաթիւ ամերիկեան ընկերութիւններ գնած են ֆրանսական գործարաններ, և անոնցմէ հսկայական շահեր կ'ապահովեն Ֆրանսայի մէջ: Այսուհանդերձ, Ֆրան-

սան ի՛նք կը պարտի ունենալ զօրեղ տնտեսություն՝ որպէսզի կարենայ գնել Ամերիկայէն արտածուող ապրանքները: Նոյնն է պարագան միւս բոլոր երկիրներուն,– համաշխարհային տնտեսութեան ընդհանուր առողջութեան՝ կապուած է Ամերիկայի տնտեսութիւնը:

Է.– Զինաստան

Ազատ Վշտունին գրած էր շուրջ չորս տասնամեակ առաջ. «Զինը հին Զինը չի՛..., Զինը չնչին չինի չի...»՝ ակնարկելով համայնավար Զինաստանին:

Թէ՛ Զինը հինը չի՛, իրական է այսօր: Խորհողներ կան որ քսանմէկերորդ դարը պիտի պատկանի Զինաստանի:

Արդարեւ, պարզ ակնարկ մը միայն պիտի բաւէ ցոյց տալու որ հսկայական փոփոխութիւններ տեղի ունենալու վրայ են Զինաստանի մէջ՝ յատկապէս տնտեսական կալուածէն ներս: Զինաստանը սկսած է նայելու դէպի Արևմուտք, դէպի դրամատիրութիւն:

Զինական «դրամատիրութիւնը» անշուշտ տարբեր պիտի ըլլայ Արևմուտքի դրամատիրութենէն՝ բազմաթիւ կէտերու մէջ. կուսակցութիւնն ու պետութիւնը պիտի շարունակեն հսկողութեան տակ պահել անհատներու և կազմակերպութիւններու արևմտացումի ճիգերը: Ծատ հաւանաբար՝ ԸՆԿԵՐՎԱՐԱԿԱՆ ԴՐԱՄԱՏԻՐՈՒԹՅՈՒՆ մը պիտի ըլլայ չինականը:

Պէտք է անմիջապէս կարևորութեամբ վեր առնել այն կենսական դերը, որ Հոնկ Բոնկը կատարեց իր ազատ շուկայի դրութեամբ՝ դառնալով սքանչելի փորձադաշտ մը Զինաստանի համար: Հոնկ Բոնկի ձգտիլը անգլիական վարչութեան ներքև՝ ամէնէն իմաստուն քայլերէն մէկն էր համայնավար Զինաստանի:

Զինաստանի տնտեսական զօրացումը համաշխարհային նշանակութիւն ունեցող երևոյթ է. և արդէն չինական տնտեսութեան տարեկան միջին աճը հասած է շուրջ 10 առ հարիւրի՝ վերջին տարիներուն, մինչ, օրինակ, Պրագիլն ու Մեքսիքոն խրած կը մնան տնտեսական ընկրկումի փուլին մէջ:

Գաղափար մը տալու համար Զինաստանի ներկայ կենսամակարդակին մասին՝ ըսենք որ նոյնիսկ եթէ ան իրագործէ իր արդիականացումի ծրագիրը 2,000 թուականին, տակաւին իր բնակչութեան եկամուտը անձ գլուխ պիտի ըլլայ միայն 800 տոլար. գումար մը՝ որ Թայւանի այսօրուան եկամուտին մէկ-երրորդէն իսկ նուազ է:

Ամէն պարագայի, Զինաստանը վարակող նոր եռանդը արդէն սկսած է մտահոգելու իր դրացիները: Զինական բարձրորակ, բայց իրենց գիներով մատչելի ապրանքները ծախսելու սկսած են Ամերիկայի և Եւրոպայի շուկաներուն վրայ. չինացի գործատրին

աշխատավարձը, վայրկեան գլուխ, նուազ է կէս սենթէն, մինչ 2 սենթ է Հարաւային Բորէայի մէջ, և 8 սենթ՝ Ծաբոնի:

Չինաստանի դրամատիրական այս ժայթքը անշուշտ անհանգիստ կ'ընէ մանաւանդ իր գեր-թշնամին՝ Խ. Միութիւնը: Իսկ կան ամերիկացի տնտեսագէտներ, որոնք Չինաստանի տնտեսական զօրացումին մէջ կը տեսնեն լուրջ վտանգ իրենց երկրին համար: Անոնք կը խորհին որ չինական աժանագին ապրանքներու շուկան սպառնալից ռազմադաշտ մըն է Ամերիկայի տնտեսութեան առջև բացուող:

Այս մտահոգութիւնը, որքան ալ իրական, ներկայիս այնքան չ'զբաղցնէր Ամերիկայի տնտեսութեան ղեկավարները՝ որքան ուրիշ շահագրգռութիւն մը,՝ Չինաստանի վիթխարի շուկային բացուիլը ամերիկեան ապրանքներու առջև: Արդէն ամերիկեան ընկերութիւններ շուրջ մէկ միլիար տոլար շահարկած են Չինաստանի մէջ վերջին քանի մը տարիներուն: Համակարգիչ արտադրող ընկերութիւններ իրենց արտածումները դէպի Չինաստան եռապատկած ու քառապատկած են:

Բարենորոգումներու և արդիականացումի ծրագիրը պիտի պակտի՞ ամբողջական յաջողութեամբ. ահա՛ հարցումը, որ կախուած կը մնայ չինական տնտեսութեան վերև: Ամէն պարագայի, դեռ 15 տարի առաջ Մշակութային Յեղափոխութեան արիւնոտ քառսին մէջ տապալակող չինացի ժողովուրդը այսօր դարձուցած է իր դէմքը դէպի Արևմուտք ու արդիականացում՝ ի հեճուկս տակաւին օդին մէջ ծփացող այն վախին, թէ պետութիւնը կրնայ յանկարծական շրջադարձով մը փոխել իր վարքագիծը:

• • •

Խօսելէ առաջ Հայաստանի տնտեսութեան և միջազգային մակարդակով անոր տնտեսական դերակատարման մասին, տեղին պիտի ըլլայ անդրադառնալ նաև հետևեալ երկու միջանկեալ հարցերուն:

ա.- Կոր ապրանքներու արտադրութիւն

Հակառակ նոր ապրանքներու արտադրութեան մասին Քանա-տայի մէջ ղեկավար շրջանակներու յայտնած խանդավառ ու լաւատես կարծիքներուն, իրողութիւն է թէ, օրինակ, 1969-ին շուկա-յահանուած ապրանքներու 10-էն շուրջ 8-ը ձախողած է: Այսօր, շուրջ քսան տարի ետք, ձախողութիւններու համեմատութիւնը մնա-ցած է նոյնը՝ 80 առ հարիւր:

Ինչո՞ւ, սակայն, փորձառու շուկայագէտներ և վաճառողներ դժուարութիւն պիտի ունենան ծախելու նոր ապրանքներ՝ երբ յաջո-ղած են ծախել բազմաթիւ «հին» ապրանքներ...: Պատճառը պարզ

է,- նոր ապրանքներու «վաճառումի խաղը» տարբեր է, և տարբեր են նաև օրէնքները:

Ահա՛ երեք կարևորագոյն պատուիրաններ, որոնց հետևիլը կրնայ արդիւնաւէտ ըլլալ նոր արտադրութիւններու վաճառումին տեսակէտէն.

ա.- Իւրաքանչիւր նոր արտադրութիւն պէտք է օժտուած ըլլայ «նշանակութիւն ունեցող» տարբերութեամբ մը.

բ.- Պէտք է ունենայ որոշ ընտանութիւն մը (ընտանութեան կապ մը).

գ.- Պէտք է անցած ըլլայ լրիւ (գործնական-ամբողջական) փորձարկութենէ:

Այս առընչութեամբ ուսանելի է օրինակը ՏԻԶՆԻ ԼԵՆՏ-ին:

Պաշտօնէութեան մարզումը, անոր նուիրումութիւնը դէպի իր աշխատանքը և դէպի գործատէրը՝ կարևորագոյն ազդակներն են ընկերութեան մը յաջողութեան համար, մանաւանդ գերարդիականացող և ճեպընթաց պայմաններուն տակ նոր ժամանակներու:

«Ապասարկել յաճախորդին՝ սպասարկելով գործատիրոջ».- ահա՛ կարգախօսը նոր ժամանակներու շուկային...: ՏԻԶՆԻ ընկերութեան տնօրէնութիւնը շատ մօտէն ծանօթ է այս կարգախօսին իմաստին ու կարևորութեան:

Տիզնի Լենտն ու Տիզնի Ուրրտը, անկասկած, իրենց տեսակին մէջ եզակի իրագործումներ են թէ՛ որպէս երևոյթ և թէ՛ որպէս գործային ձեռնարկ: Տարեկան շուրջ 40 միլիոն անձեր, ամերիկացի թէ օտար, պատանի թէ չափահաս, կ'աչցելեն Տիզնին, և ամէնէն կարևորը՝ կը մեկնին հոնկէ ա'նպատճառ վերադառնալու ցանկութեամբ և որոշումով...: Ամերիկա՛ գտնուիլ և չտեսնել Տիզնին՝ այնպիսի «թերացում» մըն է, որ ո'չ ոք պիտի ուզէր գործել. իսկ ամերիկացի նոր սերունդին համար յատկապէս՝ գրեթէ ազգային պարտականութիւն է Տիզնի երթալը. ամերիկեան «ազգային աւանդութեան» մէկ մասն է Տիզնին:

Ինչո՞ւ այս անսովոր յաջողութիւնը: Որովհետեւ.-

Տիզնին կը մատուցանէ «ամբողջական» ապրանքը. այն՝ որ կու տայ.

ա.- Մարմնական հանգստաւէտութիւն (մաքրութիւն շրջապատի, արդիական յարմարութիւններ, այլազանութիւն տեսանելիքի և ուտելիքի).

բ.- Մտային գոհացում (գեղեցկութիւն, երևակայելու առաջնորդող պատկերներ, արդիական թեքնիք խաղեր, օգտակար ու նոր ծանօթութիւններ).

գ.- Հոգեկան հրճուանք (երազայինին հետ հաղորդակցութիւն, մանկացում, վերացում, ներքին-հոգեկան ապա-պրկում, որ կու տայ արուեստը):

Տիզգնիին համար յաճախորդը կեդրոնական նպատակ է. յաճախորդը իր 'սիփ'–ն է, և իր ծախսածը՝ «յաճախորդ շահիլն» է: Այլ խօսքով՝ իր թիրախը ԱՄԲՈՂ,ԶԱԿԱՆ ՅԱԾԱԽՈՐԴՆ է: Հոգուով–սրտով երջանիկ յաճախորդը:

Տիզգնիին յաջողութեան գաղտնիքներէն մէկն է նաև հինը անընդհատօրէն նորափոխելու կարողութիւնը, և նորը ընտանութեան յատկանիշներով օժտելու ատակութիւնը:

Արդարև, հո'ն են դարաւոր հեքիաթները՝ տրուած արդիական թեքնիք առաւելութիւններով. բայց նաև հո'ն են ժամանակակից ու գերարդիական նիւթերը,– անջրպետ, բնագիտութիւն, գիտական նուաճումներ՝ ընտանեցած ձևով:

Ու բնաւ զարմանալի չէ որ Ամերիկայի նոր սերունդը դիմէ Տիզգնի՝ նաև հոն աշխատելու և մարզուելու համար՝ գէթ որոշ ժամանակ մը: Տիզգնի, նոյն ատեն, «դպրոց» է, մարզումի սքանչելի կայան մը, օրինակ մը...:

Արդարև, իւրաքանչիւր նորագիր թեկնածու կ'անցնի մարզումի խիտ և համապարփակ շրջանէ մը, և գործ կը ստանայ ա'յն ատեն միայն՝ երբ վարչութիւնը վստահ ըլլայ որ ան այլևս ի վիճակի է՝ թէ՛ իր ճարտարութեամբ, թէ՛ իր գիտութեամբ և թէ՛ իր հոգեբանական կեցածքով լիապէս կատարելու իր պաշտօնը:

բ.-- Տեղեկութային տնտեսութիւն

Հիմա միայն երկու խօսք այս շատ արդիական ու խիստ հետաքրքրական մարզին մասին, և քանի մը յատկանշական օրինակներ անոր իրագործումներէն,– անթել հեռագիր, ձայնասփիւռ, հեռախօս, հեռատեսիլ, հեռատիպ (telex), բառակերտիչ սարքեր (word processor), համակարգիչ, արհեստական արբանեակային հաղորդակցութիւն, հեռապատճէն (fax), ելեքտրոնիք թղթատարութիւն (e-mail), ևայլն: Անվերջ է շարքը: Այսօր կարիքը չկայ այլևս քով քովի գալու՝ հաղորդակցելու համար: Հեռաւորութիւն ու միջոց համարեա ջնջուած են. ծանօթութիւնները ամէն տեղ են՝ ամէն վայրկեան:

Տեսահեռախօսով (video-telephone) պիտի կարենանք մեր խօսակիցին դէմքը տեսնել պաստառի մը վրայ, օդահեռախօսով (airfone) պիտի կարենանք օդանաւէն հեռաձայնել ուր որ ուզենք (ինքնաշարժի հեռախօսը արդէն սովորական է), իսկ գրպանի հեռախօսը պիտի կարենանք ամէն տեղ տանիլ մեզի հետ: Բացարձակ ազատութեան կապուած բացարձակ հաղորդակցութիւնն է սաիկա:

Եթէ այս նոր պայմաններուն տակ է որ պիտի ծրագրենք մեր ազգային տնտեսական աշխատանքները՝ կենսական է որ միշտ

նկատի ունենանք նոր գործօնը՝ ՆԱԽԱԶԵՌՆՈՐԴ-ը, որուն ներկայությամբ, իր կարգին, կարևոր փոփոխություններ յառաջացուցած է տնտեսական կեանքէն ներս:

V- ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆԸ

Ա.- ՄՈՒՏՔ

Հայկական տնտեսությունները միշտ եղած են «վառած մոմի մը նման, որ ինքզինք կը սպառէ՝ իր շուրջը լոյս սփռելու համար, բայց չի լուսաւորեր ինքզինք՝ բացի իր շիջումէն քանի մը վայրկեան առաջ»: Մեր տնտեսությունը միշտ եղած է խեղճ՝ հակառակ անոր որ անհատ հայերու տնտեսական հարստությունն ու ուժը եղած է նկատառելի: Երբ դեմ-յանդիման գտնուած ենք հաւաքականին՝ եղած ենք անհեռատես, անգործնական, հնաձև. մինչ մեր անձնական գործերուն մէջ յաճախ ճարպիկ ենք, նախաձեռնող, հեռատես: Ու մէջ մը անձնապէս հարստացած՝ ուրիշ հայու մը օգնելէ առաջ՝ անոր «մորթը քերթած ենք». իսկ ազգային տեսակէտէն, սովորաբար, եղած ենք անօգուտ տնտեսական միաւորներ, և որպէս այդպիսի՝ն ապրած ենք մինչև մահ, ու երբեմն, վերջին րոպէին, կտակ մը ձգած ենք այս կամ այն նպատակին: Չենք ունեցած ազգային տնտեսութեան հասկացողությունը. ու որքա՛ն ալ դրամ դիզած ենք անձնապէս, որպէս հայ՝ սովորաբար ապրած ենք ու մեռած ողորմելի չքաւորութեան մէջ: Հ.Բ.Ը.Մ.ը անսովոր բացառություն մըն է, թէև ան ալ մնաց սահմանափակ ծիրի մէջ, ու չկրցաւ ըլլալ ազգային հարստութեան այն կրուանը, որուն վրայ պիտի կարենար կանգնիլ մեր հաւաքականություններուն նիւթական ուժի շէնքը:

Բ.- ԱՌԵՒՏՈՒՐԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ «ԿԱՅՍՐՈՒԹԻՒՆ» ՄԸ ԿԱՍ ԽՈՐՀՐԴԱԿՑԱԺՈՂՈՎ (THINK TANK) ՄԸ

Թերևս «կայսրություն» բառը խրոչեցնէ ոմանք. այդ պարագային կրնան գործածել «համոյթ» բառը: Մեր ըսածը պարզապէս այն է՝ որ կը պարտինք ստեղծել տնտեսական-ֆինանսային համահայկական հաստատություն մը՝ հոգալու համար մեր ժողովուրդին կարիքները:

Առաջին քայլը կրնայ ըլլալ հիմնումը միջազգային կարողականություն ունեցող ճարտարարուեստական, դրամատնային, ու ներածում-արտածումի «համահայկական ընկերութեան մը»: Յա-

ջորդ քայլը կրնայ ըլլալ, մեկնելով այդ ընկերությունէն, ստեղծումը ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՌԵԻՏՐԱԿԱՆ ՀԱՄՈՅԹԻ ՄԸ:

Արդ, ո՞ր, ո՞ր երկրին, ո՞ր քաղաքին մէջ պէտք է գոյանայ հայկական ՆՈՐ ՏՆՏԵՍՈՒԹԵԱՆ կորիզը. ո՞ր պէտք է փնտռել նախաձեռնող ԾԱՐԺԱԿ-ը, կարողականութեան ԶՍՊԱՆԱԿ-ը:

Կասկած չկայ,– հո՛ն ուր առաւելագոյն արդիւնքը պիտի կարենան տալ մեր անմիջական թէ երկարատև ծրագիրները. հո՛ն, ուր հայկական տնտեսական կշիռ մը ստեղծելով՝ կարելի պիտի ըլլայ ստեղծել նաև միջազգային կշիռ:

Եւ այդ վայրը,– ըսելու պէտք կա՞յ,– Հայաստանի Հանրապետութիւնն է իբրև հայկական օճախ. Մ. Նահանգներն ու Քանադան են Արևմուտքի մէջ. Չինաստանը՝ Արևելքի մէջ:

Ամբողջ Սփիւռքը կը պարտի գործակցիլ Հիւսիսային Ամերիկայի գաղութներուն հետ՝ իրագործելու համար ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԲԱՐԳԱՒԱԾՈՒՄԻ ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՆԱԽԱԶԵՌՆՈՒԹԻՒՆԸ, ծրագիր մը, որ ՎԻԹԵՍԱՐԻ Է, բայց որքա՛ն վիթխարի՝ այնքան անելի կենսական է: Եւ Հայաստանի Հանրապետութիւնը պէտք է ընդունի ստանձնել ղեկավարումը այդ նախաձեռնութեան՝ գործակցութեամբը և մասնակցութեամբը սփիւռքահայութեան:

Գ.– ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Ըստ մեր դիցաբանութեան, մեր նախահայրը՝ Հայկ Նահապետը, հսկայակազմ անձ մըն էր և առաջնակարգ որսորդ՝ լայնալիճ աղէդով: Պէտք է հետևցնել որ ունեցած ենք որսորդական տնտեսութեան շրջան մը՝ իր հերոսներով, չաստուածներով, մշակոյթով ու քաղաքակրթութեամբ: Բայց ահա՛ հարցումը.– Կրցա՞ծ ենք զայն զարգացնել, արդիականացնել, և անկէ մեկնելով՝ կառուցանել յաջորդ փուլը:

Ամէն հին ազգ անցած է որսորդական (և ձկնորսական) տնտեսութեան շրջանէն, և շատեր գիտական ու արդիւնաբերական խոշոր յառաջդիմութիւններ կատարած են՝ աշխարհի այդ հնագոյն տնտեսաձևին՝ որսորդութեան, հիման վրայ:

Դժբախտաբար, մենք՝ հայերս, չենք կրցած այդ կարևոր աշխատանքը կատարել. մինչ ուրիշ երկիրներու մէջ հսկայական ճարտարարարուեստ ու շուկայ ստեղծուած է որսորդութեան շուրջ: Օրինակ, այսօր Հայաստանը չունի որսորդական ճարտարարուեստ ու տնտեսութիւն՝ հակառակ որ օժտուած է որսային բազմաթիւ առաւելութիւններով: Որսորդութիւնը կարծէք վերջ գտած է Վախթանգ Անանեանին վէպերով (մեր արդիագոյն «որսորդութիւնը» վերածուած է գնդացիով եղնիկ ոչնչացնելուն և ուժանակով լիճերն ու գետերը ձուկերէն դատարկելուն):

Անկախաբար իր ֆինանսական մեծ աղբիւր մը ըլլալու հանգամանքէն՝ որսորդութիւնը կալուած մըն է, որ բազմաթիւ նոր գործեր կը ստեղծէ, ժողովուրդը կապուած կը պահէ բնութեան, պատճառ կ'ըլլայ որ օգտագործուին հողային հսկայ տարածութիւններ, որոնք այլապէս պիտի մնային ամայի, կը քաջալերէ կազմակերպումը մրցումային գործունէութիւններու, և կարելի կը դարձնէ որ միսի, կաշիի, պարգև-մրցանակներու, յուշատարկաներու մթերքներ գոյանան: Տակաւին՝ գիր-գրականութիւն կը ստեղծէ ան:

Դժբախտաբար պարագան նոյնն է նաև մեր խաշնարածային տնտեսութեան. ա'ն ալ... «մոմի նման», գրեթէ ամբողջութեամբ այրած, հալած ու նուաղած է Հայաստանի մէջ...: Եւ ասիկա իրապէս մտահոգիչ երևոյթ է մերինին նման՝ խաշնարածներով շրջապատուած ժողովուրդի մը համար: Իսկ երբ մտածե՞նք որ՝ բացի իր տնտեսական հետևանքներէն՝ խաշնարածութեան անտեսումը Հայաստանի ժողովուրդին կողմէ ունի իր քաղաքական լուրջ նշանակութիւնը ամբողջ երկրին համար, մեր մտահոգութիւնը կը վերածուի վախի...: Մինչև վերջերս արտօնած ենք որ մեզ շրջապատող բարեկամ ժողովուրդները ԸՆԴՄԻԾՏ ՓՈԽ ԱՌՆԵՆ ՄԵԶՄԷ մեր լեռներն ու ձորերը՝ արածելու համար իրենց հօտերն ու երամակները, և հաստատուին մեր հողերուն վրայ... Որո՞վ հետև Երևանը արդիական ու խոշոր ուտան մըն է, և Հայաստանը ունի ճարտարարուեստականացած քաղաքներ՝ չի՞ նշանակեր որ պէտք է թողլքենք խաշնարածութիւնն ու որսորդութիւնը, գիւղերէն ու լեռներէն խուժենք քաղաքները՝ ամաչացնելով հայկական գաւառը, անտէր ձգելով հայկական հողերը:

Նոյնիսկ աշխարհի ամէնէն ճարտարարուեստականացած երկրին՝ ԱՄՆ-ի մէջ, որսորդական տնտեսութիւնը օգտագործուած է լրիւ կերպով. կենսունակ ու մշտանորոգ մարզ մըն է. բնութիւն ու մարդ կը գործակցին:

Լրիւ կերպով օգտագործուած է նաև խաշնարածութիւնը: Խաշնագարակները (ranches) և խաշնորդները (cow-boys) կ'արտադրեն առաւելագոյն տեսակի և բարձրագոյն որակի կենդանիներ, ու կ'արտածեն ինչ որ երկիրը չի կրնար սպառել:

Ասդին, մեր մօտ՝ պարագան տարբեր է. ամէն հայու երազն է իր գաւառը անպատճառ բժիշկ կամ ճարտարագէտ տեսնել:¹ Բայց

1 Ծատ յատկանշական է օրինակը Խոսրովի Անտառին: Արևմտեան երկրի մը մէջ ան պիտի ունենար բուծարան, կենսաբանական հիմնարկ, սաֆարի, լուսանկարումի վայրեր, ճոպանուղի, զբօսաշրջիկային կայաններ, պանդոկներ, շուկաներ, նուէրի առարկաներ, յուշակոճակներ, ևայլն: Եւ պիտի արտադրէր նիւթական հսկայ եկամուտ. մինչ հիմա «մեկուսացուած շրջավայր» մըն է, ուր «չառաջ կը տարուին ուսումնասիրութիւններ...»:

գաղտնիք չէ որ՝ արդի արդիւնաբերութեան պայմաններուն տակ՝ կարելի չէ բոլոր հաշ բժիշկներուն և ճարտարագէտներուն գործ հայթայթել Հայաստանի մէջ. և ուրեմն՝ անոնք, ակամայ, պիտի նային Հայաստանի սահմաններէն անդին՝ գործի ասպարէզներ գտնելու համար, և պիտի հեռանան իրենց հայրենիքէն: Մինչ մերինին նման փոքր ժողովուրդի մը երազը պէտք է ըլլայ մշակել ու զարգացնել ԱՆՑԵԱԼԸ ՆԵՐԿԱՅԻՆ ՄԷՋ: Հայաստանը գործի կարելիութիւն ունի բոլորին համար՝ եթէ կարենանք մշակել բոլոր մարզերը: Աշխարհի բոլոր ճարտարարուեստական երկիրներուն մէջ հովուութիւնը «ամօթ» չէ, և ո՛չ ալ անասնապահութիւնը, մինչ Հայաստանի մէջ «չոպանները» կը պարտին գալ դրացի՝ երկիրներէն, որովհետև նոյնիսկ գիւղաբնակ ժողովուրդին մօտ՝ հովուութիւնը «ցած», ոչ-յարգելի գործ մըն է:

Կը թոյի որ պատճառներէն մէկը այս տարօրինակ կեցածքին այն է, որ որսորդութիւնն ու խաշնարածութիւնը մնացած են նախնական մակարդակի վրայ, չեն վերածուած արդիական ու հասութաբեր զբաղմունքներու, և գիւղերը ձգուած են երեսի վրայ: Այսօր, նո՛յն ատեն, գոյութիւն ունին՝ աշխարհի բոլոր քաղաքակրթութեան երկիրներուն մէջ՝ կենդանիներու, միջատներու, մեքենայ-հեծիկներու, ինքնաշարժներու, ուղղաթիւներու, միջատասպան դեղերու, օդանաւերու, ձիերու, էլեքտրոնիքի և համակարգիչներու, որսորդային առարկաներու օգտագործումին նուիրած հաստատութիւններ ու ձեռնարկներ՝ զուգընթացաբար կեդրոններու, որոնք հետագօտումներ կը կատարեն ծէնի (gene) հերձումի, բեղմնաւորութեան, սերմերու զտումի և մթերումի (storage) գերարդիական մարզերու մէջ:

Հայաստանի ամէնէն գեղատեսիլ շրջաններէն մէկն է Խոսրովի Անտառը, որ մեզի հասած է Դ. դարէն: Ան 1958-էն ի վեր պաշտպանուած գօտի է՝ արգելոց, որ կ'աճին 1700 տեսակ բոյսեր, որոնց 80-ը ուրիշ ո՛չ մէկ տեղ կարելի է գտնել: 8,000 հեքթար բուսականութեամբ այս անտառին գլխաւոր ծառատեսակը կաղնին է, կը հանդիպինք նաև դաշտային թխկի (մէշփղ), թեղի, տանձենիի, արօսենիի, կեչիի, մարեանիի, ցախակետասի, գեհի և այլ ծառերու: Անտառին մշտական բնակիչներն են հալկական մոֆլոնը, բեզօարեան ածը, արջը, ընձառիծը, լուսանը, շնագայլը, վարազը, ևայլն: Բազմազան է թռչնաշխարհը - անգղ, սև ցին, գառնանգղ, մօրուքաւոր արծիւ, և այլ խոշոր թռչուններ, որոնց տեսակը անհետանալու վտանգին ենթակայ է: Արգելոցին մէջ կ'ապրին 35 կաթնասուններ, 27 սողուններ, 136 թռչուններ, 5 ձուկերու և 4 երկակենցաղներու տեսակներ:

Արգելոցին 24,000 հեքթար տարածութեան վրայ կը հսկէ 50 հոգի-նոց անձնակազմ մը, որ հոգ կը տանի բնութեան պահպանման: Այնտեղ յառաջ կը տարտին գիտական բազմաթիւ ուսումնասիրութիւններ:

Հապա զքօսաշրջիկութիւնը:

Վերադառնալով մեր հացումին՝ թէ ինչպէ՛ս պէտք է ծրագրենք մեր տնտեսութիւնները, ցարդ կատարուած քննութենէն կը պարզուի որ՝ ա.) տնտեսութիւն չկայ՝ եթէ սպառում չկայ, և բ.) սպառում չկայ՝ եթէ արտադրող չկայ: Այլ խօսքով՝ պահանջքի և մատուցումի (demand and supply) դրութիւնն է որ պէտք է տիրէ:

Հոս տեղին է կարգ մը յայտարարումներով տալ շա՛տ շահեկան տեղեկագիր մը պատրաստուած Տոքթ. Գեորգ Պէտիրեանին կողմէ 1990-ի Յունուարին: Տոքթ. Պէտիրեանը քանատահայ գիւղատըն-տես և կաթնոտ կովերու մասնագէտ մըն է: Տեղեկագիրը սքանչելի օրինակ մըն է գործնական և դրութեանական մօտեցումի և կրնայ որ-պէս նմոշ ծառայել այլ մարզերու մէջ կատարուող կամ կատարուե-լիք աշխատանքներու: Ստորև՝ այդ տեղեկագիրը.---

Հայաստանի կաթնատնտեսութեան զարգացման վերաբերեալ աշխատանքներ Մեր այցելութիւնը Հայաստան

Մեր գլխաւոր նպատակն էր մօտէն տեղեկանալ Հայաստանի կաթնարտադրութեան տնտեսութեան և ապա որոշել, խորհրդակ-ցաբար Հայաստանի մասնագէտներուն հետ, թէ ի՞նչ ձևով կրնանք օգտակար ըլլալ այդ բնագաւառին յաւելեալ զարգացման:

Մեր մէկ շաբթուայ այցելութեան ընթացքին մասնակցեցանք Տոքթ. Աւետիք Ծահպազեանի և Փրոֆ. Կարլէն Ղազարեանի կողմէ կազմակերպուած միջազգային գիտաժողովի մը՝ սաղմնային transgenosis նիւթին շուրջ, որ տեղի ունեցաւ Աղանաձորի մէջ (Հրազդան): Ժողովէն ետք այցելեցինք կաթ արտադրող սովխոզ-ներ, նաև մի քանի ցուլարաններ (արհեստական բեղմնաւորման կենդրոններ). իսկ Արտաշատի մէջ՝ Բուրաստան սաղմնային փոխ-պատուաստման գիտաշխատանոցը: Ունեցանք նաև ժողովներ և խորհրդակցութիւններ Նախարարաց Խորհուրդի նախագահի առա-ջին տեղակալ և հողարդիւնաբերութեան տնօրէն Վ. Մովսիսեանի, գիւղատնտեսութեան փոխ-նախագահ Մ. Պալոյեանի, տոհմային գործերու գիտարտադրութեան ընդհանուր ղեկավար Վ. Զօրան-եանի և կոլխոզներու տնօրէններու հետ: Այս շրջանին նաև Հայաս-տան կը գտնուէր ԱՄՆ-էն գիւղատնտեսագէտներու խումբ մը, որ եկած էր հայկական գիւղատնտեսագիտութեան ընդհանուր զար-գացման արտասահմանէն մասնակցութիւն բերելու առաքելու-թեամբ: Հաճոյքով ծանօթութիւն հաստատեցինք խումբի անդամ-ներէն Ծորն Լէյլէքեանի և Տոքթ. Արթ Հազարապետեանի հետ:

Կաթնոտ կովերու ագարակներ այցելելու ատեն մենք հետա-քրքրուեցանք և տեղեկութիւններ առինք գլխաւորաբար կովերու

տեսակի, գլխաքանակի, կերերու և կերարտադրական միջոցներու, կաթի արդիւնաբերութեան, կթելու ձևին և կաթի մաքրութեան, հողամշակման և մարդուծի մասին:

Կովերու տեսակ, գլխաքանակ և արդիւնաբերութիւն

Հայաստանի մէջ տեսանք գլխաւորաբար երկու տեսակ կաթնոտ կովեր՝

ա) Սև ու ճերմակ (սևաբղէտ հոլանտական սերունդէ յատա-
շացած).

բ) Կովկասեան գորշ, որ բնիկ տեղական սերունդ է:

Հայաստանի ընդհանուր կաթնոտ կովերու գլխաքանակն է մօտաւորապէս 170,000 կով և ընդհանուր տեղական արտադրու-
թիւնն է շուրջ 370,000 թոն կաթ:

Այսինքն՝ իւրաքանչիւր կով տարեկան միջին հաշուով կ'ար-
տադրէ շուրջ 2,000 լիդր կաթ (Քանատայի տարեկան միջինը կով
գլուխ 6,600 լիդր է): Մեր այցելած ագարակներէն լաւագոյնը
կ'արտադրէր տարեկան շուրջ 4,000 լիդր իւրաքանչիւր կովէ: Քա-
նատայի լաւագոյնները կ'արտադրեն շուրջ 10,000 լիդր: Իւրա-
քանչիւր քաղաքացիի՝ Հայաստան կ'արտադրէ մօտաւորապէս 100
լիդր կաթ տարեկան, Քանատայի համազօր թիւն է շուրջ 570 լիդր:

Կովերու կերակրում

Ընդհանրապէս կովերը կ'ուտէին չոր խոտ, սէնած (արուշտի և
խոտի թթուած պահածոյ – haylag), սիլօ (կորեկի թթուած պահածոյ
– corn silage) և խտացուած կեր պատրաստուած ընդեղէններէ
(եգիպտացորեն, ցորեն, գարի, թէփ, արևածաղիկ կամ բամպակի
կոտի մնացորդ և հանքային աղեր): Առաւել՝ կ'օգտագործուէին ա-
րօտավայրեր, ուր կովերը կ'արածէին տարուայ մեղմ եղանակ-
ներուն:

Այս կերերու տեսակն ու քանակը բաւարար կը թուէր, սակայն
խոտեղէններու որակը ընդհանրապէս լաւ չէր ու շատ կը տարբերէր
ագարակէ ագարակ: Ծառ լաւորակ չորցուած խոտ տեսանք Կո-
տայքի մէջ, ինչ որ կը նշանակէ թէ լաւ խոտ կարելի է արտադրել:
Խտացուած կերի և ընդհանրապէս բոլոր կերերու սննդական որակը
ստուգել դժուար էր պատասխանատուներու կողմէ: Այդ կերերը
քննել ու անոնց սննդական մակարդակը ստուգել և ապա հաւա-
սարակշիռ կեր տալ կովերուն չափազանց անհրաժեշտ է:

Հողի գործածութիւն

Իւրաքանչիւր ագարակ իր կերակրման բոլոր պէտքերը (գոնէ
խոտեղէնի տեսակէտէն) հոգալու բաւարար հող չունէր: Կարգ մը
տեղեր խոտը կը փոխադրուէր տասնեակ քիլոմէթրներ՝ կովերուն

տրուելու համար: Կովերու պատասխանատուներն ու կերակրողները կերարտադրության մէջ մեծ բաժին կամ խօսք չունէին: Կը կերակրէին իրենց կովերը այն սննդեղէնով որ իրենց կը տրուէր: Այս կացութիւնը կերերու որակին վրայ ժխտական ազդեցութիւն ունէր: Ամենալաւ որակի չոր խոտ կամ խոտեղէն պահածոներ արտադրել էական է՝ առատ կաթի արտադրութեան համար:

Կթելու գործողութիւն և կաթի մաքրութիւն

Կթելու գործիքներն ու անօթները ընդհանրապէս անբաւարար էին: Մեր այցելած տեղերը կովերը կը կթուէին մեքենայով, սակայն կթելու գործողութիւնը շատ մաքուր չէր: Իմացանք որ կարգ մը տեղեր կովերը կը կթուէին ձեռքով: Մաքուր չէին նաև կաթնատուներն ու կաթնամբարները: Կարգ մը տեղեր կաթը միայն 10 ց կը պաղեցուէր: Ագարակներէն մէկուն մէջ իմացանք որ կաթի մանրէներուն թիւը կը հասներ մինչև 300,000-ի՝ իւրաքանչիւր միլիլիտրի մէջ: Այս թիւը չափազանց բարձր է և անընդունելի: Կաթի մեքենաներն ու գործիքները լուալու և հակամեխելու օճառի և քիմիանիթի պակաս կար:

Մարդուծի գործածութիւն

Հայաստանի ագարակներուն մէջ աշխատող ձեռքերը առատ էին: Գործաւորներուն եռանդը բարձրորակ էր: Տարօրինակ էր որ տաղանդի և մարդուծի գործածութիւնը անբաւարար արդիւնք կը յառաջացներ: Մէկ հոգին մօտաւորապէս կ'արտադրէ տարեկան 20-50,000 լիդր կաթ: Քանատաչի մէջ այդ թիւը կը հասնի 200,000 լիդրի: Արդիւնաւէտութեան այս պակասին պատճառները բարդ են ու տեսակաւոր՝ կովերու տեսակ, կերերու որակ, ընդհանուր տնօրինութիւն, անձնական դրդապատճառ աշխատանքի հանդէպ, ևլն.:

Հայաստանի կաթնարտադրութիւնը բարձրացնելու համար անհրաժեշտ է վերոյիշեալ պատճառները բնորոշել, սահմանել և ստուգել: Ապա բարելաւումներ մտցնել ազդեցիկ, գործնական ու մնայուն միջոցներով:

Ստորև՝ թելադրանքներս, ծրագիրս և կարողութեանս սահմանէն ներս բերելիք ծառայութիւնս:

1- Հիմնել քանատական ոճով մոյշ-ագարակ մը Հայաստանի մէջ

1990-ին կառուցել ագարակ մը Հայաստանի կառավարութեան ընտրած վայրին մէջ: Ագարակը թէև պիտի շինուի քանատական ոճով, սակայն ֆիզիքական կահաւորումը պէտք է ըլլայ կարելի եղածին չափ տեղական ապրանքներով: Տեղական մեքենաներ պէտք է գործածել, որպէսզի անոնց մատակարարումը և

զանոնք գործող վիճակի մէջ պահելը կարելի ըլլայ տեղական միջոցներով, և գործնական: Ագարակը շինել միայն 50 կիւսան կովի համար, ընդհանուր գլխաքանակ՝ 100 կենդանի:

Ագարակին յատկացնել մօտաւորապէս 100 հեքթար մշակելի հող: Զայն աշխատցնել 2 կամ 3 հոգիով, ինչպէս՝ օրինակ՝ մէկ ընտանիքով: Ագարակն ունենալու է իր հողամշակութեան գործիքները: Գործնական և աժան ըլլալու համար, նախընտրելի է փոխանակ նոր շէնք կառուցելու՝ բարեփոխել ներկայ շէնքերէն մէկը: Ագարակին շինութեան ծրագիրը որոշ չափով մշակուած է արդէն Աւետիք Ծահպազեանի հետ...:

2- Քանատական գործավարժութեան ծրագիր

1990-ին Քանատա հրաւիրել Հայաստանէն երիտասարդ աւանանաբոյժ մը, որ անձամբ կովերու հետ աշխատի (կթէ, կերակրէ, մաքրէ, դաշտային գործեր ընէ, ևլն.): Անձը պէտք է ընտրուի Հայաստանի կառավարութեան կողմէ և ղրկուի 6 ամսուայ (կամ մէկ տարուայ) համար: Ենթական պիտի աշխատի քանատական ագարակի մը մէջ, ուր նաև պիտի վճարուի: Ան գործնական ճամբով պիտի սորվի նոր ձևեր՝ զանոնք ապագային կիրարկելու համար Հայաստանի մէջ: Անձամբ ագարակիս մէջ պիտի ընդունիմ այդպիսի աշակերտ մը հաւանաբար Ապրիլ ամիսէն սկսեալ: Ծրագիրը պէտք է շարունակական ըլլայ տարուէ տարի:

3- Յաւելեալ մասնագէտներ ղրկել Հայաստան

Քանատայէն Հայաստան ղրկել կարճ ժամանակուայ համար (1-2 շաբաթ) կաթնարտադրութեան կապուած յարակից այլ բնագաւառներու մասնագէտներ, որպէս խորհրդատու՝ ըստ պահանջքի: Օրինակ, կաթի պատրաստութեան (processing) և բաշխումի (distribution) մասնագէտներ, հողի, ջուրի և խտնեղէններու մասնագէտներ, ևլն.: Այս ուղղութեամբ աշխատանք կը տանինք Քանատայի մէջ:

4- Բարելաւել Արտաշատի Բուրաստան սաղմերու փոխպատուաստման գիտաշխատանոցը

Զօրացնել այս գիտաշխատանոցին կարողականութիւնը, որպէսզի ան կարենայ ազնուացել և բարձրորակ կովերը բազմացնել արագօրէն՝ սաղմնային փոխպատուաստման ճամբով: Հաւանաբար այս կեդրոնը կարելի ըլլայ գործածել որպէս կովերու և կաթի որակի քննարկումի գիտաշխատանոց և կամ բազմացման կենսաբանութեան վերաբերեալ հետազօտական կեդրոն: Զեռնարկած ենք Քանատայէն արդիական գիտաշխատանոցային սարքերու ներմուծման:

5- Քանատայեն ազնուացեղ և բարձրակիթ կովերու սաղմեր ներմուծել Հայաստան

Առաջին կետով նշուած ախտը 1990-ի վերջաւորութեան պէտք է լեցուի նախ տեղական կովերով: Սկզբնական շրջանին այս կովերը պէտք է ծառայեն որպէս օրինակ, որպէսզի անոնց հետ աշխատողները վարժուին բարձրագոյն քանակութեամբ (օրինակ 5,000 լիդր) և բարձրագոյն որակի (օրինակ 5,000 մանրէ իւրաքանչիւր միլիլիդրի մէջ) կաթ արտադրելու: Այս կովերը պիտի գործածուին 2-3 տարի: Մինչ այդ Քանատայեն մօտաւորապէս 100 սաղմեր պիտի ներմուծուին ու անոնց մէջ պատուաստուին (կարելի է սկզբնաւորութեան երինջներ ալ գործածել): Այս փոխանցումը կը նախատեսենք կատարել 1990-91-ի ձմրան: 1991-ի վերջաւորութեան քանատական հոդթերը կը սկսին կաթ տալու և փոխարինելու 1990-ին գնուած տեղական կովերը: Կը յուսամ որ 1995-ին այդ ազարակին միջին արտադրութիւնը կ'ըլլայ 7,000 լիդր, իսկ մինչև 1997 աճ կը հասնի 8,000 լիդրի: Այդ ժամանակ արդէն բարձրակիթ կովերու խումբ մը գոյացած կ'ըլլայ, որ կրնայ ծառայել իբրև կորիզ՝ արտադրելու սաղմեր, որոնք գործածուին հանրապետութեան այլ շրջաններուն մէջ: Միաժամանակ՝ այս գտարիին ու բարձրակիթ կովերէն կազմելու սկսիլ հալկական ազգային նախիր մը: Ապահովել ու պահպանել անոնց ժառանգականութեան գտարին կապը սերունդէ սերունդ: Այս նպատակին համար հիմնել արձանագրութեանց գրասենեակ մը և համակարգիչով պահպանել ճշգրիտ և տևական տեղեկութիւններ (record keeping): Այս ուղղութեամբ կարելի է Քանատայեն մասնագէտներ ուղարկել: Սկսիլ նաև ցուլեր ստուգելու ծրագրի մը (bull proving system): Ներմուծուած սաղմերէն յառաջացած ցուլերը (որոնց մայրերը 10,000 քլմէն աւելի կաթ արտադրած են, և հայրերը Քանատայի լաւագոյն ցուլերը կը ներկայացնեն) դնել փորձակայաններու մէջ (արհեստական բեղմնաւորում) և անոնց սերմը (spurm) գործածել ամբողջ Հայաստանի տարածքին ու անոնցմէ սերելիք էգերուն կաթը չափել և այսպիսով ստուգել ու ընտրել ցուլերուն լաւագոյնները:

Եթէ հինգ տարի շարունակաբար տարեկան 100 սաղմ ներմուծուի Հայաստան՝ կ'ունենանք 100-է աւելի ցուլեր ստուգման համար. և եթէ ասոնց 10 տոկոսը ստուգուի՝ կ'ունենանք 10 ցուլ, որոնց ժառանգական արժէքը համազօր կը դառնայ Քանատայի, Ամերիկայի և Եւրոպայի լաւագոյն ցուլերուն: Այդ ժամանակ Հայաստանը կը դրուի միջազգային չափանիշի վրայ՝ կաթնարտադրութեան և կովերու տոհմային ժառանգականութեան ասպարէզին մէջ: Նպատակս է Հայաստանը այս մարզին մէջ միջազգային բարձրարժէք դիրքի վրայ դնել:

... Հայաստանը կարելի է դարձնել ո'չ միայն ինքնաբաւ, այլ

նաև արտածող, և համաշխարհային գետնի վրայ հանրաժանօ՞թ ու յարգանք պարտադրող հպարտ երկիր մը:

Նիւթական հասոյթի աղբիւրներ

Այս ծրագրին համար... որոշ գումար մը յատկացուած է Հաստատանի երկրաշարժի հիմնադրամէն, որ ձեռք բերուած է Թորոնթոյի գաղութին մէջ: Դրամը մասամբ արդէն գործածուած է վերոյիշեալ 4 և 5 կէտերուն համար: Գնուած և ուղարկուած են կարգ մը սարքաւորումներ, ինչպէս նաև հաւաքուած է 25 սաղմ: 1990-ին կը նախատեսուի հաւաքել շուրջ 100 սաղմ:

Հասոյթի երկրորդ աղբիւր մըն է Քանատայի կառավարութիւնը (յատկապէս Օնթարիօն)....: Այս ուղղութեամբ սկսած ենք աշխատանքներու:

Ասոցմէ զատ կարելի է դիմել ազգային կամ միջազգային հիմնարկներու, հաստատութիւններու կամ անհատներու: Վստահ ենք որ Հայաստանի կառավարութիւնը իր կարելիին պիտի ընէ՝ իր յարմար դատած եղանակով:¹

Գուրգէն Պէտիրեան

• • •

Գ.- ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԵՒ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻԶՆԵՐ

Թեքնոլոգիք գիտերը հեռահաս փոփոխութիւններ մտցուցին տնտեսական մարզէն ներս, ըլլա՛յ արտադրողականութեան տեսակէտէն և ըլլա՛յ բանումի:

Այս թեքնոլոգիք գիտերէն՝ համակարգիչը եկաւ դիմափոխելու տնտեսութիւններու բանումը և վարչական աշխատաձևը: Այսօր, կարելի չէ ունենալ տնտեսական արդիական կեանք առանց համակարգիչներու:

Արդարև, ներկայիս, համակարգիչներու գործածութիւնը որպէս ուսուցում՝ կարևորագոյն մասերէն մէկն է կրթական ծրագիրներուն՝ աշխարհի բոլոր ճարտարարուեստականացած երկիրներուն մէջ յատկապէս: Իսկ համակարգիչներու արտադրութիւնը գլխաւոր առաջադրանքներէն մէկն է արդի արդիւնաբերութեան:

Արդ, ի՞նչ է Հայաստանի կացութիւնը համակարգիչներու կապակցութեամբ:

Կասկած չկայ որ Հայաստանը անյետաձգելի կարիքը ունի

1 Ընթերցողին հետաքրքրութիւնը գոհացնելու համար նշենք թէ այս նախաձեռնութիւնը իր սաղմին մէջ մահացաւ, որովհետև պետական հոգատարութեան պակասի հետևանքով միջազգային ճանաչման տէր մասնագէտ Տքթ. Շահպազեան և իր խումբը անցան Ռուսաստան:

համակարգիչներում՝ թե՛ իր դպրոցներում համար, թե՛ իր ճարտարարուեստին, թե՛ իր տնտեսութեան, և թե՛ պետական գրասենեակներում բանումին համար:

Կենսական է որ Ափիոքը մասնաւոր ճիգ գործադրէ համակարգիչներ դրկելու (նուիրելու, ծախելու) Հայաստանին: Հիմա որ յարաբերութիւնը արևմտեան աշխարհին հետ կը դիմէ դէպի բնականացում՝ յարմարագոյն առիթն է Հայաստանի տնտեսութեան և դպրոցներում տրամադրելու արդիական համակարգիչներ և դաստիարակութեան դիպուկ ծրագիրներ:

Համակարգիչները, անշուշտ, կենսական են նաև սփիւռքահայ վարժարաններու համար: Ըսելու իսկ պէտք չկայ՝ որ սփիւռքահայ տնտեսական-ֆինանսային կազմակերպութիւնները պիտի ունենան իրենց համակարգիչները, որոնք արդէն մէկ սովորական մասն են անոնց բանումին:

Բայց դարձեալ մշակուած համահայկական կրթական ծրագրի մը լոյսին տակ պէտք է կատարուին այս բոլորը, որպէսզի աշխարհի բոլոր ծագերումն օգտագործելի ըլլան հայութեան կողմէ: Անհրաժեշտ է որ համակարգչագէտ-դաստիարակը իր գիտութիւնը ազգային մտային աւազանին ծառայեցնէ և ո՛չ թէ հազար օտարին...:

Ե.- ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ, ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԵՒ ՍՓԻՒՌ

Խորհրդային տնտեսութեան վերաբերող հատուածին մէջ արտայայտուած եղանք արդէն այդ տնտեսութեան յատուկ կարգ մը թերութիւններու մասին, որոնցմէ առատօրէն բաժին ինկած էր Հայաստանի ևս: Ատոր մէկ ապացոյցն էր 80-ական թուականներու երկրորդ կիսուն «Փրատա» թերթին մէջ լոյս տեսած հաղորդագրութիւն մը, որ խիստ քննադատութիւն մըն էր ուղղուած Հայաստանին: Ան կը ծանրանար հետևեալ կէտերում վրայ.-

- Կաշառակերութեան յաւելում.
- Արտադրողականութեան անգոհացուցիչ վիճակ.
- Աշխատաժամանակի կորուստներ.
- Մատակարարումներու պայմանագիրներու խախտում.
- Ծինարարութեան յապաղում.
- Ապրանքներու ցածորակութիւն.
- Զարաշահութիւն.
- Խնամիականութիւն.
- Աղբիւրներու վատնում.
- Մասնագէտներու պատրաստութեան մէջ թերացումներ...

Նման քննադատութիւններ յաճախ կը կատարուէին իբրև նախապատրաստութիւն դեկալար շրջանակներու փոփոխութեան՝

«քոյր» հանրապետություններու մէջ, բայց ինչ ալ ըլլան դրդապատճառները՝ երևոյթը յստակ էր, ինչպէս որ յստակ էր հետևութիւնը. «Հայաստանը պէտք ունէր օգնութեան՝ իր տնտեսութիւնը վերակազմելու և զօրացնելու համար...»: Ամուլ տնտեսութիւն մը կը յառաջացնէ կեանքի խեղճ մակարդակ մը. իսկ խեղճութիւնը՝ մարդիկ կը մղէ ծայրաչեղութիւններու:

Սփիւռքը խոշոր դեր մը ունէր կատարելիք Հայաստանի նկատմամբ, և սփիւռքահայ գործարարներ ու զանազան կարգի միութիւններ սկսած էին օգտակար դառնալու հայրենի տնտեսութեան՝ երբ երկրաշարժ ու անկայնութիւն բոլորովին նոր կացութեան մը դէմ յանդիման դրին համայն հայութիւնը:

VI- ԱՅՍՕՐ ԻՍԿ ՆԵՏԵՆՔ ԱՌԱՋԻՆ ՔԱՅԼԸ

Այժմ փորձենք ուրուագծել այն մակարդակը, որ պիտի ուզեինք գտնել Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության մախարարին անձին մեջ: Նախարարը ամէ՛ն բանէ առաջ պէտք է ընդունի թէ շրջափակումը (blockade) պարտադրուած է մեզի: Ուզենք կամ ոչ՝ ա՛յս է իրողութիւնը: Ծրջափակումին մասնակցող է խափանել համաշխարհային շուկայի (global market) մէջ մախաձեռնող դառնալու մեր պատենությունը: Որքան մենք ուշանանք՝ մեզ շրջափակման ենթարկողները յառաջ կ'ընթանան: Հետևաբար, գիտակցելով այս իրողութեան, շրջափակումը ընդունինք իբրև բարիք մը և ի հեճուկս զայն պարտադրողներուն զարգացնենք մեր տնտեսութիւնը այնպիսի մարզերու մէջ, որոնք մեզ դարձնեն ինքնաբաւ ու անկախ այս և որևէ այլ տեսակի շրջափակումէ, այսօր թէ ապագային: Ինչո՞ւ համակերպիլ յաիտենական սպառնալիքի մը:

Անհրաժեշտ է որ մենք ուղիներ որոնենք վերագտնելու կորուսեալ տարածքները և կերտելու ուժի բուրգեր: Այս բանն իրագործելու ամենատրամաբանական կերպը մեր այժմու զօրաւոր կէտերը աւելի զօրացնելն է, որպէսզի ինքնաբերաբար մեր առջև բացուին նոր գաղափարներ և հեռանկարներ՝ զարգացնելու մեր տնտեսութիւնը:

Նման մօտեցում մը ունի բացառապէս առաւելութիւնը՝ հաշուի մտնելու ծրագիրներու և գաղափարներու հետ, որոնց պիտանիութիւնը ապացուցուած է, և որոնք արդէն իսկ փորձուած են: Ամենակարևորը, սակայն, պիտի ըլլայ կազմութիւնը ձեռներէջ մարդոց աւագանի մը՝ գոյացնելու համար վարիչ խումբը (management team): Ասկէ կը հետևի թէ տուեալ գաղափար մը արդէն ծանօթ է մեր հանրութեան, որով և այդ գաղափարին շուկայադրումը (marketing) աւելի՛ դիւրին է:

Հարկ է ընդունիլ թէ մեր հանրութիւնը լատենդենակ է և ձեռնամուխ չի դառնար բանի մը՝ մինչև յառաջադրուող գաղափարը գոհացում չտայ իր կարիքներուն: Առողջ դատողութիւնը կը պահանջէ նաև ընդունիլ թէ որևէ ծրագրի համար մասնակցութիւն և ներգրաւում ապահովելու տեսակէտով անհրաժեշտ են վստահելիութիւն և ապահով կատարում:

Գրեթէ վստահօրէն կրնանք ըսել թէ մեր ամենազօրաւոր կէտը

կրնայ միջազգային առեսուրն ըլլալ, և թէ աշխարհի չորս ծագե-
րուն գտնուող հայկական ընկերութիւններ տեղադրուած են այնքան
լաւ կերպով, որ կարելի պիտի ըլլայ յոյս դնել առեսուրի համաշ-
խարհային խթանումին վրայ՝ այդպիսով ստեղծելով ուժի մեր
առաջին բուրգերը: Հետևաբար, նախ ակնարկ մը պիտի նետենք
համաշխարհային շուկային և առաջադրենք միջոցներ՝ հասնելու
համաշխարհային առեսուրի նպատակին, Սփիւոքի հայկական գա-
ղութները օգտագործելով որպէս ոստնատախտակ:

Ա.- Կերկայ միջավայրը և համաշխարհային տնտեսութիւնը

Երբ ակնարկ մը նետենք վերջին երեսուն տարիներուն Հայաս-
տանի և Սփիւոքի մեր կեանքի և գործունէութեան պայմաններուն
մէջ պատահած քաղաքական, ֆինանսական և տնտեսական փո-
փոխութիւններու տարողութեան վրայ, ի յայտ կու գայ մնայուն ուղ-
ղութիւն մը: Տնտեսութիւններ և ֆինանս հետզհետէ դարձած են
աւելի կախեալ իրարմէ (inter-dependent): Թէ՛ զարգացած և թէ՛
նորազարթ երկիրներէ դէպի Միացեալ Նահանգներ արտածում-
ներու յաւելումը ապացուցած է թէ Միացեալ Նահանգները վերած-
ուած է համաշխարհային առեսուրական տան մը:

Համաշխարհային տնտեսական գործունէութեան զարգացման
համար ազդակ ծառայած են Միացեալ Նահանգներու մէջ հզօր
անը և ամերիկեան տոլարի յաւելեալ ուժեղացումը:

Աշխարհի տնտեսութեան զօրացման և ճարտարարտեսական
արդիւնաբերութեան ուռճացման բարիքները բաժին կ'իյնան
աշխարհի զարգացող երկիրներուն, հակառակ անոր որ համաշ-
խարհային պարտքի խնդրին ճգնաժամային մթնոլորտը տակաւին
կը մնայ նկատելիօրէն հզօր:

Ամերիկեան տոլարին բարձրացումը իր հետ կը բերէ կարգ մը
ժխտական կողմեր, - ԱՄՆ-ի մէջ արդիւնաբերական արտադրանք-
ներու արտածումի նուազում, մինչ աշխարհի միւս մասին մէջ
դրամային իշխանութիւններու կաշկանդում՝ որդեգրելու իրենց
տեղական տնտեսութիւններու զօրացման սատարող ծաւալողական
քաղաքականութիւն մը. աւելի՛ն, ոչ-ամերիկեան քարիւղի և այլ
նախանիւթերու գիններու բարձրացում՝ տրուած ըլլալով որ տոլարը
դարձած է համաշխարհային դրամական միաւոր:

Ամերիկեան տոկոսներու սակի անկումը 1983-84 թուական-
ներուն ողջունուած էր բոլոր երկիրներու կողմէ, հակառակ անոր որ
բաւարար չէր ան:

Բարձր տոկոսային սակերու և նոր թեքնոլոգիներու հետևանքով,
ներդրումներ նուազած էին, մինչ անգործներու թիւը շարունակած էր
անիլ ճարտարարտեսականացած աշխարհի մէջ՝ հակառակ անոր

որ դրամաճի (inflation) երևոյթը շարունակած էր բարելաւուիլ երկիրներու մեծամասնութեան մէջ: 1996-ին քանատական անգործներու թիւը 10 առ հարիւր էր, մինչ Լիբանանի մէջ ան կը հաշուէր 30 առ հարիւր, իսկ Հայաստանի մէջ՝ 60 առ հարիւր:

Պետական փոխառութիւններ կը շարունակէն աճիլ՝ ի հակադրութիւն հիւսիսային Հայաստանի մէջ բնակեցումի, առևտրական ներդրումներու և ապրանքակուտակումի (inventory building) դանդաղ աճի մը: Այս մէկը բացայայտօրէն իր արտացոլումը գտաւ գրաւագրերու (mortgage), սպառումի և առևտրի վարկերու տկար պահանջարկին մէջ:

Այն իրողութիւնը՝ թէ ԱՄՆ-ի դաշնակցային (federal) պիտճէն հակակշռի տակ չէ աւնում (200 միլիար բացով), և ասիկա պարագան է նաև համարեա ամբողջ արևմտեան աշխարհին, մեզ կը մղէ կանխատեսելու որ ամէն կարգէ տուրքերու սակեր բարձրանան՝ պետական եկամուտները բարձրացնելու համար:

Միւս կողմէ, Երրորդ Աշխարհի երկիրներու մէջ ձգտուածութիւնը կրնայ ծնունդ տալ գիներու աննախատեսելի պայթիւնի մը՝ որնէ ժամանակ, մինչ Միջին Արևելքի մէջ տիրող կացութիւնը աչքի առջև ունենալով՝ հաւանական է որ պատերազմ մը ծագի շատ մօտիկ ապագային: Այս բոլորը մեզ կը մղեն հաւատալու թէ հնարաւոր է որ կէս առ կէսով դրամաճի նոր ալիք մը և բարձր տոկոսային սակեր վերադարձ մը կատարեն որնէ պահու:

Նկատած պէտք է ըլլանք ցարդ թէ ԱՄՆ-ի կառավարութիւնը ամենաազդեցիկ գործօնը դարձած է համաշխարհային տնտեսութեան: Անոր որոշումները՝ դրամական պաշարի, տոկոսային սակերու, տուրքի, բացի ծախսման, ներածումի և արտածումի, սահմանափակումներու (regulations), ռազմական և խնամատարական (welfare) ծախսումներու, և շարք մը այլ մարգերու մէջ, որոշապէս կ'ազդեն մեր կողմէ հաւանօրէն բանեցուելիք որնէ ընկերութեան գործունէութեան վրայ:

Իրերու ներկայ դրութեամբ, ԱՄՆ-ի կառավարութիւնը շատ քիչ առարկայական կերպեր ունի ձերբազատուելու իր ազգային հսկայ պարտքէն: Երբ իր պարտքը դառնայ աւելի՝ հսկայ, ան կրնայ բռնել հետևեալ երկու ուղիներէն մինը.

1- Թերացում պարտքի մէջ (քաղաքագէտներու կողմէ ամենաանտելի բանը, որովհետև ան կ'ոչնչացնէ ապագայ որնէ փոխառութեան կարելիութիւնը).

2- Պարտքի վճարում արժեզրկուած (devalued) կամ դրամաճի ենթարկուած (inflated) դրամով:

Ահա թէ ինչո՞ւ կը հաւատանք թէ դրամաճի վերադարձը անխուսափելի է: Յստակ պէտք է ըլլայ թէ եկամուտ ձեռք բերելու նպատակով ներդրում կատարելը մահացու դարձած է, որովհետև

ապագան մեր վրայ յարձակում պիտի գործէ չնախատեսուած ուղղութիւններէ և չնախատեսուած արագութեամբ:

Բոլոր այս պատճառները մեզ կը մղեն խորհելու թէ մօտիկ ապագային ամենամեծ ան արձանագրող ճարտարարուեստը պիտի ըլլայ «ընդլայնակէայ տնտեսութիւնը», որուն պիտի յաջորդէ «կանխիկ կամ փոխանակային տնտեսութիւնը»: Մինչ ամենաապահով տնտեսութիւնները պիտի ըլլան աշխարհագրականօրէն տարածուն տնտեսութիւնները: Հայաստանի պարագային, մտահոգութեան շատ լուրջ հիմքեր ունինք:

Պետական բացը մեծ է և հետզհետէ կ'աճի: Բացը կը հարկադրէ որ ապաւինինք արտաքին օժանդակութիւններու և յատուկ փոխառութիւններու: Տրուած ըլլալով որ Հայաստանի Հանրապետութիւնը կը դիմագրաւէ իւրաքանչեւ կացութիւն մը (շրջափակում, Բաքուի քարիւղ, Ղարաբաղ, գաղթականներ, հին տնտեսութեան կործանումը), մեր կախեալութիւնը արտաքին օժանդակութիւններէ մեզ կը դարձնէ չափազանց դիւրաբեկ:

Վերոյիշեալ կէտերուն դէմ մեր բնական պաշտպանութեան ուժը մեր արտասահմանեան շուկաներու մէջ հաստատուած ոտքն է՝ աշխարհագրականօրէն բանալի դիրքերու մէջ գտնուող սփիւռքահայ գաղութներու շնորհիւ: Աւելի'ն, մեր տան շուկայական կարողականութիւնը (potential), որ կը կարօտի ամբողջական զարգացման և հետամուտ է աճման, միջինէն աւելի բարձր տոկոս կ'առաջարկէ ներդրումներու:

Թէև կարգ մը ձեռներէց գործարարներ նկատած են այս առաւելութիւնները և սկսած են գործելու ըստ այդմ, կը յուսայինք որ աւելի մեծ թիւով հայ և ոչ-հայ առևտրականներ զարկ տային մեր տնտեսութեան:

Թափը տակաւին շատ դանդաղ է, և մեր առաջնահերթ գործը պէտք է ըլլայ գտնել դրոյսապատճառներն այս դանդաղկոտ թափին ու դարմանել զանոնք:

Մենք գիտենք թէ չունինք անհրաժեշտ փորձառութիւն՝ տնօրինելու մեր մասնակցութիւնը համաշխարհային շուկային մէջ: Նոյնպէս գիտենք թէ ի հեճուկա մեր նախնական տպաւորութեան՝ մենք չունինք բաւարար փորձառութիւն տնօրինելու մեր մասնակցութիւնը մեր սփիւռքներուն հետ: Արդիւնքները կը մատնանշեն թէ, հակառակ մեր ցանկութեան, չենք կրցած յաջողապէս տնօրինել երկկողմանի առևտրի կարողականութիւնը Հայաստանի և Սփիւռքի միջև:

Հաշկական այժմու գիներով արտադրելու և միջազգային գիներով ծախելու գաղափարը տակաւին չէ օգտագործուած ի նըպաստ բոլոր շահագրգիռ կողմերուն. ընդհակառակը՝ մենք աւելի ու աւելի՝ գնումներ կը կատարենք համաշխարհային գիներով ի հեճուկա մեր առևտրի հակակշռումին և մեր արտաքին դրա-

մանիշերու պահեստին: Մէկ խօսքով՝ մենք պետք է սորվինք ի՛նչպէս տնօրինել ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ:

Ինչպէս կը տեսնենք, փոփոխութիւնները բարդ են և համաշխարհային. անոնք, անկասկած, կ'արտացոլեն բազմաթիւ ազդակներ, որոնց կարևորագոյնն է շուկայական ուժերու վրայ աւելի մեծ չափերով յենելու տրամադրութիւնը և հետզհետէ մեծցող հիասթափութիւնը կառավարական միջամտութիւններու արդիւնաւորութեան նկատմամբ:

Այսպիսի տրամադրութեան մը ամենացայտուն օրինակը Չինաստանի Ժողովրդական Հանրապետութիւնը կու տայ: Հոն մեծ ջանք կը թափուի շեշտ դնելու շուկայական ուժերու յենելու և անհատական նախաձեռնութիւններու վրայ՝ տնտեսութիւնը աշխուժացնելու իբրև միջոց:

Նկատի ունենալով չինացիներու բնական տաղանդը, այս քաղաքականութեան հետևանքները կրնան ազդել ո՛չ միայն Չինաստանի, այլև ընդհանրապէս աշխարհի ու մասնաւորապէս խաղաղովկիանոսեան երկիրներու վրայ:

Չինաստանի զարգացումները պիտի յառաջացնեն աննախընթաց ուժգնութեամբ ազդեցութիւն մը, որով և աշխարհի տնտեսական փոփոխութիւնը հարկ պիտի ըլլայ վերաձևել շուտով: Համաշխարհային տնտեսական դրութեան մէջ երկկողմանի մասնակցութեան և այդ մասնակցութեան իբրև հիմք շուկայական ուժեր ընդունելու տրամադրութեան հետ հաշտուիլը կրնան դառնալ անխուսափելի:

Այս առումով որոշիչ դեր պիտի խաղան նաև՝ իր ֆինանսական շուկաները ապաստելով (deregulate) Ծաքոնի որոշումը, և Թոքիոյի վերածուիլը աշխարհի կարևորագոյն ֆինանսական կեդրոններէն մէկուն, ինչ որ իր հերթին պիտի որոշապէս արագացնէ Չինաստանի տնտեսութեան աճը՝ ի հեճուկս ոռոսականին: Յայտնի է թէ Ծաքոնը օգտուած է միջազգային առևտուրէն, և թէ համաշխարհային առևտուրին իր մասնակցութիւնը տնօրինելու իր ունակութիւնը հիացմունքի արժանացած է ամէն կողմէ:

Քաղաքական գետնի վրայ, կարգ մը արևմտեան պետութիւններու ընտրութիւնները ևս նմանօրինակ տրամադրութիւն մը ի յայտ կը բերեն: Կառավարութիւններ քաղաքական ծիրի մէջ իրենց տեղադրումը կը գտնեն ո՛չ իրենց արևելումին համար, ինչպէս էր անցեալին: Ոմանք այս կը նկատեն գործնամտութիւն (pragmatism). մինչ ուրիշներ զայն կը դիտեն իբրև երկար ատենէ ի վեր սպասուած շրջադարձ՝ քաղաքականէն իրական աշխարհին:

Կրնանք ըսել թէ յետ-պատերազմեան բարգաւաճութիւնը վերջապէս հասած է իր աւարտին. բացի յարաճուն սպառում՝ պարտքի յարաճուն սպասարկումի մը առընթեր, որ խթան կը դառնայ

անհատական և հանրային սպառումի՝ դրամագլխային ներդրումի և կուտակումներու հաշույն: Դրամաճը արդեն ճարակ գտած էր ներդրումներու և խնայողներու հաշույն. իսկ հիմա կարգը դրամակծկումին (deflation) է՝ բանալու Փանտորայի Տուփը:

Այս բոլորին հետևանքը կ'ըլլայ անձ գլուխ տարեկան եկամտի և կենսամակարդակի անկում:

Ամեն պարագայի, մէկ արդիւնք խիստ բացայայտ է.- ԱՆ-ԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ ՅԱՐԱՃՈՒՆ ՄԱԳԼՅՈՒՄ ՄԸ: Ծարտարարութեստականացած աշխարհի մէջ 31 միլիոն անգործներ, որոնց թիւը օրէ օր կ'աւելնայ:

Նման միջավայրի մը մէջ է որ մենք հարկին առջև ենք նախագծելու մեր հայկական տնտեսութեան նպատակակէտերը:

Բ.- Մեր տնտեսական նպատակակէտերը

- Կասեցնել մեր տնտեսական քորջին մաշումը.
- Զօրացնել սփիւքի տնտեսութիւնը.
- Զօրացնել Հայաստանի տնտեսութիւնը.
- Մրցակցի համաշխարհային շուկայի մէջ և բարձրացնել մեր տնտեսական մակարդակներն ու շուկայական բաժինները.
- Արդիացնել և ապագայ աճի մը հունին մէջ դնել մեր ազգը.
- Ստեղծել հարստութիւն՝ համատեղ ձեռնարկութիւններով (joint ventures) և հետազօտման զարգացման ծրագրերով.
- Ստեղծել գործեր և դառնալ յարգուած ու պատասխանատու քաղաքացիներ քաղաքակիրթ աշխարհի:

Հայաստանը այս կարիքներուն դէմ պաշտպանուած չէ: Բոլորս ալ գիտենք թէ բարձր է թիւը անգործներու, և թէ աւելի՛ ու աւելի՛ կը մեծնայ թիւը տաղանդաւոր մարդոց, որոնք կը լքեն երկիրը՝ պատեհութիւններու և բաւականութեան բացակայութեան հետևանքով:

Հետևաբար, գործի ստեղծումը, տնտեսութեան բազմազանացումը, բաշխումի դրութեան զարգացումը, որակի բարելաւումն ու համաշխարհային շուկայի մէջ մրցակցելու մարտահրաւերը Հայաստանի ընդունիլ տալը՝ անցեալաճգնի անհրաժեշտութիւն են:

Հայերս բովանդակ պատմութեան ընթացքին ճանչցուած ենք որպէս համաշխարհային առևտրականներ: Մենք պարտինք վերագտնել մեր նախկին դիրքերը համաշխարհային շուկաներու մէջ:

Ուրիշը մեզի համար պիտի չստեղծէ առիթներ...: Եւ բոլորովին կասկածէ վեր է թէ Հայաստանի մէջ զօրաւոր տնտեսութիւն մը նպաստաւոր պիտի ըլլայ աշխարհի ամբողջ հայութեան համար:

Ծարտարարութեստականացած աշխարհի ուսումնասիրութեանէն կը պարզուի թէ մօտիկ ապագային գործի ստեղծումը մեր ապրած

երկիրներում մեջ պիտի ըլլայ տնտեսական անխուսափելիություն: Տարբեր տեսակի գործազրկություններու աճը (մնայուն, կիսամնայուն, ծածուկ, ևլն.) ներկայ զանգուածային տարողութեամբ՝ տխուր հետևանքներով լդի կացութիւն մըն է:

Հակառակ շատ երկիրներու մէջ գոյութիւն ունեցող «ընկերային ապահովութեան ցանցերու», ներկայ պայմանները չեն կրնար հանդուրժուիլ երկար ժամանակ:

Սփիւռքեան անգործութիւնը մասնաւորաբար պիտի ըլլայ կործանարար: Ժողովրդագրական տեղափոխություններու և համեստ կրթական մակարդակի հետևանքով՝ յաճախ միջինարևելեան շուկայական պայմաններու ազդեցութեամբ՝ պէտք է պատրաստ ըլլանք ականատես դառնալու ընկերային բոնկոմի մը, մեզի պարտադրուած անգործութեան և աղքատութեան հետևանքով:

Ծարտարարուեստականացած երկիրներու մէջ 31 միլիոն անգործներով,– հաւանաբար եռապատիկ մըն ալ Երրորդ Աշխարհի երկիրներու մէջ,– նորաժամանները (immigrants) ամէնէն աւելի ուժգնապէս տուժողները պիտի ըլլան, որով և մեր տնտեսական ճակատագիրն ու առողջութիւնը կախեալ պիտի ըլլան համաշխարհային շուկաներու առողջութենէն և մատչելիութենէն, ինչպէս նաև մեր գործարար մարդոց ճկունութենէն: Ներկայ պայմաններու տակ, հաշկական տնտեսութեան առողջութիւնը գլխաւոր ազդեցութիւն մը պիտի ունենայ սփիւռքի բարոյական և ֆիզիքական առողջութեան վրայ:

Բացայայտ է թէ գործազուրկներու մնայուն փոքրամասնութիւն մը վնասակար ազդեցութիւն պիտի ունենայ մեր հանրային վարմունքին վրայ:

Յիրաւի, հաշկական ընկերութեան էութիւնը,– հասարակաց արժէքներ և շահեր, սերտօրէն մտածելու և գործելու ունակութիւն, նպատակի միասնութիւն,– ինքնին պիտի վտանգոյի շարունակուող աշխարհագրական տեղափոխություններով, ինչպէս նաև զանգուածային անգործութեամբ, մեզի պարտադրուած՝ շուկայական ուժերու (թեքնոլոգիք անգործութիւն), պատերազմներու (Միջին Արևելք), տեղափոխություններու (բովանդակ աշխարհ) միջոցով:

Իրերու նման դրութեամբ, օտար մշակութիւններու ազդեցութիւնը պիտի ըլլայ աւելի մահացո՞քան որևէ նախորդ փորձառութիւն, զոր երբևէ ունեցած ըլլանք:

Մեր տնտեսական նպատակակէտերը պարտին կեդրոնաճալ՝ մեր երիտասարդութեան վրայ, որովհետև երիտասարդութեան պատահող որևէ աղէտ դաժան հետևանքներ պիտի ունենայ ամբողջ պատմութեան ընթացքին, ապա նաև ոսկեայ տարիքի անձերուն վրայ, որոնք ամէնէն աւելի ենթակայ են փոփոխություններու ազդեցութեան:

Մեր տնտեսական նպատակակետերը մասնաւորապէս պարտին կազմակերպուած ըլլալ՝ պատշաճելու համար արագ փոփոխութիւններու և անշարունակականութեան երևոյթին: Հայաստանէն մինչև Միացեալ Նահանգներ, ամէնուր նկատուելի է անշարունակականութիւնը՝ աւանդական արժէքներու փոխանցումին, քաղաքակրթութիւններուն, ձեռք բերուած մշակութային և յատկապէս տնտեսական հարստութեան:

Մեր տնտեսական նպատակակետերուն մասնաւորապէս կազմել տնտեսական կայսրութիւններ կազմելու գաղափարը՝ երկրագունդը նկատի առնելով որպէս շուկայ, որպէսզի առաւելագոյնի հասցնենք մեր ներկայութիւնը, և նուազագոյնի՝ վտանգը: Նաև պարտինք ստեղծել արտադրատեսակներ, որոնք ճանաչելի դառնան Հայաստանի ու հայոց հետ (ինչպէս իտալական սփակեթին, չինական մաշիկները, ֆրանսական օծանելիքները, ևայլն), քաղելու համար անհրաժեշտ ընկերա-տնտեսական օգուտներ:

Գ.- Մեր տնտեսական փիլիսոփայութիւնը

- Ստեղծել նպատակի միասնութիւն գործնական և իրագործելի ծրագիրներու շուրջ:

- Ստեղծել հսկակշռուած միջավայր մը (հասարակաց բաժիններով կամ նպատակներով), ինչպէս, օրինակ, «Բարգաւաճում՝ մրցակցութեամբ»:

- Ստեղծել մթնոլորտ մը, ուր մի՛այն մակընթացական գործունէութիւն մը կրնայ տեղ գտնել, մինչ տեղատուական գործունէութիւնն ինքնաբերաբար կը բացառուի:

- Ստեղծել ինքնաբաւ տնտեսութիւններ՝ ձերբազատ անցանկալի ասպատակութիւններէ:

- Մարզել նոր տնօրինող և բանող ուժեր:

Քաղաքատնտեսական գետնի վրայ, ակնյայտ է թէ աշխարհն ամբողջ բոնուած է տնտեսական ճշմարտահմուտ ալըրնտրանքներու (plausible alternatives) ցանցին մէջ: Ա՛յն աստիճան, որ առկայ տնտեսական տեսարանին դէմ յանդիման՝ քաղաքական զարգացումներու մեծ մասը կ'առաջնորդուի տնտեսական կարիքներով և ո՛չ թէ գաղափարախօսական եզրերով:

Քուէատուներ կը մերժեն վարկազուրկ բանաձևեր և կը ձգտին զանոնք փոխարինողներու: Անոնք պատրաստակամ են առիթ ընծայելու ճշմարտահմուտ գաղափարներով ունէ անձի:

Ճարտարարտեսականացած աշխարհի շատ երկիրներու մէջ ժողովուրդը կը թոյլ գգացած ըլլալ մտաւորական աղքատութիւնը առկայ քաղաքատնտեսական ուղղութեան, որ աշխարհի տիրած է Երկրորդ Պատերազմէն ի վեր:

Նույնպես, հետզհետե կը յատկանայ թե ժողովուրդներ և կառավարություններ հարցականի տակ կ'առնեն կառավարական միջամտություններու արդիւնաւետութիւնը՝ որպէս հարցերու լուծում:

Տեղեկատուական ընկերութիւնը արդէն ներկայ է իր արագ և անմիջական հաղորդակցութեամբ, որ մատչելի է բոլոր զայն ունենալ փափաքողներուն: Այսպիսով, ակնյայտ է թէ ձեռներէցութիւնը (entrepreneurship) դարձած է հիմնախարիսխ: Անհատական նախաձեռնութիւն, խթաններ, արտադրողականութիւն, ազատ շուկայ, անհատական սեփականատիրութիւն վերջայտնաբերուած են:

Մեզի համար ճիշդ ժամանակն է մասնակից դառնալու գործողութեան. բայց պարտինք գիտնալ թէ մեր դիմաց կայ կատարելի հսկայ աշխատանք մը՝ շատ կարճ ժամանակի մը միջոցին:

Հարկ է նկատի ունենալ թէ այս պահուն, երբ մենք կը փորձենք գտնել ինքնայատուկը (niche), որուն համար պիտի պահանջուին հսկայ ներդրումներ, շատ այլ ազգեր ևս պիտի որոնեն ներդրումներ: Կարիքը մեծ է այն աստիճան՝ որ դրամավարներ (money managers) պահը կը կոչեն «Տոլարային Տարմինականութեան դարաշրջան»: Ամենայարմարին վերապրումի (survival of the fittest) տեսութիւնը կը գործէ այս պարագային ևս: Դրամը կը հոսի հոն, ուր կան՝ աւելի լաւ հաւանականութիւններ, բարձր շահոյթ և բարելաւ ապահովութիւն:

Կենսական է որ մեր տնտեսական փոխտիպայութիւնը ձևաորոշի ներկայ կարիքներու նկատառումով և թիրախ ունենալով աւելի մրցակցական ապագայ մը:

Երկիրներու մեծամասնութեան մէջ յարատևող անգործութիւնը մասամբ հետևանք է ներդրումներու նուազումին, ինչ որ, իր հերթին, մասամբ հետևանք է այն ծանր վնասին, զոր ընկրկումը (recession) հասցուցած է տուեալ երկիրներու և առետրական հաստատութիւններու ֆինանսական առողջութեան: Մինչ Հայաստանի մէջ մեծ երկրաշարժը, պատերազմը և խորհրդային դրութեան յանկարծական փլուզումը պատճառած են ամէն ակնկալութիւն գլոյ անցնող ծանր վնասներ:

Ծփուն տոկոսային սակերը, պարտքերու ծաւալային աճը, պարտքի և ինչքի միջև տարբերութեան աճը, պարտքերու ժամկետի կարճեցումը, բարձր տոկոսային սակերը սերտօրէն առնչուած են իրարու և մեծ ազդեցութիւն գործած՝ հնչում դրամի հոսքին (cash flow) վրայ:

Աւելի՛ն, վաճառքի տկար թափը և դրամաճած տոլարի տրագանձումը (taxing) մեծ բեռ մը դարձած են բոլոր ընկերութիւններուն և տնտեսութիւններուն համար: Հայաստանը բացառութիւն չէ:

Անոնք որոնք դուրս եկան 1982-1984 և 1989-1996 շրջաններու տնտեսական ընկրկումէն (recession) ունին ներդրումի կծկում

կարողականություն և նուազած վստահություն ապագայի նկատմամբ: Նման պայմաններում ներքև, մեծաթիվ անգործությունը պիտի շարունակե գոյատևել երկար տարիներ:

Վերդիշեալէն բացի, հարկ է նկատի ունենալ թէ մեր շուրջը զարգացած է բարձր մրցակցական միջավայր մը, որ կը պարտադրէ գիներու անկում և արդիւնաբերական ծախսերու նուազում՝ կարենալ վերապրելու համար: Խօսքը չենք ըներ կարենալ շահելու...: Դրամատուներ այս ժամանակաշրջանը կը կոչեն «դրամակծկումի» (deflation) դարաշրջան»:

Հետևաբար, մինչ պատշաճեցումի գործընթացը կը մտնէ իր հունին մէջ, գործ ճարելու մօտալուտ հաւանականությունները կը թուին խիստ աղօտ:

Օգուտներ կրնայ բերել ապագան՝ եթէ ասիական երկիրներ չողողեն շուկաները: Բայց այս մէկը մեծ հարցական մըն է:

Ի՞նչ պէտք է ըլլայ, ուրեմն, մեր փոխոյնություններ:

Կ'ապրինք արագընթաց փոփոխություններու դարաշրջանի մը մէջ, որով դժուար է յստակօրէն տեսնել ուղին, որուն հարկ է հետևիլ երկար կորագիծով:

Աւելի՛ն. դէմ յանդիման կը գտնուինք նոր երևոյթի մը՝ երբ փոփոխություններու եղանակը անշարունակականություն կը բերէ:

Մենք վարժուած էինք որոշ կշռոյթի մը (rythm) և կայունութեան մը՝ Երկրորդ Պատերազմէն ետք: Զարգացումները նախատեսելի էին որոշ չափով: Բայց այդպէս չէ՛ պարագան այլևս:

Քանի որ ո'չ մէկ առևտրական անցեալին գործած է նոր միջավայրի պայմաններուն համաձայն, գլխաւոր առաջնադասություն (top priority) պէտք է ըլլայ մարզումն ու նոր աշխարհին պատշաճիլը:

Ծարտարարութեստական պատշաճեցումի գործընթաց մը տեղ կը գտնէ բովանդակ աշխարհի տարածքին ներկայիս. հոգ չէ թէ երկրէ երկիր և մարզէ մարզ ազդեցությունն ու տևողությունը այդ գործընթացին տարբերին իրարմէ:

Մինչ այդ, առևտրական ընկերություններ կը դիմագրաւեն մեծ մարտահրաւերներ և կը կանգնին դէմ յանդիման մեծ պատեհություններու, որոնց սևեռակէտն է մէկ կողմէ ներդրում և գործի ստեղծում, իսկ միւս կողմէ՝ ճկունություն և շահաւէտություն:

Կառավարություններ պիտի արտացոլեն ընկերութեան վարմունքը: Իսկ ընկերություններու առևտրական վարուելակերպը պիտի ազդուի գործ ստեղծելու պէտքին՝ տուեալ առևտուրի մը գտած պատասխանի կերպերէն:

Հետևաբար, պէտք է նախաձեռնարկ ըլլանք ռազմավարական (strategic) ծրագիրներու զարգացման և պէտք չէ խնայենք մեր միջոցները՝ մեր նպատակակէտերուն հասնելու համար:

Պարտինք նշանակետ վերցնել երեք ճակատներու վրայ,– արդիւնաբերութիւն, բաշխում, և սպասարկային կամ ծառայողական (service) ճարտարարուեստ: Մեր կարծիքով՝ զբօսաշրջութիւն, ֆինանս, առողջապահութիւն և ապահովագրութիւն կը գլխաւորեն ցուցակը:

Մեր նշանակետը պէտք է դարձնենք ամբողջական հաղորդակցութեան դրութիւն մը, որ աստիճանաբար կրնայ կապուիլ ամբողջական ֆինանսական դրութեան:

Ռազմագիտականօրէն, աշխարհագրականօրէն թէ դրամապէս մեր դիրքերը պէտք է ընտրենք մեր գործողութեան գիծերը աչլա–զանելով:

Նման ծրագիրներ կը պահանջեն երկար ժամանակ և մեծ ծախս՝ զարգացուելու համար. հետևաբար, գործերը ընդհատական տնօրինման եղանակով (stop-and-go-management) եթէ յառաջ տարուին՝ վճարելի տուգանքը կրնայ շատ ծանր ըլլալ:

Ինչպիսի նախաձեռնութեան ալ դիմենք՝ պարտինք զանոնք հասցնել յաջող աւարտի:

Որևէ ռազմավարական նախաձեռնութեան պարագայի, հարկ է անհրաժեշտաբար և անխուսափելիօրէն հաշտուիլ վտանգի գաղափարին հետ:

Եթէ կ'ուզենք յաջողապէս բարձրանալ մեր ժամանակներու մարտահրաւերներու մակարդակին՝ պարտինք հաւատք ունենալ ապագային նկատմամբ, ինչպէս նաև՝ անոր բերելիքներուն յաջողապէս պատշաճելու մեր ունակութեան հանդէպ:

Յաջորդ կարևոր կէտը մեր ինքնամարզումն է կարելի լաւագոյն կերպով՝ համաշխարհային շուկաներուն մէջ յաջողապէս մրցակցելու և մեր յաճախորդներուն մեր մրցակիցներէն աւելի լաւ սպասարկելու համար:

Գերարտադրող շուկայի մը մէջ (գնորդներու շուկայ), եթէ առևտրական ձեռնարկ մը չյաջողի մրցիլ ու լաւագոյնս սպասարկել՝ դատապարտուած պիտի ըլլայ ձախողելու:

Մենք պարտինք որդեգրել «Բարգաւաճում՝ մրցակցութեամբ» կարգախօսը:¹ Գերմանացիները նպաստաւորութեամբ անկէ վստահ են թէ մենք ևս կը նպաստաւորուինք:

Գ.– Գործադրական գաղափարախօսութիւն (operational ideology)

ա– Սպասարկային ճարտարարուեստի արևելումով, կամ
բ– Ներածում–արտածումի արևելումով, կամ

1 Լուսովիկ Էրտհարթ, ֆինանսի նախարար:

գ- Ներդրումի և համատեղ ձեռնարկության արևելումով, կամ
դ- Հետազոտական ու զարգացական ծրագիրներով և անոնց արդիւնքներուն շահագործումով երկու երկիրներու մէջ գործող ընկերութիւններով:

ե- Թեքնոլոգի փոխանցելու կարելիութիւններով:

Ի՞նչ ուղղութիւն որդեգրենք մենք մեզի և Հայաստանի համար:

Ի՞նչ ալ ըլլայ պատասխանը՝ պարտինք սկսիլ տեղէ մը և յարատևօրէն աշխատինք ուճանալ ու ձեռք բերել առողջ վերջնագոյն արդիւնքներ (bottom line):

Կացութիւններ պիտի փոխուին մերթ ընդ մերթ և երկրէ երկիր- հետևաբար, խուսափելու համար անակնկալներէ և քայլ պահելու համար շուկայական ուժերու եղաշրջումին (evolution) հետ՝ պարտինք մեր գործադրական գաղափարախօսութիւնը խարսխել ենթակառոցի մը վրայ, որ գործէ որպէս խորհրդակցածողով (think tank) և մնայուն կապի մէջ ըլլայ սպառողի կարիքներուն և շուկայական ուժերուն հետ:

Յարատև գործողութեան այս կարիքը երբեմն յառաջ կրնայ բերել հակազդեցութիւններ, և կարգ մը մարզերու մէջ կրնանք դառնալ անբաղձալի մրցակիցներ. երբեմն ներածումն ու արտածումը կրնան դառնալ մեր ընտրանքը. երբեմն ալ՝ ներդրումներն ու համատեղ ձեռնարկութիւնները, կայլն:

Թէ՛ առևտրի և թէ՛ ներդրումի մարզերուն մէջ միշտ ալ պիտի ըլլան անորոշութիւններ՝ հնարաւորութիւններ ճշդելու առումով: Վըտանգը նուազագոյնի հասցնելու համար՝ իբրև առաջին քայլ պարտինք մայիլ մարզերու, ուր իրաքանչիւր երկիր ամենազօրաւորն է, և աստեղծենք գործակցութիւն մը այդ մարզերուն մէջ:

Նուաճելու համար մեր գործադրական նպատակները, կարևոր է գոյացումը հիմնարկի մը և Առևտրի Խորհուրդի մը, որոնց գործն ըլլայ մնայուն ուսումնասիրութիւնն ու բարելաւումը գործադրական գաղափարախօսութեան,– ինչպէս՝ հետազօտում և զարգացում, թեքնոլոգիի փոխանցում, համատեղ ձեռնարկութիւններ, կայլն,– և գործադրական կերպերու: Ասոր առընթեր, հարկ է որ գործէ խորհրդակցածողով մը (think tank) և Ազգային Տնտեսական Քաղաքականութեան ստեղծման գծով անմիջականօրէն պատասխանատու ըլլայ տնտեսական նախարարին:

Մեր վերջնական նպատակը պէտք է ըլլայ տնտեսական աշխարհի պատասխանատու քաղաքացիներ դառնալը՝ հաւասար իրաւունքներով և պարտականութիւններով: Մի՛այն այս կերպով կրնանք դուրս գալ ինքնապարտադրուած մեկուսացումէն և արժանանալ յարգանքի:

Խաղին օրէնքները փոխուած են, բայց սկզբունքները տակաւին կը մնան նոյնը՝ հոգ չէ թէ աւելի նուրբ եղանակով:

Օրինակ, մենաշնորհները (monopolies) անհետացող տեսականի են, բայց շուկայի տիրակալումը գերադասարկության միջոցով ձեռք բերած է առեւի նպատակապես ուղղություն,- մրցակցականության ամբողջական վերացում:

Ասիկա, անշուշտ, կարգ մը մարզերու մէջ յառաջ պիտի բերէ անգործութիւն, և ի պատասխան՝ կառավարութիւններ պաշտպանողականութեամբ (protectionism) պիտի չդիմադարձեն, այլ՝ ինքնապարտադրեալ սահմանափակումներու (self-imposed restrictions) նոր զէնքով:

Մէկ խօսքով, առևտրական արդար գործունէութիւն մը պիտի ակնկալուի՝ անգործութիւն չառաջացնելու և տնտեսութեան աճը չկասեցնելու համար:

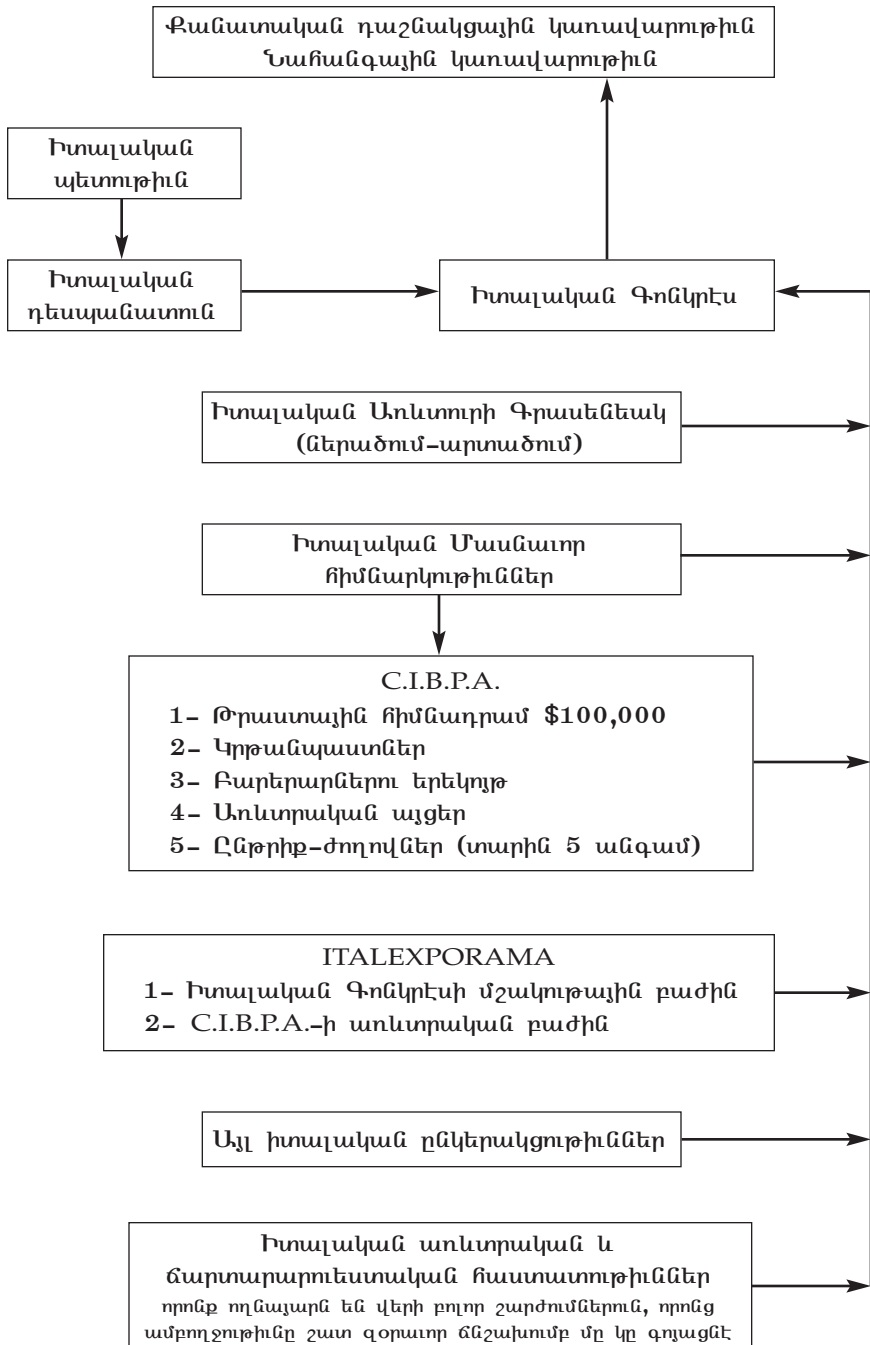
Տրուած ըլլալով որ պաշտպանողականութիւնը ձեռք բերած է նոր ձև, կառավարութիւններ սկսած են հակազդել անկախ ճնշախումբերու (prepressure groups): Միջնորդ խումբեր սկսած են ուշադրութեան արժանանալ որևէ ատենէ առեւի:

Լոպպիիզմը անցած է բազմաթիւ ձևափոխութիւններէ՝ դառնալով նոր արհեստ մը, նոյնիսկ առեւի՛ն՝ մասնագիտութիւն մը:

Զօրաւոր լոպպի մը (ճնշախումբ) հարկ է որ ըլլայ մեր գործադրական գաղափարախօսութեան մէկ տարրը:

Ե.- Իրագործումի, ճնշումի պահպանման և եղաշրջումի միջոցներ

Կցեալ տախտակը, վերաբերող՝ իտալական համայնքին, յստակօրէն ցոյց կու տայ թէ ի՛նչպէս տարբեր կազմակերպութիւններ գործողութեան դաշտին մէջ կը հանդիպին իրարու՝ ծածկելով բոլոր դատարկ կէտերը, և միաժամանակ կը պահպանեն ճնշումը՝ առաւելագոյնս օգտագործելու իրենց սփիւռքը և ստեղծելու տնտեսական բազմազան կայսրութիւն:

Մեր պարագային, շատ կենսական տարրեր կը բացակային տակալին, բայց առաջարկուող կառույցը իրագործելի է:

Առևտրի մէջ կենսական է գործել «աշխատանքի գործադրելի ազատութեան» (functional laissez faire) շրջանակին մէջ. բայց ժամանակ, միջոց և ուժ չվատնելու համար՝ մեր դրութիւնը պէտք չէ ազդուի կուսակցական քաղաքականութենէ, շրջանայնութենէ (regionalism) և նման երևոյթներէ: Տիրապետող և որոշիչ տարրը պէտք է ըլլայ «Միջազգային Առևտրական Կայսրութիւնը», առողջ և հարուստ:

Հիմա որ հաստատած ենք թէ կարիքը առկայ է, շարժման անցնելու համար պէտքը ունինք խումբ մը վստահելի առևտրականներու՝ նետելու համար հիմերը ընկերութիւններու, հաստատութիւններու և ապա այն հիմնարկին, որ գիտականօրէն զարգացնէ հետազօտական և շուկայական ռազմավարութիւնները:

Միաժամանակ, պէտք է գործենք Հայաստանի Հանրապետութեան հետ՝ գործի դնելու առևտրական կարելիութիւններն ու համատեղ ձեռնարկութիւնները:

Որևէ առևտրական ընկերակցութիւն արդարացումս պիտի ըլլայ ա՛յն պարագային միայն, երբ որդեգրէ ակնարկուած հիմնարկն ու անոր յարակից գործունէութիւնները զարգացնելու և զանոնք նիւթապէս հոգալու գաղափարը:

Հետևաբար, Առևտրի Գրասենեակը անխուսափելի անհրաժեշտութիւն մը պիտի ըլլայ:

Նման կառուցով մը՝ Հայկական Համաժողովը պիտի ունենայ կշիռ, և հակառակ իր քաղաքական բնոյթին՝ ան պիտի ըլլայ բնական հետևանքը բոլոր գոյութիւն ունեցող ճնշախումբերուն (preessure groups):

Այսօրինակ խմբաւորում և կառույց բաւական ճկուն են և կրնան կեանքի կոշտիլ իրաքանչիւր հայկական գաղութի մէջ աշխարհի չորս բոլորը:

Այսպիսով ի վիճակի պիտի ըլլանք ստեղծելու կեդրոնական ներկայացուցչական մարմին մը, որ կրնայ ըլլալ համազօրը կազմակերպ ճնշախումբի (preessure group) մը:

Պարզ խօսքով, աշխարհ փոխուած է, նոյնպէս՝ մենք: Գործե՛նք միասին՝ կարգի դնելու մեր յաջորդ սերունդին տունը:

VII- ՎԵՐՋԱՔԱՆ

Մեր ուսումնասիրությունները կրկին ու կրկին մեզի ցույց կու տան թե 2025 թուականը կրնայ անկիւնադարձ մը ըլլալ հայութեան համար:¹

Պահ մը ենթադրենք թէ միասնաբար որոշած ենք 2025 թուականին Հայաստանի մէջ ունենալ 10 միլիոն հայութիւն՝ 15,000-20,000 ամերիկեան տոլարի անձ գլուխ տարեկան եկամուտով և Զուիցերիոյ մշակութային-կրթական որակով: Յստակ է ուրեմն մեր թիրախը: Կը մնայ ճշդել թէ ո՞ր ենք այսօր, և ո՞վ ի՞նչ դերակատարումով կարելի պիտի դարձնէ թիրախին նուաճումը:

Նախ կը փորձենք երեք աղբիւրներու դիմելով ճշդել Հայաստանի ազգային համախառն արտադրանքը (Ա.Հ.Ա. – G.N.P.) և անձ գլուխ տարեկան եկամուտը (Ա.Գ.Տ.Ե. – per capita income)².- ա.- Ըստ Հայաստանի դեսպանատան պաշտօնէային՝ Հայաս-

1 «Միլիոնէթ» թրքական օրաթերթը իր 18 Դեկտեմբեր 1996-ի թիւով արտայայտուած է խորհրդապահական ուսումնասիրութեան մը մասին, որ քիւրտերու բազմաճնութիւնը նկատի առնելով կը նախատեսէ թէ 2010 թուականին Թուրքիոյ բնակչութեան 40 տոկոսը կազմելիք քիւրտերը՝ 2025 թուականին կրնան 50 տոկոսի սահմանը անցնիլ (եթէ շարունակեն աճիլ ներկայ թափով), և, հետևաբար, զգուշացնելով նման պարագայի մը «տխուր հետևանքներէն», կարիքը կը մատնանշէ ժողովրդագրական ծրագրումի...: Ծրջանի ժողովրդագրական փոփոխութիւններու հետանկարը, այլևայլ նկատառումներու կողքին, մեզ կը դնէ հարկադրանքին տակ ժողովրդագրական մե՛ր ծրագիրը կազմելու 2025 թուականին համար:

2 Թուաքանակը կենսական է իբրև ապահովութեան հակակշիռ և շուկայական ինքնաբաւութեան հիմք:

Անձ գլուխ տարեկան եկամուտին բարձրացումը,- առնուազն մերձակայ երկիրներու մակարդակին,- կենսական է՝ հակակշռելու համար արտագաղթի որևէ հաւանականութիւն դէպի մերձակայ երկիրներ:

Ազգային Համախառն Արտադրանքը դրամական ընդհանուր արժէքն է բոլոր տեսակի ապրանքներու և ծառայութիւններու՝ արտադրուած ազգի մը կողմէ որոշ ժամանակահատուածի մը ընթացքին: Ան առանց մաշումի և այլևայլ առևտրական ծախսումներու զեղչման՝ ապրանքներու և ծառայութիւններու շուկայական արժէքը գնահատելու չափ մըն է:

տանի Ա.Հ.Ա.-ն 650-750 միլիոն ամերիկյան տոլար է, իսկ Ա.Գ.Տ.Ե.-ն՝ 700-720 տոլար (և թե՛ Հայաստանի մեջ օտար ներդրումներու գումարն է շուրջ 400 միլիոն տոլար ցարդ, մինչ Ատրպեյճանինը՝ 12 միլիար 1996-ին միայն):

բ.- Ըստ Internet-ին՝ Ա.Հ.Ա.-ն կը գնահատուի որպէս 8.1 միլիարնոց գնողական ուժ, իսկ Ա.Գ.Տ.Ե.-ն՝ 2290 տոլար:

գ.- Ըստ Ֆինանսի նախարար Լևոն Բարխուդարեանին՝ 1997-ի պետական պիտոճէն կը նախատեսէ՝ 113 միլիար դրամի մուտք, 147 միլիար դրամի ելք. բաց՝ 14 միլիար դրամ: Բաժնենք 420-ով՝ կ'ունենանք 3,190,476 ամերիկեան տոլարի բաց մը: Կատարենք քանի մը ուրիշ գործողութիւն, և պիտի ունենանք 4997 տոլարի Ա.Գ.Տ.Ե. մը:

Հարցը թիւերուն ճշգրտութիւնը չէ, այլ՝ գիտնալ թէ ո՞ր ենք և ի՞նչ պէտք է ընենք մեր թիրախին հասնելու համար:

Մեր գիտցածն այն է՝ թէ այսօր Հայաստանի մեջ կիրարկուող նուազագոյն աշխատավարձն է ամսական 5 ամերիկեան տոլար, որ համազօր է տարեկան 60 տոլարի, իսկ ամենաբարձր աշխատավարձ ստացողներու շարքին նկատուող ադամանդաշարներու ամսականն է 400 տոլար, որ համազօր է տարեկան 4,800 տոլարի: Ստուգապէս չենք գիտեր ազգային համախառն արտադրանքին ծաւալը և անձ գլուխ տարեկան եկամտի չափը:

Միայն մէկ բան յստակ է անտարակոյս.- Եկամտի մակարդակով պայմանաւոր է յառաջդիմելու և նուաճումներ արձանագրելու ձգտումը:

Առանց սահմաններու աշխարհի մեջ տնտեսական գործունէութիւնը չի սահմանափակուիր աւանդական «ազգային պետութեան» քաղաքական, մշակութային կամ քաղաքակրթական սահմաններով: (Թուրքիայէն ներածուած թթիւնորը պերճախօս փաստ մըն է:) Տնտեսական գործունէութիւնը իր մղումը կը ստանայ տեղեկատուութենէն՝ ձգտելով մասնակցիլ համաշխարհային տնտեսութեան (information-driven effort to participate in the global economy):

Որոշ տնտեսագէտներ կը գտնեն թէ այդ ձգտում-ջանքը պատահականութեան արդիւնք չէ. կարելի է նախատեսել անոր ընթացքը, որովհետև անոր շարժածիլը (trajectory) կը համընկնի առաջնադասութիւններու տեղաշարժին (shifts of priority), որ իր հերթին կը հետևի տնտեսական մարզերու զարգացման յաջորդական հանգրուաններուն: Նոյն տնտեսագէտները կը խորհին թէ տուեալ աստիճանական յառաջընթացը կախեալ է որոշ ժամանակահատուածի մը ընդհանուր ուժականութենէն, որդեգրուած քաղաքականութենէն, պահում համապատասխան հիմնարկութիւնները և ենթակառոցները իրենց ճիշդ պարունակին մեջ տեղադրելէն:

Ահաւասիկ քանի մը հետաքրքրական տուեալ ՄԱԿ-ի կողմէ

ուսումնասիրումա՝ տարբեր երկիրներում բնակիչներում վարմունքին մասին՝ իրենց Ա.Գ.Տ.Ե.-ի մակարդակին համեմատ.–

1,500 տոլարէն նուազ ունեցողներում մէջ առաջնադաս է հեծանիւր.– Ծանկհայի և Վիեթնամի մակարդակին զուգահեռ:

1,500–3,000 տոլար ունեցողներ շեշտը կը դնեն շարժակաւոր հեծանիւի (մոթորսիքլ) վրայ.– Թայլանտեան մակարդակ:

3,000–էն վեր կը սկսի թէ՛ իբրև սպառող և թէ՛ իբրև մատուցող երկրագնդային տնտեսութեան հետ աւելի սերտ աղերս ունենալու զօրաւոր փափաք մը:

5,000 տոլարի սահմանին՝ այդ փափաքը առաւել ևս կը հզօրանայ:

10,000 տոլարի պարագային, կը զօրանայ պահանջք մը հիւրընկալելու ողիմպիական խաղեր, ունենալու որակաւոր միջազգային օդակայաններ, որակաւոր ինքնաշարժներ և մայրուղիներ: Այս հանգրուանին կը նուազի կենսի որակը բարելաւելու մղումը՝ մինչև Ա.Գ.Տ.Ե.-ի բարձրացումը 20–30,000 տոլարի սահմանին: Հետևութիւն.– Կառավարութեան մը ներգործօն ազդեցութիւնը՝ տնտեսական մակարդակը սանդիսամատէ մը յաջորդին տանելուն մէջ:

Հարստութիւն և բարգաւաճում կրնան հետևիլ համաշխարհային դրութեան (global system)՝ եթէ երկիր մը ամբողջական և ճշգրիտ ըմբռնողութեամբ մասնակցութիւն բերել ուզէ այդ դրութեան, մշակելով համապատասխան քաղաքականութիւն և իրագործել ջանալով զայն:

Առնենք, օրինակ, Թուրքիոյ կողմէ պարտադրուած շրջափակումը, որուն պատճառները բազմազան են: Զայն դիտենք ո՛չ թէ իբրև թշնամական արարք, այլ՝ որպէս Թուրքիոյ կողմէ ժամանակ շահելու փորձ, որպէսզի Հայաստանի սահմանամերձ իր տնտեսապէս յետամնաց շրջանները հասնին յարաբերաբար աւելի զարգացած մակարդակի և իրենց հակակշռին տակ պահեն տնտեսական նախաձեռնութիւնը:

Տեղին պիտի ըլլայ հարց տալ թէ ի՞նչ պէտք է ըլլայ հայկական կառավարութեան մշակելիք քաղաքականութիւնը՝ շրջափակումը շարունակուելու կամ վերանալու պարագային, մա՛նաւանդ երբ նկատի առնենք թէ թոյնորդ Թուրքիայէն կ'անցնի Իրան և հոնկէ՝ Հայաստան (հապա եթէ բացուի՝ սահմանը...): Չտարածուի՛նք: Մեր խօսքը կը վերաբերի տնտեսութեան և մեր փորձադաշտը կը կազմէ Գիւմրին՝ իր աշխարհագրական դիրքին բերումով:

Հայաստանի արևելեան դրացին՝ Ատրպէյճանը, իր քարիւղային հարստութեամբ տեսականօրէն ի վիճակի է իր տնտեսութիւնը անհաւատալի բարձունքներու հասցնելու: Ան որոշապէս պիտի ունենայ հարուստ և բարգաւաճ սպառողներու աւազան մը: Կազմամուղին Հայաստանէն անցնիլ կամ չանցնիլը, որքան ալ ռազմա–

գիտականօրէն նշանակալի՝ ամբողջ տարածքաշրջանին համար, որոշիչը պիտի չըլլայ մեր ազգային տնտեսական քաղաքականութեան:¹ Այդ քաղաքականութիւնը պէտք է խարսխուի ժողովրդագրական (demographic) և կրթական ծրագիրներու վրայ:

Արևմտեան դրացին՝ Թուրքիան, կարիքը ունի նոր շուկաներու: Պէտք է ընդունիլ թէ ան տնտեսական զարգացման մարզին մէջ նկատառելի ճիգ կը գործադրէ և թէ իր ազգային համատեղ արտադրանքը աշխարհի ամենաարագ աճողներէն մէկն է՝ անհատաւորաւորէն բարձր տոկոսներով:

Կրնանք ապահովապէս կռախել որ Ատրպէյճանը կը ծրագրէ 2025 թուականին իր Ա.Գ.Տ.Ե.-ն բարձրացնել 30,000 տոլարի՝ առնուազն 10 միլիոն բնակչութեամբ, մինչ Թուրքիան, շնորհիւ իր դիրքին և բնական հարստութիւններուն, զայն հասցնել 10,000-ի՝ 100 միլիոն բնակչութեամբ (աւելին պիտի նուազեցնէ Ա.Գ.Տ.Ե.-ը, իսկ սակաւը՝ բարձրացնէ):

Հայաստանի ձախին՝ նման արտադրող շուկայ մը, իսկ աջին՝ սպառող մը մեզի կը յուշեն թէ ԵԹԷ ՄԵՆՔ ՀԻՄՆՈՎԻՆ 2ՓՈՒՍՈՒԻՆՔ՝ Հայաստանը կրնանք վերածել ննջարանային գօտիի մը, որուն երիտասարդութիւնը Թուրքիա և Ատրպէյճան խուժէ աշխատելու համար, և այդպիսով Հայաստանը մնայ ծերերուն, իսկ Սփիւռքը գերեզման երթայ... երգելով:

Երբ ակնարկ մը նետենք մեր շուրջի իրականութեան, կը տեսնենք թէ ամենայաջող և ամենանախանձելի գործարարները, հիմնարկները, քաղաքապետարանները, պետութիւնները անո՛նք են, որոնք յանձն առած են տնապէս յառաջդիմել: Անոնց յաջողութեան գաղտնիքը յստակ է.- ՎԵՐԱԲՆՆԵՂ ամէն ինչ շինիչ ոգիով, և ՓՈՒՍՈՒԻՂ՝ վերաքննութեան արդիւնքներուն հիման վրայ: (Խօսուն է Թորոնթոյի օրինակը: 1971-ին Մոնթրէալն էր Քանատայի թիւ մէկ քաղաքը. այսօր այդ դիրքը կը պատկանի Թորոնթոյին):

Այն ժողովուրդները որ կ'ընդունին վերակազմել (re-engineer) իրենց կառավարութիւնը և մատուցել՝

Փոքրաթիւ դիւանակալութիւն.

Բարելաւ ծառայութիւններ.

Ցած կենսածախս (cost of living).

ու դէռ՝ շուկայադրմի (marketing) ուժով տեղեկացնել հասարակութիւնը, ԱՆԻՍՈՒՍԱՓԵԼԻՕՐԷՆ ԿԸ ՅԱՌԱԶԴԻՄԵՆ:

Մինչև հոս մեր առաջարկն էր 2025 թուականը ժամկետ

1 Կազմաւորին Հայաստանէն անցնիլը բարիք մը պէտք է նկատել մեր ազգին ապագան ապահովագրելու դիտանկիւնով (heritage fund), և ո՛չ թէ մեր անմիջական բացերը գոցելու նպատակին ծառայեցնելով (հաւ, հաւկիթ ու թթխմո՞ր ներածել...):

նկատելով ընդունիլ երեք մարտահրավեր.–

1- Եռապատկել հայաստանաբնակ հայության թիւը և զայն հասցնել 10 միլիոնի:

2- Տնտեսական բնագաւառի մէջ անձ գլուխ տարեկան եկամուտը հասցնել 20,000 տոլարի, իսկ ազգային համախառն արտադրանքը՝ 10 միլիոնի:

3- Որդեգրել և գործադրել Ազգային Կրթական Ծրագրի գաղափարը:

Եզրափակելէ առաջ մեր տնտեսական նիւթը, տեղին կը գտնենք 17 Յունուար 1997-ին հրապարակուած լրատուութեան մը, մեկնաբանութեան չկարօտող հաղորդագրութեան մը, և Հայաստանի կրթական նախարարութենէն ստացուած նամակի մը մէջբերումով գծել պատկեր մը և յանգիլ եզրակացութեան մը, որ ուղղակիօրէն կ'առընչուի կրթական ծրագրին, բայց նաև յարակցաբար՝ Ազգային Վերակերտումի ընդհանուր խնդրին: Նիւթերը թէև տրուած են մեր «Կրթութիւն» հատորին վերջաւորութեան, սակայն իրենց կարևորութեան համար կ'ուզենք հոս ևս ներկայացուցած ըլլալ: Ապա նաև ներկայացնենք երեք տարբեր նորագոյն մօտեցումներ Հայաստանի տնտեսութեան վերաբերեալ:

ա.- Լուրը.-

Լուրը կը յայտնէ թէ կրթութեան և գիտութեան նախարար Արտաշէս Պետրոսեանը՝ Հայաստանի անկախացումէն ի վեր չորրորդ կրթական նախարարը,– որուն բաժին ինկած է նախապէս իրարմէ անջատաբար գործած կրթութեան և գիտութեան նախարարութիւններու 1995-էն ի վեր միաձուլուած դաշտը,– արտօնած է «Բլէեանական» դասագիրքերու օգտագործումը, հակառակ անոր որ պաշտօնակալութեան առաջին իսկ օրէն փափաքած է ճի՛ն դասագիրքերը բաժնել դպրոցներէ ներս: Լուրը տակաւին կը յայտնէ թէ հրատարակչատուններ, վախճալով որ կրնան չվճարուիլ, կը մերժեն հրատարակել նոր դասագիրքեր (հաղորդում «Փաստ»ի):

բ.- Հաղորդագրութիւնը.-

ԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՒ ՍՓԻՒՌԻ ՄԻՋԵՒ՝
ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ԿՐԹԱԿԱՆ ԾՐԱԳՐԻ ՄԸ ՄՇԱԿՄԱՆ ՀԱՄԱՐ

Քսանմէկերորդ դարը, հաղորդակցական միջոցներու զարգացման ներկայ արագ թափով, կրնայ վճռական ազդեցութիւն մը ունենալ յատկապէս փոքր ժողովուրդներու ճակատագրին վրայ:

Այդ ազդեցութիւնը կրնայ շատ անելի ուժգին ըլլալ մեր ժո-

դոլորդին պարագային, որուն կէ՛սը միայն կ'ապրի իր պատմական հայրենիքին մէջ, միւս կէսը պատմական պայմաններու բերումով վերածուած ըլլալով ցրօնքի:

Հետևաբար,– և ի բացակայութեան հայկական պետական կամ համազգային քաղաքականութեան մը՝ որ նպատակ ունենար հայութեան նո՛ր ոգիով և նո՛ր որակով պատրաստութիւնը քսանմէկերորդ դարու սեմին,– մեր ժողովուրդին գոյազարգացումին նախանձախնդիր իւրաքանչիւր հայկական կազմակերպութեան և հայ անհատի պարտքն է ընել կարելի ամէն բան՝ կասեցնելու աստ ու անդ արձանագրող նահանջները և քանակապէս թէ որակապէս յառաջ մղելու մեր ազգը:

Ահաւասիկ այս մտահոգութենէն մեկնելով և հայ ժողովուրդին կենսունակ ու հզօր ապագայ մը ապահովելու յառաջադրանքով, Մոնթրէալի Մալխասեան Հիմնարկութիւնը լծուած է տենդագին աշխատանքի:

Այդ աշխատանքին անկիւնաքարը կը կազմէ հայութիւնը համազգային կրթական ծրագրով մը օժտելու նպատակը, ստեղծումովը մանկամտութէն մինչև համալսարան ձգտող կրթական դրութեան մը: Համազգային կրթական ծրագիր մը՝ որ ըլլայ գիտութեան ու մշակոյթին, փորձառականին ու իմացականին, ազգայինին ու միջազգայինին երջանիկ միաձուլումը, և որ հայը բարձրացնէ արդի–հրամայականներ արդիւնատրապէս դիմագրաւողի մակարդակին՝ սահմանելով իր առաքելութիւնը որպէս հայու և մարդու:

Մալխասեան Հիմնարկութեան նախաձեռնութեամբ կազմուած են մարմիններ Հայաստանի և սփիւռքի մէջ, կատարելու անհրաժեշտ նախապատրաստական աշխատանքներ վերի առաջադրանքներուն վերաբերեալ:

Նկատի ունենալով համազգային կրթական ծրագրի մը մշակման և որդեգրման հարցին ահագին տարողութիւնը, նաև աչքի առաջ ունենալով այն աշխատանքները որ ներկայիս կը կատարուին Հայաստանի մէջ՝ միջազգային փոխառութիւններու միջոցով վերամշակելու կրթական դրութիւն ու դասագիրքեր, Մալխասեան Հիմնարկութիւնը կապ հաստատած է Հայաստանի Հանրապետութեան Կրթական Նախարար Պրն. Վարդգէս Գնունիի հետ: Հարցը նաև բերուած է մեր ժողովուրդի աշխարհիկ թէ հոգևոր պատասխանատուներու ուշադրութեան:

Մշակելի կրթական նոր համակարգին հիմնական ձգտումն է հայ անհատին տալ գիտակցութիւնը իր տեղին ու դերին աշխարհի մէջ, ո՛ր ալ բնակի ան, որպէսզի ազգերու համաշխարհային ընտանիքին մէջ ապահովենք մեր ուշագրաւ տեղը՝ արդիւնատրապէս մասնակցութիւն բերելով քաղաքակրթութեան զարգացման:

գ.- Նամակը

Երևան, 18-10-1996

Մեծարգոյ Պարոն Մալխասեան,

...

Վերադառնալով մեր քննարկած հարցերի բուն էությունը, ցանկանում եմ յայտնել Ձեզ, որ [համազգային կրթական] ծրագրի իրականացման համար նախարարությունը անհրաժեշտ է հայկական համայնքների դպրոցներում և վարժարաններում օգտագործող հայկական դասագրքերի մեկական օրինակներ և այն գրականության ցանկը, որը անհրաժեշտ է կանադահայ համայնքի երիտասարդների հայեցի դաստիարակության և հայրենիքի մասին անհրաժեշտ գիտելիքների մատուցման համար:

Յուսալով որ մեր ջանքերը կը հասնեն իրենց բուն նպատակին և կը ծառայեն մեր ժողովրդի միախմբման գործին՝ սպասում եմք Ձեր արձագանգին:

...

Արտաքին կապերի վարչության պետ**Տ. Բալայեան**

Դ-ա՞նք.- Կա՛յ նոր դասագիրքերու պատրաստության անհրաժեշտութիւն (ՓՈՒՍՈՒՆԵԼՈՒ ԿԱՐԻՔ), կա՛յ միջազգային համապատասխան ներդրում (ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻՋՈՑ), կա՛յ Մալխասեան Հիմնարկության ամբողջական գործակցության պատրաստակամութիւնը (ՍՓԻԻՌԵԵԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻՋՈՑ), կա՛յ Համազգային Կրթական Ծրագրի մը մշակման առաջարկն ու այդ ուղղութեամբ առնուած քայլ մը (ՆԱԽԱԶԵՌՆՈՒԹԻՒՆ), բայց չկա՛յ պետական մակարդակի վրայ համապատասխան մերձեցում (ԱՆՇԱՐՈՒՆԱ-ԿԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ)....:

• • •

Տնտեսության վերաբերեալ նախորդ շարադրանքը ճիմնականին մէջ նկատի ունէր վերակերտումի աշխատանքին մասնակցիլ «ուզող»ներու խաւը: Ինչ կը վերաբերի չուզողներուն՝ պարզապէս կը մերժեն Հայաստանի մէջ ներդրում կատարել: Առնենք օրինակը Ակադեմիկոս Աբէլ Աղանբեկեանին, որ Գանատայի Հայ Առևտրական Խորհրդոյին ճիւրն էր 1996-ին՝ խօսելու համար յետխորհրդային տնտեսութեան վիճակին և գործի կարելիութիւններուն մասին: Բացառապէս էր իր յայտարարութիւնը. «Ռուսաստան եկէք. ապագայ ունեցող երկիր է ան: Ռուսաստանի մէջ կատարեցէք ձեր ներդրումները և հո՛ն ճիմնեցէք ձեր գործատելիները: Հայաստանի

մէջ ո՛չ մէկ ապահովութիւն ունիք, ո՛չ մէկ առաւելութիւն ունիք, երկիրը փոքր է, շուկան փոքր է, և քաղաքական ապագան՝ անորոշ»:

Աղանքէկեան մը առանձին չէ: Մեծ է թիր աչապէս մտածողներու, որոնց նախընտրութիւնը կ'երթայ առանց վտանգի (risk), բարձր շահութաբերութեամբ երկիրներու, որոնք արդէն սկսած են մաս կազմել համաշխարհային շուկային (global market):

«Երբ օտարը ներդրում չի կատարեր Հայաստանի մէջ, հա՛յն ալ պէտք չէ ընէ. կանխահա՛ս է», կը տրամաբանեն անոնք:

Այսպիսի մտածողութեան տէր մարդոց նախատեսութիւններն ու մերձեցումը չեզոքացնելու բարերար աշխատանք մը կայ Հայաստանի կողմէ, բարեբախտաբար, ինչպէս ի յայտ կու գայ Վարչապետ Արմէն Սարգսեանին Նիւ-Եորքեան ելոյթէն, 15 Յունուար 1997-ին: Ահաւասիկ հատուածներ լրատուութենէ մը--

«Որպէս վարչապետ կ'ուզեմ կառավարութիւնս ղեկավարել առևտրական ձեռնարկութեան մը նման և ըլլալ արագ, ազդու և արդիւնաբեր», շեշտեց վարչապետը:

Հայաստանը ներկայացնելով որպէս փոքր երկիր իր տարածութեամբ և ժողովուրդի թիւով, Սարգսեան խօսեցաւ երկրին աշխարհագրական դիրքին մասին, զայն ներկայացնելով իբրև կեդրոն Անդրկովկասի և խաչմերուկ հիւսիսէն հարաւ և արևելքէն արևմուտք անցնող ճանապարհներու վրայ, ու յայտարարեց. «Այսօր ժամանակն է առևտուր ընելու Հայաստանի մէջ»: Ահա թէ ինչո՛ւ:

Հայաստան, հակառակ իր անցեալի և ներկայի դժուարութիւններուն, կ'առաջնորդուի դէպի կայունութեան շրջան. «Խաղաղութիւնը պիտի գայ և շատ շուտ պիտի գայ. և այդ պարագային Հայաստան պիտի ունենայ սքանչելի դիրք մը շրջանին մէջ: Պիտի դառնայ կեդրոնական կայուն դուռ մը:

Առևտրական մը կրնայ գործ ընել ո՛չ միայն Հայաստանի մէջ, այլև մերձակայ երկիրներուն: Առանց մոռնալու հարաւի շուկաները, Սարգսեան մատնանշեց թէ հիւսիսէն Վրաստան, Ատրպէյճան և հարաւային Ռուսաստան կը կազմեն հսկայ և մեծ կարելիութիւններով շրջան մը, որուն հետ Հայաստան ունի աւանդական կապեր:

Առաջին ներդրումներէն որպէս օրինակ Սարգսեան տուաւ անունը միջազգային չափանիշով դեղորայքի մեծ ընկերութեան մը՝ Սքիբբ, որ արդէն իսկ հողամաս մը գնած է օդակայանին մօտ: Հայաստանի մէջ արտադրութեան ձեռնարկելով, դեղորայքի այս հսկան պիտի ընդգրկէ նաև Վրաստանի, Ատրպէյճանի և Թուրքմենիստանի շուկաները, որոնք կը հաշուեն 25 միլիոն սպառող:

Թէ ինչո՞ւ Հայաստան պէտք է հաստատուին նման ընկերութիւններ: «Որովհետև ամենակայուն երկիրն է նախկին խորհրդային պետութիւններու մէջ: Հակառակ Լեռնային Ղարաբաղի խնդրին և այլ դժուարութիւններու, Հայաստանի պատմութիւնը եղաւ յաջո՛ւ-

դուրսի մեծացումը պատմության մեջ դրամաճը (inflation) հակակշռում է և դրամը անցնող հինգ տարիներում ընթացքին մնացած է կայուն: Հայաստանի կայունության գլխավոր ազդակներէն մէկն ալ ժողովրդավարութիւնն է»:

Վարչապետը ընդգծեց թէ Հայաստան ունի մարդու իրաւունքները պաշտպանելու ուժը: Նախագահը յայտարարեց, որ Հայաստանը պիտի շարունակէ իր քաղաքական քայլերը, որոնք տան դէպքերի դէպքերով, որոնք տան դէպքերի դէպքերով:

Միջազգային ներդրումի, սփիւռքահայ մարդու իրաւունքները պաշտպանելու ուժը: Նախագահը յայտարարեց, որ Հայաստանը պիտի շարունակէ իր քաղաքական քայլերը, որոնք տան դէպքերի դէպքերով, որոնք տան դէպքերի դէպքերով:

Օտար ներդրումներ Հայաստան կրնան դիմել անոր համար որ «Հայաստանի մէջ կայ մեծ ճարտարարարութեան. կան արեւմտեան թեքումներով մեծ գործարարներ, ինչպէս՝ քիմիական արտադրութիւն, դեղորայք, էլեկտրոնիկ սարքեր, թեթև արդիւնաբերութիւն»:

Երեկ կարելի չէր հրաւեր կարդալ, քանի որ Հայաստան զբաղած էր ժողովրդավարութիւն կառուցելով, պատերազմով, օրէնքներ պատրաստելով: Իսկ վաղը ուշ կրնայ ըլլալ: Հետևաբար, ա՛յսօր է պահը ներդրումներ կատարելու, մանաւանդ որ մեծ նախաձեռնութիւններու պարագային պիտի կատարուի ներդրումի սեփականաշնորհում: Սկսած են արդէն միջազգային աճողներ քիմիական, լոյսի, հեռաձայնի և պանդոկներու ճարտարարարութեան մէջ:

«Նոր կառավարութիւնը պատրաստ է շրջանային գործակցութեան բոլոր դրացիներուն հետ, ներառեալ՝ Ատրպէյճան և Թուրքիա: Մենք պատրաստ ենք բանակցելու քարիւղի և կազի խողովակաշարներու շուրջ և սկսած ենք այդ ուղղութեամբ աշխատելու: Մենք կ'ուզենք Հայաստանը տեսնել կեդրոնական դիրքի մէջ»:

Վարչապետը նաև յայտնեց թէ Հայաստանի մէջ այսօր կայ ներքին մեծ դրամաճիւն մը առևտրի համար՝ կառավարութեան բաց քաղաքականութեան շնորհիւ: «Մարդիկ պատրաստ են օտար ներդրումի հաւասար ներդրումով գործընկեր դառնալու և օգտուելու արտաքին փորձէն ու գիտութենէն»: Ապա եզրակացուց թէ այսօր է ժամանակը ներդրումներու, որովհետև «Հայաստանի մէջ կայ բարեկամ կառավարութիւն մը, որ պատրաստ է գործելու իրաքանչիւրին հետ»:

(«Անկախութիւն», 23 Յունուար 1997)

• • •

Այժմ, մեր վերջնական եզրակացության լանգել է առաջ, տեսնենք թե միջազգային կազմակերպության մը ակնոցով ի՞նչպես կը դիտուի Հայաստանի տնտեսությունը: Այդ առումով հետաքրքրական է Միացեալ Ազգերու Առևտրի և Զարգացման Համաժողովի (UNCTAD) պաշտօնեաներէն Ռուբէն Ինճիկեանին մէկ տեղեկատուութիւնը (Armenian Reporter International, 21 Դեկտ. 1996):

Ինճիկեան կը նշէ թէ մախկին խորհրդային երկիրներէն միայն Հայաստան և Վրաստան 1996-ին արձանագրած են տնտեսական աճ, առաջինը՝ 6 առ հարիւր, իսկ երկրորդը՝ 2 առ հարիւր, թէև անդրկովկասեան հանրապետութիւնները իրենց տնտեսութեան ամենամեծ կծկումը ունեցած են Խորհրդային Միութեան կործանումէն ետք: Ըստ մախատեսութիւններու, Հայաստանի 1995-ի համախառն արտադրութիւններու քանակը հազիւ 37 տոկոսը պիտի կազմէ 1989-ի արտադրանքին, մինչ Վրաստանինն ու Ատրպէյճանինը՝ համապատասխանաբար՝ 17 և 35 տոկոսը:

Հակառակ վիճակագրական տուեալներու անբաւարարութեան կամ չգոյութեան, ան կ'արձանագրէ թէ 1994-ին, Հայաստանի մէջ անձ գլուխ տարեկան եկամուտը կը կազմէ 176 տոլար: Մինչ Հայաստանը խորհրդային շրջանին կը վայելէր ամենաբարձր կենսամակարդակ մը՝ բաղդատմամբ միւս խորհրդային հանրապետութիւններուն, 1994-ի տուեալներով այդ կենսամակարդակը 15 անգամ անելի ցած է՝ քան Ռուսաստանինը:

Հայաստանի պարագային տնտեսական անկումը չի բացատրուիր միայն Խ. Միութեան անկումով և անցումային փոփոխութիւններով: Հարկ է նկատի առնել նաև 1988-ի երկրաշարժը, ազերիներու շրջափակումը, գաղթականներու հոսքը Ատրպէյճանէն: Աւելի՛ն, Ղարաբաղի տագնապն ալ հայկական տնտեսութեան համար եղած է ուժատու մի աղբիւր: Մեծամօրի հիւլէակայանի և ձգախէժի գործարանի փակումը ևս ունեցած են իրենց հետևանքները: 1980-ին ելեկտրոմ շարժառիւթի դիրքէն՝ 1990-ին Հայաստանը դարձած է ելեկտրոմի պակասէն տառապող մը, որով անդամալուծուած է բնականոն բանումը գիղերու և քաղաքներու, ինչպէս նաև արտադրութեան:

Հակառակ իր բազմաթիւ արտաքին թէ ներքին դժուարութիւններուն, Հայաստանը յաջող ճիգեր գործադրած է իր տնտեսութեան վերականգնումին ուղղութեամբ, և տրամադիր է կիրարկելու ամենաազատական տնտեսական քաղաքականութիւնը շրջանին մէջ. սակայն տարուած աշխատանքները տակաւին բաւարար չեն արտադրութեան ցանկալի աճին համար, որ պիտի կարօտի ներդրումներն ու արտաժողովը քաջալերող անելի ազդեցիկ քաղաքականութեան մը՝ շրջելու համար սպառումի և ներածումի ներկայ թափը:

Հայաստանը տակաւին մեծապէս կ'սպաւինի արտաքին ֆինանսական աղբիւրներու՝ հակակշռելու համար սպառումի աճի և արտադրութեան անկումի տագնապը: 1994-ին, օրինակ, ներածումը կրկնապատկեց էր արտածումին (200 միլիոն տոլար արժողութեամբ):

Արտաքին օժանդակութիւններ և սփիւոքէն փոխանցումներ տակաւին կը մնան կարևոր ներարկումներ հաշկական տնտեսութեան համար. բայց բացի կարգ մը յատկացումներէ և սփիւոքի օժանդակութենէն՝ արտաքին միւս բոլոր աղբիւրները երկրին բա՛ցն է որ կ'ուռնացնեն: Ան արդէն 700 միլիոն տոլարի պարտք մը ունի միջազգային կազմակերպութիւններու և պետութիւններու: Ուստի, արտածումի առողջ քաղաքականութիւն մը կենսական է հաշկական տնտեսութեան համար:

Հաւատալ թէ օտար ներդրումներ մեքենականօրէն պիտի լուծեն արտածումի կարողականութեան հարցը՝ կրնայ պարզունակ և նոյնիսկ վտանգաւոր ըլլալ: Լաւ օրէնքներ և կանոններ տակաւին բաւարար չեն: Արտածումի նպաստող պետական աշխոյժ տնտեսական յարաբերութիւններ պէտք է լրացուցիչ մարզը ըլլան ճիշդ քաղաքականութեան մը, որպէսզի ի՛րապէս զարկ տրուի արտածումին:

Հայաստանը թէև հարուստ է մարդուժով և մասնաւորաբար զարգացած մասնագէտներով, բայց ինչ որ կը պակսի իրեն՝ դրամագլուխն է. և դրամագլուխին չգոյութիւնը պատճառ կը դառնայ ուղեղահոսքի (brain drain): Լուծումներէն մին կրնայ ըլլալ փոքր հետազօտական և զարգացական ընկերութիւններու հիմնումը Հայաստանի մէջ և անոնց թափանցումը միջազգային մասն ընկերութիւններու ցանցէն ներս: Նման բան մը ձեռնտու է օտար ներդրումներու համար, որովհետև ենթակաները առանց իրենց հողը լքելու՝ տեղւոյն ցած աշխատավարձերով կրնան իրենց պատուիրատուին համար կատարել անհրաժեշտ աշխատանքը:

Ամէն պարագայի, ներկայիս արդէն սկսած ենք սկանաւտես դառնալ օտար ներդրումներու կողմէ աւելի մեծ հետարքրութեան մը՝ հանդէպ Հայաստանի, ուր օրէնքները նպաստաւոր պայմաններ կը ներկայացնեն ներդրումներուն համար: Ընդհիւ սփիւոքահայերու՝ միջազգային հաստատութիւններ սկսած են ճիւղեր հաստատել հոն: Մարդիկ սկսած են ըմբռնել թէ բարեփոխումներու հանդէպ յանձնառու կեցածք մը, կաշուն տնտեսական միջավայր մը, առաւել՝ կարող, ճարտար և աժան աշխատուժ մը Հայաստանը կը դարձնեն ամենահմայիչ վայր մը օտար ներդրումներու համար:

ԵԶՐԱՓԱԿՈՒՄ

Բացառապես է որ դրություններ (systems) և սարքավորումներ չեն՝ որ Հայ Ազգային Տնտեսությունը պիտի զարգացնեն. ձեր և մեր նման անձերու գործը պիտի ըլլայ ան:

Մեր թերությունները և յապաղկոտ ընթացքը այս մարզին մէջ միջոցներու պակասի հետևանք չեն, այլ՝ անհատականություններու բաղխումի (conflict of personalities) և շահերու հակասութեան (conflict of interest):

Կան չորս գլխաւոր խումբեր, որոնք հայերէն խօսելով հանդերձ զիրար չեն հասկնար, և մեր գործը պէտք է ըլլայ հասկացողութեան կամուրջներ նետել անոնց միջև:

Ի՞նչպէս պիտի կարենանք ուժի չորս աւազանները,– որոնք ներկայ դրութեամբ զիրար կը խանգարեն՝ փոխանակ զիրար զօրացնելու,– բանալ իրարու այնպիսի եղանակով, որ անոնց միջև գոյանան համամէտ (synergetic) հոսանքներ և ուժանիւթը (energy) հոսի նոյն նպատակներու իրագործման ուղղութեամբ:

Այլ խօսքով, ազատ շուկայ, ազատ մրցակցութիւն, միջազգային մակարդակ (standard), արտադրողական որակ, և այլն՝ բոլորն ալ դրություններ են ստեղծուած մարդոց կողմէ:

Եթէ մեր ջանքը՝ Հայաստանի տնտեսությունը արագ թափով ամրապնդել է, Հայաստանի արտաքին պարտքը սանձել է, անգործութեան խոցը դարմանել է, հրատապօրէն Հայ Ազգային Տնտեսութեան Վերականգնումին ձգտող 5 տոկոսնոց ուժերուն պէտք է միացնենք 25 տոկոս սորվիլ չուզողները, 69 տոկոս սորվող հասարակությունը և 1 տոկոս սորվող դիւանակալութիւնը:

Հայաստանէն դէպի արտասահման դիտելով՝ բնական պատկերը կազմուած պիտի ըլլար բոլորակէ մը (Հայաստանի ներքին շուկան) և զայն շրջանակող երկու օղակներէ (նախ բնական աշխարհագրական գօտին, և ապա հեռուի բոլոր երկիրները):

Ներկայ կացութեամբ պատկերը չունի՝ այս յստակութիւնը, որովհետև հայկական ներքին շուկան ինք իր մէջ չորսի բաժնուած կը գտնենք.–

- 1- Աղիտեալ գօտի.
- 2- Երևանեան գօտի.
- 3- Գիւղական և գաւառական գօտի.
- 4- Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետութիւն:

Այս գօտիներէն ամէն մէկը կը գտնուի միւսէն բոլորովին տարբեր և իրարու բոլորովին աննման հարթություններու վրայ:

Հարցը առանձնապէս կը բարդանայ, երբ ուզենք որոշել թէ այդ գօտիներէն ո՞ր մէկը պիտի ըլլայ հաղորդակաւոր արտասահմանի հետ:

Նոր–անսովոր–գործնական ըլլալու համար՝ հարկ է որ ճշդենք

թե թուարկուած չորս գօտիներէն իրաքանչիւրը արդիւնաբերական կամ սպասարկային ի՞նչ մարզի մէջ պէտք է դառնայ առաջնորդող ուժ՝ մրցակցական կարողութիւն զարգացնելու համար, և ի՞նչ ձևով չորս գօտիները պէտք է բարձրացնեն իրենց կենսամակարդակը՝ ներդրումներ արդարացնող ներքին շուկայ մը ստեղծելու նպատակով:

Ո՞ր գօտին ի՞նչպէս և ինչո՞ւ համաշխարհային տնտեսութեան բնական նաւամատոցներէն մէկուն պիտի վերածուի:

Ամենացած գինով, ամենաբարձր որակով, կամ որևէ այլ բանով մրցիլ պէտք է կարենանք՝ արտաքին շուկաներ մուտքի արտօնութիւն ստանալու համար: Մինչդեռ հայաստանցի սպառողին գնողունակութիւնը այն աստիճան ցած է՝ որ ներքին շուկան անկարելի է իբրև յենակէտ գործածել ներկայիս:

Տեսանք, արդէն, թէ անձ գլուխ տարեկան եկամուտ մը գտնելու համար հարկ եղաւ դիմել չորս աղբիւրներու և գտնել իրարմէ տարբեր չորս տուեալներ որոնք կը տատանին 176-էն 4,997 ամերիկեան տոլարի միջև (որովհետև մէ՛կ կողմէ ստուերային տնտեսութիւնը և մի՛ւս կողմէ ապրանքափոխանակումը (barter) կը խեղաթիւրեն իրական պատկերը):

Տնտեսական քաղաքականութեան մաս պէտք է կազմէ անձ գլուխ տարեկան եկամտի համապատասխան ազգային համախառն արտադրանքի ծրագրումը և սպառողի նոր դիմագիծի (new consumer profile) կերտումը:

Նոր սպառողի դիմագիծին մաս պէտք է կազմեն իրարմէ դրամ շահիլը, իրարու վրայ դրամ ծախսելը և շատ մը սպասարկութիւններ (services) վճարովի ձեռք բերելը՝ փոխանակ ամէն բան ձրիաբար ընտանեկան շրջագիծի մէջ ընելու:

Որակ, քանակ, գին, նոր գործատեղիներու հիմնով և իսկական ազգային համախառն արտադրութիւն կախեա՛լ են սպառողին դաստիարակութենէն:

Տնտեսութեան մը ուժականութիւնը չափելու ուրիշ կարևոր միջոց մըն է գնութի հաւասարութիւնը (purchasing power parity): Այս սկզբունքով պէտք է բաղդատութիւններ ընել և իրակա՛ն արժէքներ արտադրելու մասին խորհիլ: PPP բանաձևը կը գործածուի մասնատրաբար ազգային դրամներու շուկայական փոխարժէքը չափելու համար: Օրինակ, ԱՄՆ-ի մէկ տոլարի գնելու կարողականութիւնը ԱՄՆ-ի և Հայաստանի մէջ բաղդատելով՝ սահմանել դրամ-տոլար փոխանակութեան սակը:

Այս դրութիւնը գործածելով ներածումի և արտածումի մարզին մէջ, դիրութեամբ կարելի է չափել թէ աշխատանքային քանի՞ ժամ կամ օր կը պահանջուի Հայաստանի մէջ տուեալ ապրանք մը գնելու համար, որպէսզի համապատասխանաբար ճշդուի թէ

տուեալ ապրանքը ներածե՞լ է պէտք, թե՞ տեղւոյն վրայ արտադրել, և կամ արդեօ՞ք հարկ է զայն արտադրել և արտածել:

Ծրագրեալ մօտեցումով մենք կրնանք ինքնօգնութեամբ ձեռք բերել տնտեսական ազգանպաստ քաղաքականութիւն մը:

Այս բոլորէն անդին, սակայն, իրակա՛ն տագնապը պիտի դիմագրաւուի դրամագլուխ ներգրաւելու գործին մէջ, որովհետև արտասահմանէն դիտողը ևս պիտի մատնուի շփոթութեան և պիտի դժուարանայ ներդրումի ապահովումը: Հարկ է բո՛լորովին բաց միտքով և լա՛յն սիրտով գերմարդիկ ունենալ՝ Հայաստանի և Սփիւռքի հայոց միջև տնտեսական գործակցութիւնը իմաստաւորելու և ազգային հիմնական երազներ իրականացնելու համար:

Յիշե՛նք 2025 թուականն ու երեք մարտահրաւերները....

• • •

Բացայայտ է որ կատարուելիք աշխատանքը գերմարդկային ուժերու կը կարօտի յաջողելու համար: Վարչապետի մը կամ նախարարի մը սովորական միջոցներովը կատարուելիք գործ մը չէ՛ ան: Ընդունի՛նք որ կայ մարդուծի և պատրաստութեան պակաս:

Բայց քանի որ ընդունեցինք Հայաստանի մերձեցնալ որպէս աղիտեալ գօտիի, իսկ Հայաստանի տնտեսութեան՝ որպէս ծանր վիրաւորի, պէտք է ընդունինք նաև կենսականութիւնը համապարփակ դարմանական քայլի (comprehensive corrective action):

Կը նշանակէ թէ բոլո՛րս միասնաբար պէտք է աշխատինք՝ վերականգնումի գործընթացը վերակազմելու (re-engineering) ուղիներ զարգացնելու համար, որպէսզի իրականանայ տնտեսական ինքնաբաւութեան ծրագիրը:

Ամբողջական ինքնաբաւութեան կը հասնինք, անշուշտ, աստիճանաբար, նա՛խ մասնաւոր և ապա՝ ընդհանրական մարզերու մէջ: Սակայն այսօ՛ր իսկ սկսելու պայմանով:

Համապարփակ ուժերով նման մեծ գործի մը ձեռնարկելու համար հարկ է որդեգրել բանակներու յստակ ճշգրիտ (precise) կազմակերպումի և գործադրումի ծրագիր մը: Հարկ է սահմանել յստակ չափանիշներ, և արդիւնք պահանջելով դատել գործին յաջողութեան չափը:

ՊԵՏՔԸ ՈՒՆԻՒՔ ՄԵՐ ԲՈՒՈՐ՝ ՊԵՏԱԿԱՆ, ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ, ԲԱՐԵ-ԳՈՐԾԱԿԱՆ ԵՒ ՄԱՆԱԽԱՆԴ ԾՈՒԿԱՅԱԿԱՆ ՌԺԵՐՐՈՒՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹԵԱՆ:

Հարց պիտի ծագի թէ առաջնադասութիւնը (priority) համա-ծրագրի՞ն (mega-project), թե՞ մանրածրագրին (mini-project) պիտի երթայ. և թէ ի՞նչ է կարևոր Հայաստանի ներքին շուկային, և ի՞նչ՝ արտաքին շուկային համար. և թէ ի՞նչ մարզ կը հետաքրքրէ առաւելաբար հայրենաբնակ կամ սփիւռքաբնակ հայը:

Եթէ գծենք տախտակ մը, հաւանաբար զարմանա՞ք տեսնելով

թէ բոլորս ալ նոյն հետաքրքրութիւններն ունինք հետևեալ կէտերուն կապակցութեամբ.-

- Տնտեսական զարգացում
- Ներդրումի (investment) հրապուրում
- Ներդրուի (investor) հրապուրում
- Ներքին շուկայի աճ
- Արտաքին շուկայի աճ
- Կայունութիւն
- Վստահութիւն
- Հպարտութիւն
- Ապահով կեանքի ընտրանքներ
- Բարձրամակարդակ կեանք:

Այնքան ատեն որ տնտեսութիւնը զերծ կը պահուի քաղաքականացումէ և կը միտի ժողովուրդի կենսամակարդակի բարելաւման՝ ամէ՛ն ազգային խանդավառութեամբ իր մասնակցութիւնը կրնայ բերել տնտեսութեան վերակերտումի ճիգերուն:

Ինքնախաբէութենէ չտարուինք: Մինչև օրս պարզուող երևոյթըն այն է՝ թէ սփիւռք-հայրենիք յարաբերութիւններու մէջ համարեալ բան չէ փոխուած անցեալէն: Նախապէս Սփիւռքահայութեան Հետ Մշակութային Կապի Կոմիտէի անուամբ յառաջ տարուած յարաբերութիւնները այսօր կը կատարուին վարչապետի մը, կամ նախարարի մը, կամ Հ.Հ.Ը.ի կողմէ. մինչ միւս կողմէ սփիւռքի մէջ եկեղեցական, բարեգործական թէ այլ կառոյցներ կը շարունակեն ընթանալ հին կերպերով:

Միակ ակնառու փոփոխութիւնը սփիւռքի մէջ այն է՝ որ Հասարակական անկախացումով արտասահմանի քաղաքականամէտ կազմակերպութիւնները կորսնցուցած են իրենց քնեռացումը և սփիւռքի աւանդական կառոյցները կ'ապրին տրոհումի լուրջ վտանգ:

Տնտեսական ակնոցով դիտուած՝ այս կը նշանակէ թէ սփիւռքահայ անհատներու կշիռն ու քանակը,- որոնց հետ պէտք է գործել,- աճած է՝ ի հեճուկս կազմակերպութիւններու կշիռին:

Մեր թատերաբեմն է աշխարհը. մեր հասարակութիւնը՝ 8 միլիոն հայ. մեր նիւթը՝ Հայ Ազգային Տնտեսութիւն. մեր նպատակակէտը՝ անձ գլոխ տարեկան եկամուտը հասցնել 20,000 ամերիկեան տոլարի. ՄԵՐ ԺԱՄԿԷՏԸ՝ 2025 ԹՈՒԱԿԱՆԸ:

Նոր-անսովոր-գործնական ըլլալով ամէն բանէ վե՛ր դասերը ստիպողականութիւնը (urgency) մեր ազգային տնտեսական կարիքներուն:

Ունինք տնտեսական հազարաւոր հարցեր. բայց կատարենք ընտրութիւն մը և «օրական մէկ հարց լուծելով» ընթանանք դէպի 2025 թուական, միաժամանկ մենք մեզ աւելի լաւ ուսումնասիրելով և մեզ շրջապատող ազգակիցներուն հետ աւելի լաւ ապրիլ

սորվելով:

Հարցերը դիտե՛նք գործարար մարդու աչքերով և գործե՛նք ըստ այնմ: Դժուար չէ՛: Ստեղծե՛նք այսօր տակաւին գոյութիւն չունեցող անհրաժեշտ կառուցներ, բանումի պարզ այլ ազդու միջոցներ տանք շահագրգիռ հայերու՝ որպէսզի «օրը մէկ ծրագիր» առնելով վոհմակի հոգեբանութեամբ ու գործելակերպով հարթենք խոչընդոտ մը և անցնինք ուրիշի:

Երբ կը խօսինք վոհմակի մօտեցումով գործելու մասին, հարկ կը տեսնենք պարզաբանելու այդ արտայայտութիւնը: Ըսել կ'ուզենք՝ գերակշիռ ուժերով ամէն կողմէ համաժամանակեայ յարձակում գործել թիրախին վրայ ու նուաճել զայն (պարագան նկատած ենք ասփրիկեան անտառներու մէջ, ուր փոքր գազաններ, վոհմակ կազմած, շրջապատելով ամենի գազան մը՝ զգետնած են զայն անհաւասար կռիւով):

Կցեալ տախտակներուն անցնելէ առաջ՝ տեղին պիտի ըլլայ մէջբերել հատուած մը Akio Morita-ի յուշերէն (Made in Jabron, էջ 280).-

«Անցեալ օր մանրավէպ մը լսեցի անտառի մը մէջ միասին քալող ամերիկացիի մը և ճաբոնցիի մը մասին: Անոնք կը նկատեն թէ առիծ մը կ'առաջանայ իրենց վրայ: Ծաբոնցին անմիջապէս գետին նստելով կը սկսի վազքի կօշիկները հագնելու:

- Եթէ կը կարծես անօթի առիծէն աւելի արագ վազել՝ խենթ մը ըլլալու ես,- կ'ըսէ ամերիկացին:

- Անօթի առիծէն աւելի արագ վազելու կարիքը չունիմ,- կը յարէ ճաբոնցին,- պարզապէս քեզմէ աւելի արագ պէտք է վազեմ»:

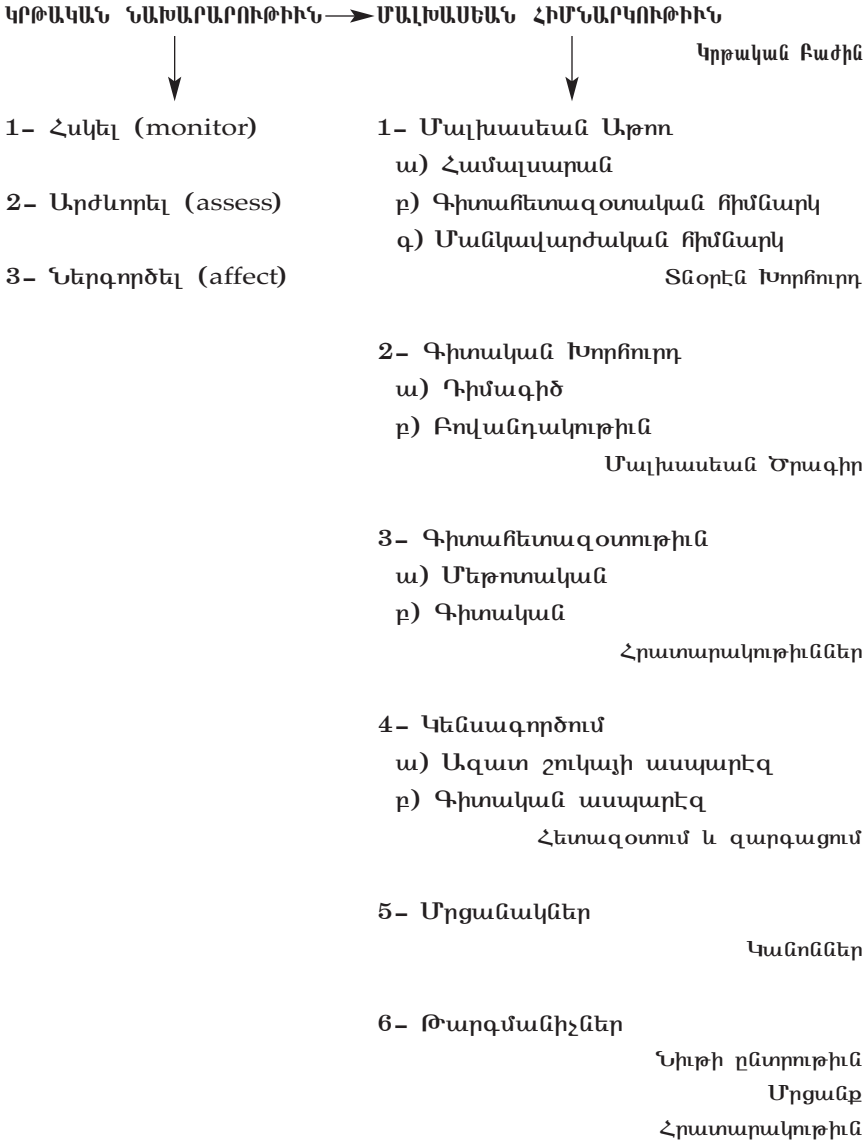
Մեր դիմագրաւած առիծը կը կոչուի համազգային տագնապ, որուն համար չունինք պատրաստուած կառուցներ ու մարդիկ...:

Մեր դիմագրաւած առիծը նա՛ն կը կոչուի Հայ Ազգային Տնտեսութիւն, Ատրպէյճանի, Թուրքիոյ կամ Իրանի տնտեսութիւն, համաշխարհային տնտեսութիւն:

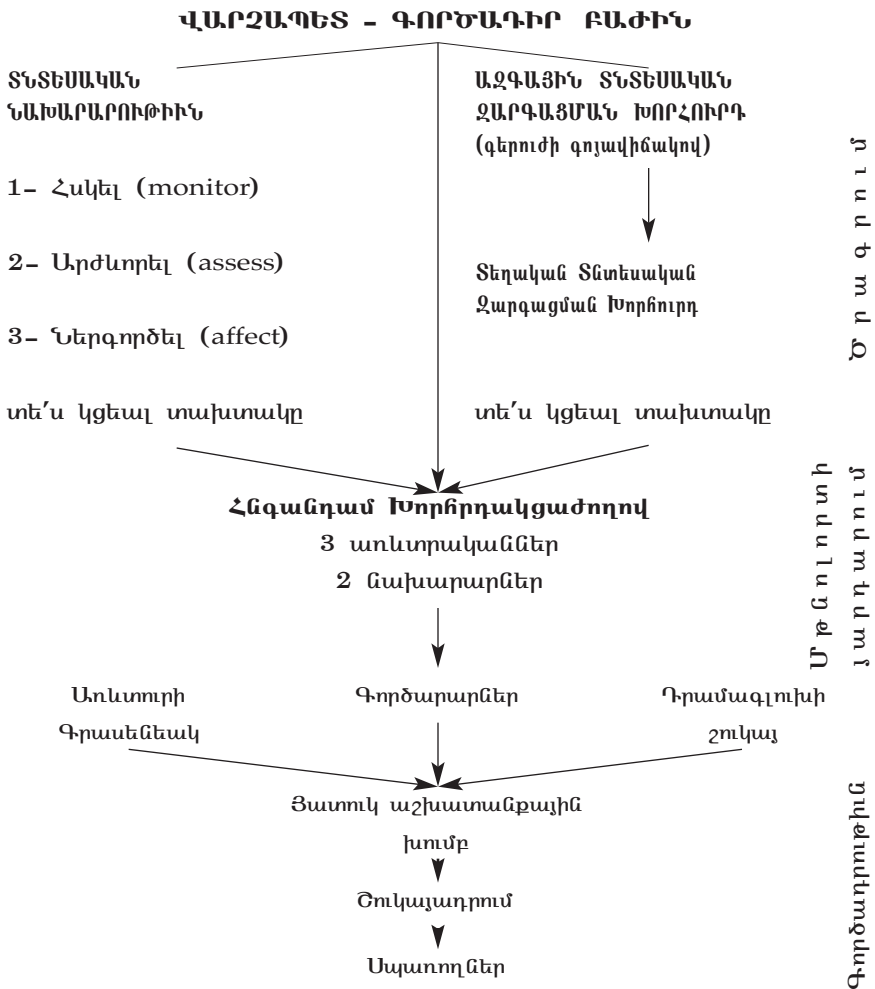
Հագնի՛ր վազքի կօշիկները, թէ՛ ո՛չ.- ահա՛ հարցումը:

ՔԱՏՐԵՐՈՒ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԵԱՆ ԲԱԺԻՆ

ՎԱՐՉԱՊԵՏ - ԳՈՐԾԱԳԻՐ ԲԱԺԻՆ

ԾԱՆՕԹ.- Այս տախտակը առնուած է «Կրթություն» հատորէն, էջ 113:

Ի՞նչ կը թելադրէ այս տախտակը: Ա՛յն՝ թէ. –

Տնտեսական նախարարութիւնը իր առօրեայ ծրագիրներու կատարումէն բացի՝

- Կը համակարգէ (coordinate) այլ նախարարութեանց հետ. –
 - Ընկերային ապահովութեան ցանցերը.
 - Ապահով խնայողութեան միջոցները.
 - Կենսամակարդակն ու կայունութիւնը.
 - Դրամատունային և ֆինանսական համակարգերը.
- Նախաձեռնարկ կ’ըլլայ. –
 - Հայկական մորհակներու հրապարակման.

- Հիմնադրամներու յանձանձումին.
- Աւանդային հիմնադրամներու հաստատման.
- Կառավարականօրէն երաշխաւորուած հիմնադրամներու հաստատման.

- Սակարանի հաստատման.

- Գերութի կազմին մէջ կը ստանձնէ դերերը.-
 - Հսկելու տեղեկատուութեան ընթացքին ու որակին.
 - Արժևորելու ձեռք բերուած արդիւնքները.
 - Ներգործելու ծրագիրներու գործադրութեան վրայ:

Գերութին՝ Հայ Ազգային Տնտեսական Խորհուրդին, առընթեր գործող խորհրդակցածողովը (think tank) կը հրաւիրուի առևտուրի մէջ մասնագիտացած ինը անդամներէ (երեք՝ բնիկ, երեք՝ ներքին սփիւռքէն և երեք՝ արտաքին սփիւռքէն). կ'ունենայ գործադիր քարտուղար մը, և իր պարտականութիւնը կ'ըլլայ բաղդատել ու բիրեղացնել յօացքներ կամ հասկացութիւններ (concepts):

Տեղական Տնտեսական Զարգացման Խորհուրդները կ'ըլլան ընտրովի և իբրև նշանակէտ կ'ունենան 2025 թուականը:

Առևտուրի Գրասենեակը կ'ըլլայ ինքնամատակարարող և իր կազմութեամբ կ'ունենայ թէ՛ տեղական, թէ՛ շրջանային, թէ՛ ազգային և թէ՛ միջազգային նկարագիր:

Դրամագլուխի շուկան կը բաղկացնեն՝ սակարանը, հաշկական մորհակները, աւանդային հիմնադրամները, ներդրումները:

Յատուկ աշխատանքային խումբը կ'ըլլայ նշանակովի: Ան կը գործէ ընկերակցային և օրինական կառոյցով՝ մշակելով տնտեսական ծրագիրներ և հետևելով հիմնական գործողութիւններու՝ միշտ առաջնորդուելով ձեռք ձգուած արդիւնքներով:

Այս տախտակը նա՛ն մեզի կը բերէ միջոցը՝

1) Հայութեան ամբողջական ու համապարփակ մասնակցութեան ու գործակցութեան՝ անկախաբար աշխարհագրական միջավայրերէ, սակարանի և աւանդներու միջոցով:

2) Կազմութեանը մարմնի մը, որ ստացուած տեղեկութիւններու հիման վրայ «ամէ՛ն օր» լուծէ հարցեր՝ ուղղակի մուտքի իրաւունքով վարչապետին ու նախարարին մօտ:

Աւելի՛ ևս պարզ դարձնելու համար պատկերը՝ նշե՛նք.-

ա) Ազգային Խորհուրդը կը մէկտեղէ առաջարկները.

բ) Տեղական խորհուրդներ առաջարկներու գտում և համադրում կը կատարեն.

գ) Խորհրդակցածողովը աշխատանքային ծրագիր կը մշակէ.

դ) Առևտուրի Գրասենեակը, գործարարները և դրամավարները ծրագիրը վերաբաղի ենթարկելէ ետք իրարու քով կը բերեն հետաքրքրող անձերը.

ե) Յատուկ աշխատանքային խումբը օրինական, հաշտակալական և այլ մասնագիտական գործեր կը կատարէ:

զ) Ծուկայադրող խումբը գետին և տրամադրութիւններ կը պատրաստէ:

է) Սպառողը կ'որոշէ գնե՞լ, թե՞ չգնել:

Այսօրինակ կառուցով առաջարկ մը օրակարգի նիւթ ըլլալէ և որդեգրուելէ երեք-վեց ամիս ետք կրնայ գործի վերածուած ըլլալ:

Ան կը նշանակէ ստեղծած ըլլալ գերուժ մը (super-power), որ ներկայի դիւանակալներու անկատար վիճակագրութիւններուն փոխարէն՝ ԳՈՐԾ արտադրէ:

Հայաստանի Հանրապետութեան նախագահը շատ լաւ բաներ խոստացաւ տարեգլխուն, բայց քիչ բան կարելի պիտի ըլլայ իրագործել՝ առանց մեր նեցուկին:

Տնտեսութեան բարեկարգումը պիտի բերէ լուծումներ հարկային և ամսվարկային (պիտոճէթային) տագնապներուն, կաշառակերութեան, ազգային բացին: Մինչ տնտեսութեան յաւելեալ անկումով պիտի վատթարանան նշեալ տագնապները:

Անհրաժեշտ է Ազգային Խորհուրդին հովանիին ներքև իրաքանչիւր ծրագրի համար ստեղծել ենթակառուց մը՝ առանձնաբար լուծելու հմար, օրինակ, կաթի, ձուի, թթխմորի, և նման հարցեր:

Վերջացնենք՝ կրկին շեշտելով 2025 թուականը իր երեք մարտահրաւերներով.՝

1- 10 միլիոննոց թուաքանակ.

2- 20,000 տոլարի անձ գլուխ տարեկան եկամուտ.

3- Ազգային Կրթութիւն.

և յիշելով մեր հօրը մէկ արտայայտութիւնը շատախեան բարբառով. «Մտորդի պէս թե՛ կը ջալէ, թե՛ կը պարէ» (Բոշայի պէս՝ թե՛ կը նուագէ, թե՛ կը պարէ):

Մալխասեան Ընտանեկան Խորհուրդի անդամները, նոյնիսկ «մտորդ» ըլլալու գնով, յանձն առած են շարունակելու իրենց գործը՝ ներկայ հետազօտութեամբ նշուած ուղիով, և մեծապէս քաջալերուած պիտի զգան՝ եթէ իրենց շուրջ գտնեն հետաքրքրուողներ և իրենց փորձառութենէն եզրակացութիւններ քաղելու փափաք ունեցողներ:

ԲԱՌԱՐԱՆ

ազգային համախառն արտադրություն - GNP
 աղէտի գօտի - disaster area
 ապրանքակուտակում - inventory building
 ապրանքափոխանակում - barter
 առաջնադաս - primary
 առաջնադասություն - priority
 առանելություն - advantage
 առևտրական գրասենեակ - chamber of commerce
 ասպարեզ - career
 արդյունագործում - manufacturing
 արժեզրկում - devaluation
 արժևորել - assess
 ապաստելում - deregulation
 արհեստական խելք - artificial intelligence
 արհեստավարժ - professional
 բանուորական միություն - union
 բաշխում - distribution
 բառակերտիչ սարք - word-processor
 բուսախիս - pulp
 գերուժ - super-power
 գնուժ - purchasing power
 գործադրական գաղափարախօսություն - operational ideology
 գործնամտություն - pragmatism
 գրաւագիր - mortgage
 դաշնակցային - federal
 դասակարգային նուիրապետություն - hierarchy of class
 դիւանակալություն - bureaucracy
 դրամակծկում - deflation
 դրամահոսք - cash flow
 դրամաճ - inflation
 դրամավար - money manager
 դրություն - system
 էլեքտրոնիք թղթատարություն - e-mail
 եղաշրջում - evolution
 երկարապայման - long term
 զուարճապարակ - amusement park
 ընդհատական տնօրինման եղանակ - stop-and-go-management
 ընկրկում - recession
 ժողովրդագրական demographic
 ինքնակարգապահություն - self-discipline
 ինքնաչատուկ - niche
 ինքնապարտադրեալ սահմանափակում - self-imposed restriction
 լուսագիտական նեադաթելեր - fiber optics
 խաշնագարակ - ranch

խաշնորդ – cow-boy
 խմբաւորում – conglomerat
 խնամատարական – welfare
 խորհրդակցաժողով – think tank
 ծառայութիւն – service
 ծէն – gene
 ծրագիր – program
 կանխագդել – proact
 կարողականութիւն – potential
 կենսաբանութիւն – biology
 կենսածախս – cost of living
 փակագդել – react
 փաղորդակցութիւն – communication
 փամակարգել – coordinate
 փամակարգիչ – computer
 փամածրագիր – mega-project
 փամամէտ – synergetic
 փամաշխարհային շուկայ – global market
 փամաշխարհայնացում – globalization
 փամատեղ ձեռնարկութիւն – joint venture
 փամատնտեսութիւն – macroeconomy
 փասկացութիւն – concept
 փեռափաղորդակցութիւն – telecommunication
 փեռադէլ – remotely piloted
 փեռապատճէն – fax
 փեռատիպ – telex
 փոգեբանութիւն – psychology
 փսկել – monitor
 ձեռնըրէցութիւն – entrepreneurship
 ճարտարարունեստական – industrial
 ճնշախումբ – preessure group
 ճշգրիտ – precise
 ճշմարտափունչ պլընտորանք – plausible alternative
 մակարդակ – standard
 մանրաքեկոր – microchip
 մանրածրագիր – mini-project
 մանրակենսաբանութիւն – microbiology
 մանրատնտեսութիւն – microeconomy
 մարդամեքենայ – robot
 մեկնարկպատկացում – seed money
 մթերում – storage
 մրցակցականութիւն – competitiveness
 մրցակցութիւն – competition
 լետ-արդիւնաբերական – post-industrial
 ներգործել – affect
 ներդրու – investor
 ներդրում – investment
 նորաժաման – immigrant

շարժաձիր - trajectory
 շարժակառք - motor vehicle
 շուկայադրում - marketing
 շրջանայնություն - regionalism
 շրջափակում - blockade
 ուժանիթ - energy
 ուղեղահոսք - brain drain
 պահանջք և մատուցում - demand and supply
 պաշտպանողականություն - protectionism
 պատրաստություն - processing
 պիտանելիք - utilities
 պորտաբուծություն - parasitism
 ռազմավարական - strategic
 սահմանափակում - regulation
 սեղմում - restriction
 սերմ - spurm
 սպառող - consumer
 սպասարկություն - service
 ստիպողականություն - urgency
 ստուերային տնտեսություն - shadow economy
 վարիչ խումբ - management team
 վերակազմել - re-engineer
 վերականգնում - recovery
 վերջնագույն արդիւնք - buttom line
 վճարիչ - teller
 վտանգ - risk
 տագնապ - crisis
 տեղաշարժ - shift
 տեսաձեռնախոս - video-telephone
 տիպ - model
 տնտեսագիտություն - economics
 տնտեսություն - economy
 տնօրինում - management
 տրագանձում - taxing
 օդաձեռնախոս - airfone

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

	Էջ
ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ	VII
ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ	
I - Սահմանում և բացատրություններ	3
II - Տնտեսության զարգացումի ծիրեր (դարաշրջաններ)	4
III - Տնտեսության գլխավոր բաժանումները	5
IV - Տնտեսություն և տնտեսական հարցեր	7
V - Հայկական տնտեսությունը	24
VI - Այսօր իսկ նեոտենք առաջին քայլը	36
VII - Վերջաբան	52
ԲԱՌԱՐԱՆ	73

